

4129

T. C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

SU ÜRÜNLERİ ÜRETİM VE İHRACATININ
TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİNDEKİ GELİŞME İMKÂNLARI
(Yüksek Lisans Tezi)

Utku UTKULU

Tez Yöneticisi:Doç.Dr.Hüsnü ERKAN

İZMİR-1988

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ÖNSÖZ

Dengeli ve yeterli beslenen bir insangücü, kalkınmanın stratejik faktörlerinden biridir. Ülkemiz ise tarımsal açıdan kendine yeterli bir ülke görünümü arzetsede, gerçekte "gizli açlık" veya yetersiz beslenme gibi bir hayati sorunla yüzyüzedir. Diğer tarımsal üretim kollarında çeşitli nedenlerle düşük olan büyüme oranlarının olumsuz etkisi, su ürünlerinin protein-vitamin açığının kapatılmasında ikame edilmesiyle, dolaşımı ile su ürünleri üretim ve tüketiminin artırılması ile telâfi edilebilir.

Bu nedenlerle, su ürünlerinin üretim ve ihracat imkânlarının artırılması yollarının araştırıldığı bu çalışma hazırlanmıştır. Konu, hayati önemi nedeniyle sıklıkla ve derinlemesine tartışma ve incelemelere lâyıktır.

Tezin tüm aşamalarında beni yönlendiren ve tezin oluşumunu mümkün kılan Danışman Hocam Sayın Doç.Dr.Hüsnü ERKAN'a, tavsiyelerinden ötürü Sayın Doç.Dr.Koray BAŞOL'a, teşvik ve ilgilerini hiç eksik etmeyen Sayın Prof.Dr.Tevfik PEKİN'e ve konuya ilişkin değerli katkılarından ötürü E.Ü.Su Ürünleri Yüksek Okulu'ndan Sayın Dr.Ahmet ELBEK'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER

II

TABLolar LİSTESİ

V

GİRİŞ

VII

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR VE GENEL BİR BAKIŞ

I- SU ÜRÜNLERİNİN TANIMI VE SINIFLANDIRILMASINA İLİŞKİN
KRİTERLER

1-31

A- Tanım ve Kapsam

1

B- Su Ürünleri Üretiminin Sınıflandırılması ve Üretim
Biçimleri

3

1- Su Ürünleri Üretiminin Sınıflandırılması

3

2- Su Ürünleri Üretim Biçimleri

6

II- SU ÜRÜNLERİNİN İNSAN YAŞAMINDAKİ YERİ VE EKONOMİK ÖNEMİ

9

A- Su Ürünlerinin İnsan Yaşamındaki Yeri

9

B- Su Ürünlerinin Ekonomik Önemi

11

III- TARIM SEKTÖRÜNÜN EKONOMİDEKİ YERİ, EKONOMİK GELİŞMEYE
KATKISI VE SU ÜRÜNLERİ KESİMİ

12

A- Tarımın Önemi

14

B- Ekonomik Gelişmede Sektörlerin Önceliği, Tarımın
Ekonomik Gelişmeye Katkısı

15

1- Ekonomik Gelişmede Sektörlerin Önceliği

15

2- Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişmeye Katkısı

19

C- Su Ürünleri Kesimi ve Tarım Sektörü İçerisindeki Yeri

21

IV- DÜNYADA SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ

23

A- Ülke ve Bölge Düzeyinde Dünya Üretiminin Gelişimi

23

B- Dünya Üretimi Nasıl Tüketiliyor

30

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE GELİŞME İMKANLARI

32-91

I- TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

32

A- Üretim İstatistiklerinin Güvenilirliği

33

B- Su Ürünleri Üretiminin Gelişimi

36

II- TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ İHRACATININ GELİŞME İMKANLARI	99
A- Su Ürünleri İhraç Potansiyeli ve İhracatın Gelişme İmkanları	99
B- Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Yönelik Su Ürünleri İhracatı	103
1- Topluluk İle Türkiye'nin Su Ürünleri Üretim Karşılaştırılması	105
2- Topluluğa Yönelik Su Ürünleri İhracatının Geliştirilmesi	108
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	116

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
1- Balık ve Koyun Etinin 100 Gramında Bulunan Besin Meddeleri	10
2- Dünya Su Ürünleri Üretimi	24
3- Deniz ve İç Su Üretimlerinin Dünya Üretimi İçindeki Payları	25
4- Kıtalar ve Bölgelere Göre Dünya Su Ürünleri Üretimi 1975 ve 1985	26
5- Dünya Su Ürünleri Üretiminde Gelişmiş ve Gelişen Ülkelerin Payı ve Kişi Başına Düşen Üretim	28
6- Onsekiz Önemli Su Ürünleri Üreticisi Ülke ve Üretimleri	29
7- Dünya Üretiminin Tüketim Biçimlerine Göre Dağılımı	31
8- Türkiye'de Su Ürünleri Üretiminin 1970'li Yıllarda DİE ve DPT Rakamlarına Göre Gelişimi	34
9- Türkiye Su Ürünleri Üretiminin 1980'li Yıllarda DİE ve DPT Rakamlarına Göre Gelişimi	35
10- Deniz ve İç Sular Ürünleri Üretimi ve Oranlarının Yıllar İtibariyle Gelişimleri	38
11- Deniz Ürünleri Üretiminin Başlıca Türlerine Göre Dağılımı(Miktar)	42
12- Deniz Ürünleri Üretiminin Başlıca Türlerine Göre Dağılımı(%)	43
13- Deniz Ürünleri Üretiminin Bölgelere Dağılımı	47
14- İç Su Ürünleri Üretiminin Başlıca Türlerine Göre Dağılımı(Miktar)	56
15- İç Su Ürünleri Üretiminin Başlıca Türlerine Göre Dağılımı(%)	58
16- 1982 Yılı İç Su Ürünleri Üretiminin Bölgelere Göre Dağılımı	60
17- Türkiye'de Kültür Balıkçılığı Üretimi (1986)	62
18- Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemlerinin Yıllık Ortalama Üretim Artış Hedefi ve Gerçekleşmeleri	65
19- Dördüncü Beş Yıllık Plan Döneminde (1979-1983) Su Ürünleri Üretimindeki Hedef ve Gerçekleşmeler	69
20- Türkiye'nin Su Ürünleri Üretim Kaynaklarının Dağılımı	74
21- IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Üretim Artış Modeline Göre 1984-1993 Döneminde Üretim Tahminleri	78
22- 1984-1993 Döneminde Su Ürünleri Üretiminde Ortalama Yıllık Artışın % 7,7 Gerçekleşmesi İçin Miktar Artış Hedefleri	79
23- Deniz Ürünlerinin Pazarlama Şekli ve Bölgelere Göre % Dağılımı	88

	<u>Sayfa No</u>
24- Türkiye Su Ürünleri Üretim ve İhracatı	93
25- 1984-86 Yıllarında Su Ürünleri İhracatında Gelişmeler	94
26- Planlı Dönemde Su Ürünleri İhracatında Ortalama Yıllık Artış Oranı Hedef ve Gerçekleşmeleri	98
27- Avrupa Topluluğu Ülkeleri Su Ürünleri Üretimleri İle Türkiye Su Ürünleri Üretiminin Karşılaştırılması	106
28- Avrupa Topluluğu ve Avrupa Ülkeleri Yetiştiricilik Üretimi	108
29- Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'den Su Ürünleri İthalatı(1985)	109

ŞEKİLLER

Şekil 1- Su Ürünleri Üretiminin Bölgelere Göre Sınıflandırılması	4
Şekil 2- Su Ürünleri Üretim Biçimleri	8
Şekil 3- Sektörel Açından Ekonomi	13

GİRİŞ

Dünya nüfusunun oldukça hızlı bir artış göstermesine paralel olarak beslenme sorunu da önemini giderek artırmaktadır. Gıda maddeleri üretimi artan nüfusla paralel bir gelişme gösterse de, bu üretimin bölgeler arasında dağılımında çeşitli nedenlerle büyük eşitsizlikler bulunmaktadır. Teknolojik yapıdaki önemli gelişmelere rağmen günümüzde, geniş kitleler dengesiz beslenmekte ve bir kısmı da açlık ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Bu sorunun çözümünde, su ortamında yaşayan kaynakların üretim ve değerlendirilmesi etkin yollardan biri olarak gözükmektedir. Zira, yapılan araştırmalar, sulardan elde edilen protein kaynaklarının karadakilere ile en azından eş değerde olduğunu ortaya koymaktadır. Çeşitli vitaminlerin zengin olarak bulunduğu su ürünlerinin kolayca sindirilebilir özelliği de gıda değerini artırmaktadır.

Diğer taraftan, insan beslenmesinin yanısıra, endüstride, balık unu, balık yağı, boya, deri hammaddeleri, yem v.b. ürünlerin hammaddesi olarak önemli bir yeri bulunan su ürünleri, kalkınmakta olan ve dış ticaret açıkları bulunan ülkelerin ödemeler dengesine olumlu katkılarda bulunabilecek bir kaynaktır. Su ürünleri üretimi, emek-yoğun ağırlıklı olması nedeniyle ülkelerin istihdam sorununu da iyileştirici bir özelliğe sahiptir. Nitekim, konuyla ilgilenen en büyük ve kapsamlı kuruluş, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (F.A.O), 1987 yılını "Balıkçılık Yılı" olarak ilan etmiş ve çabalarına hız kazandırmıştır.

Gıda bakımından, kendi kendine büyük ölçüde yetebilen sayılı ülkelerden biri olan Türkiye açısından da, su ürünleri üretimi ve ihracatı yaşamsal ve ekonomik önemi küçümsenmeyecek bir konudur.

Bu araştırmanın iki ana amacı bulunmaktadır. Birincisi, su ürünleri yetiştiriciliği ve avcılığı ile açık deniz balıkçılığı imkânları gözönünde bulundurularak, Türkiye'nin su ürünleri üretim ve ihracat potansiyelini ortaya koymak ve bu potansiyelden ne ölçüde yararlanılmakta olduğunu belirlemektir. Türkiye'nin su ürünleri üretim ve ihracatının gelişme imkânlarını ortaya koymak bu araştırmanın ikinci ana amacı olmaktadır.

İhracatın geliştirilmesinde de temel unsurun üretim olduğu gözönünde bulundurulur, çalışmada, su ürünleri üretimine nispeten daha fazla ağırlık verilmektedir. Su ürünleri ihracatında ise, Avrupa Topluluğu'na yönelik su ürünleri ihracatı ve gelişme imkânları, Türkiye açısından güncelliği ve taşıdığı önem nedeniyle ayrı bir kısımda inceleme konusu yapılmaktadır.

Araştırmamızın hazırlanması sırasında özellikle, birinci amaç ile ilgili olarak, istatistiki tablolardan yararlanılarak karşılaştırmalı analizler yapılmıştır.

Araştırmamız, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, araştırma konusu ile ilgili temel kavramlara genel bir bakış niteliğindedir. Bu bölümde, su ürünlerine ilişkin tanım ve sınıflandırmalara, su ürünlerinin insan yaşamındaki yeri ve ekonomik önemine, tarım sektörünün genel olarak ekonomideki ve su ürünleri kesiminin tarım sektörü içindeki yeri ne yer verilmektedir. Ayrıca Dünyada su ürünleri üretimi ile başlıca su ürünleri üreticisi ülkeler tanıtılmaktadır.

İkinci bölümde, Türkiye'de su ürünleri üretimi ve gelişme imkânları inceleme konusu yapılmaktadır. Bu bölümde, ilk kısımda, sırasıyla üretim istatistiklerinin güvenilirliği, su ürünleri üretiminin hem iç su hem de deniz ürünleri olarak gelişimi, Kalkınma Planlarında üretim hedef ve gerçekleştirmeleri ve milli ekonomi içinde su ürünleri kesimi ile tarım sektörünün yeri incelenmektedir. İkinci kısımda ise, üretimin gelişme imkanları konu edilmektedir. Bu kısımda, Su Ürünleri Ana Planı ağırlıklı olarak incelenmektedir.

Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye'de su ürünleri ihracatı ve gelişme imkânları, ikinci bölüme benzer bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında, su ürünleri ihracatının mevcut durumu ve gelişimi ele alınmakta, ikinci kısımda ise özellikle Avrupa Topluluğu'na yönelik su ürünleri ihracatının mevcut durumu ve geliştirilmesi ağırlıklı olarak inceleme konusu yapılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR ve GENEL BİR BAKIŞ

I- SU ÜRÜNLERİNİN TANIMI ve SINIFLANDIRILMASINA İLİŞKİN KRİTERLER

Su ürünlerinin, dar veya geniş anlamda olmak üzere çeşitli tanım ve sınıflandırılması bulunmaktadır. Ancak bu tanım ve sınıflandırmalar birbirleri ile her zaman uyum içinde değildir. Bununla birlikte, son yıllarda dünyada ve özellikle ülkemizde ilgili kavramlardaki açıklık ve uyuma ilişkin önemli gelişmeler görülmektedir.

A- Tanım ve Kapsam

Su ürünleri, her ülkenin kendi olanak, kullanım ve kabulleri çerçevesinde değişik isim, tanım ve sınıflandırmalara konu olmaktadır. Örneğin, su ürünlerini sadece, balıkçılık faaliyetleri ⁽¹⁾ şeklinde ele almak mümkündür. Ancak, bu şekilde, konuya dar bir çerçeveden yaklaşılması durumunda su ürünleri üretiminin çok boyutlu olma özelliği dikkate alınmamış olmaktadır ⁽²⁾. Gerçekte, su ürünleri ve üretimi, üretim konusu olan canlı, onun çevresi ile insan ilişkisi ve bunların etkileşimini inceleyen çok yönlü bir uğraşı olmaktadır ⁽³⁾. Denizler, içsular ve suni olarak yapılmış havuz, baraj, gölet, dalyan ve deniz çiftlikleri gibi tesislerde doğal veya suni olarak yetiştirilen su yosunları, balıklar, süngerler, yumuşakçalar, kabuklular, memeliler, sürüngenler gibi canlılar ile bunlardan üretilen maddelerin tümü geniş anlamı ile "su ürünle-

(1) Balıkçılık faaliyeti denildiğinde deniz ve iç sulardaki avcılık ve kültür yolu ile yetiştiricilik anlaşılması gerekmektedir.

(2) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ve Su Ürünleri Sanayii Özel İhtisas Komisyon Raporu, DPT Yayın No:1989, Ankara 1985, ss. 17-18.

Kubilay Baysal, Türkiye Ekonomisi, Birinci Kitap, İ.Ü. Yayın No:502, İstanbul 1984, s.607.

(3) TÜBİTAK, Türkiye'de Su Ürünleri Araştırma Faaliyetlerinin Bugünkü Durumu ve Geleceği Hakkında Rapor, Ankara 1982, ss. 3-5.

ri" kapsamı içine girmektedir⁽⁴⁾. Su ürünleri faaliyeti ise, bu organizmaların oluşturduğu topluluğun sınıflandırılması, çevre ile olan ilişkileri, fizyolojileri, yaşam devreleri, avlanmaları, yetiştirilmeleri gibi faaliyetleri kapsamaktadır.

Ancak su ürünleri denildiğinde Türkiye'de dar anlamı ile balık kültürü veya yetiştiriciliği⁽⁵⁾ ve belli ölçülerde de avlanması anlaşılmaktadır. Tübitak'a göre su ürünleri; deniz ve iç sulardaki bitkisel ve hayvansal organizmaların oluşturduğu topluluğu, bunların kaynak olarak işletilmelerini, yetiştirilmelerini, açık deniz balıkçılığını ve ilgili konuları kapsamaktadır⁽⁶⁾.

Yukarıda verilen çeşitli tanımlar kapsamına giren deniz ve içsular organizmalarının tür sayısının 170.000 dolayında olduğu bilinmekle birlikte bunlardan ancak 520 kadarının ekonomik açıdan değerli olduğu kabul edilmektedir⁽⁷⁾. Ekonomik değer taşıyan türler, toplam tür sayısının yaklaşık % 0.3'ünü oluşturmaktadır. Beş yüzü aşkın tür içinde balıklar, ekonomik açıdan sahip oldukları önem nedeniyle ilk sırayı işgal ederler.

Yukarıda yapılan su ürünleri canlı gruplarına ait benzer bir sınıflandırma da şu şekilde yapılabilir⁽⁸⁾:

- a- Memeliler (yunus balıkları vb),
- b- Molluskler (Yumuşakçalar; midye, istiridye vb),
- c- Krustaseler (Derisi kabuklular; istakoz, karides vb),
- d- Derisi dikenliler (Deniz kestaneleri, vb),
- e- Süngerler,
- f- Sürüngenler,
- g- Yosunlar,
- h- Balıklar.

---

(4) İsmail Mert, "Su Ürünleri Potansiyelimiz ile Stoklarımıza Olumsuz Yönde Etki Yapan Faktörler", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C.Ziraat Bankası Su Ürünleri Kred. Mid. Yayın No:7, İzmir 1986, ss. 25-26.

(5) "Balık Kültürü" ve "Balık Yetiştiriciliği" deyimleri aynı anlamdadır ve bu çalışmada da aynı anlamda olmak üzere kullanılmıştır.

(6) TÜBİTAK, a.g.e., ss. 5-7.

(7) DPT, V.Beş Yıllık Kalkınma Planı, Su Ürünleri ve Sanayi ÖİK Raporu, a.g.e., s.18.

(8) Baysal, a.g.e., s.607.

Bu çalışmada, taşıdığı ekonomik önem açısından "balıklar" ağırlıklı olarak inceleme konusu yapılacaktır. Bunun yanısıra, başta yumuşakçalar ve derisi kabuklular olmak üzere diğerlerine de yeri geldiğinde değinilecektir.

B- Su Ürünleri Üretiminin Sınıflandırılması ve Üretim Biçimleri

Üretimin sınıflandırılması ve üretim biçimleri ilk anda çok benzer görünmekle birlikte aşağıdaki açıklama aynı zamanda bu yanlış anlamayı gidermeye yöneliktir.

1. Su Ürünleri Üretiminin Sınıflandırılması

Su ürünleri üretimi sınıflandırılması denildiğinde en genel bir sınıflandırma türü olarak deniz balıkçılığı ve iç sular balıkçılığı ayrımının öncelikle belirtilmesi gerekir (9).

Çeşitli açılardan, değişik üretim sınıflandırmaları yapmak mümkündür. Bilinen sınıflandırmalardan sıkça kullanılan üçüne aşağıda değinilmektedir (10).

- a- Bölgelere göre sınıflandırma,
  - aa- Deniz balıkçılığı,
  - ab- İçsular balıkçılığı,
- b- Balıkların yaşama sahalarına göre sınıflandırma (11),
  - ba- Pelajik balıklar
  - bb- Demersal balıklar
- c- Av alet ve metodlarına göre sınıflandırma (12).

Daha yaygın kullanımı nedeniyle bu kısımda yalnızca, "bölgelere göre sınıflandırma" hakkında bilgi vermekle yetinilecektir.

---

(9) A.Okay Uluk, "Su Ürünleri Dışsatımında Pazarlama Faaliyetleri ve Sorunları", Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Pazarlama Bölümü Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), İzmir 1981, s.7.

(10) DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara 1971, ss. 8-9.

(11) Yaşama sahalarına göre genel olarak ya pelajik (göçmen veya gezici) veya demersal (dip veya zemin) balık karakteri göstermektedirler.

(12) Olta, gırgır, çapari, trol, dalyan, motorlu ve motorsuz tekneler, pamuklu, naylon ve sentetik ağlar, bu tür sınıflandırmanın başlıca kriterleridir.

Şekil 1: Su Ürünleri Üretiminin Bölgelere Göre Sınıflandırılması

BÖLGELERE GÖRE SINIFLANDIRMA

<u>DENİZ BALIKÇILIĞI</u>	<u>İÇSULAR BALIKÇILIĞI</u>
i) Kenar Balıkçılığı	i) Akarsular Balıkçılığı
ii) Kıyı Balıkçılığı	ii) Durgunsular Balıkçılığı
iii) Sahil Balıkçılığı	- Göl Balıkçılığı
iv) Uzun Menzil Balıkçılığı	- Baraj Balıkçılığı
v) Açık Deniz Balıkçılığı	- Lagün Balıkçılığı
	- Havuz Balıkçılığı

Kaynak: DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri Özel İhtisas Komisyon Raporu
Ankara 1971, s.9.

Kenar balıkçılığı, herhangi bir tekneye ihtiyaç duyulmaksızın rıhtım, köprü veya deniz kenarındaki uygun bir yerden kepçe, olta, serpme ağ, zıpkın, dinamit vb. araçlarla yapılan balıkçılıktır.

Kısa mesafe balıkçılığı da denilen kıyı balıkçılığında av alanları, balığın satışa sunulduğu limana yakındır. Avcılık süresinin tamamı, gidiş-geliş ve av dahil 24 saat ile sınırlıdır⁽¹³⁾. Avlanan balıkları ancak buzlama ve hava şartlarından koruma gibi basit işlemlerden geçirmek mümkündür. Bu avcılık türünde önemli bir faktör de, seyir süresi ile av süresi arasındaki oranın av süresinin aleyhine bulunmasıdır. Maliyetin, seyir süresinin yüksekliği nedeniyle düşük olmamasına karşın üretilen balığın kalitesi oldukça iyidir. Türkiye deniz balıkçılığında da genellikle bu tip balıkçılık hakimdir⁽¹⁴⁾.

Orta mesafe balıkçılığı adı da verilen sahil balıkçılığında av süresi genellikle seyir süresini geçer. Bu nedenle, kıyı balıkçılığı ile kıyaslandığında daha ekonomik olduğu söylenebilir. Bu tip balıkçılıkta seyir süresinin, balıkların avdan sonra buzlanmış veya soğutulmuş olarak

(13) Ömer Faruk Kara, "Türkiye Deniz Balıkçılığı ve Sorunları", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Kredileri Mid. Yayın No:7, İzmir 1986, ss. 69-70.

(14) DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s.9.

korunmasının mümkün olduğu süreyi aşmaması gerekmektedir. Bu süre ise yazın 2-3 gün ve kışın bir haftadan fazla olamaz. Bu nedenle, av bölgesinin satış limanına yakın olması gereklidir. Bu özelliği ile sahil balıkçılığı, kıyı balıkçılığı ile benzeşmektedir. Farkı, sahil balıkçılığında av süresinin seyir süresinden fazla olmasıdır (15).

Uzun mesafe balıkçılığına gelince, bu tür balıkçılıkta av sahaları kıyıya belli ölçüler içinde yakın olabilmektedir. Buna karşın, balığın karaya çıkarıldığı liman av sahasından oldukça uzakta, yaklaşık 1-2 haftalık uzaklıktadır. Bundan dolayı da, ya av süresi seyir süresine oranla kısa tutulmalı ya da balığın korunma imkânlarının artırılması gerekmektedir. Balıklar, uzun süre saklanmak durumunda olduklarından bu durumun, kaliteyi olumsuz yönde etkilemesi de doğaldır (16).

Genellikle, ülkelerin kendi deniz sınırlarının dışında yaptıkları deniz ürünleri avcılığı "açık deniz balıkçılığı" olarak bilinmektedir. Ancak, dünyada açık deniz balıkçılığı dendiğinde okyanuslarda yapılan avcılık anlaşılmaktadır. Bu tip balıkçılıkta sefer süresi, 1-3 ay gibi oldukça uzun olabilmektedir. Buna karşılık gemide, avlanan ürünlerin istenen şekilde uzun süre korunmasını sağlayacak imkânlar bulunmaktadır. Avlanan su ürünlerinin saklanması, ya kalitenin uzun süre korunmasına imkân veren çabuk dondurma (quick freezing) ya da konserve, balık unu ve yağı elde edilmesi şeklinde olmaktadır. Bu açıdan açık deniz balıkçılığı, büyük ölçekli yatırım gerektiren bir faaliyet alanıdır. Küçük veya orta ölçekli bir fabrika olarak gözüken açık deniz teknelerinin tonajları da her türlü avlama ve saklama imkânları sağlayacak düzeyde olmaktadır (17).

Şekil 1'de görüldüğü gibi içsular balıkçılığının, akarsular ve durgunsular balıkçılığı olarak iki kısımda incelenmesi gerekmektedir. İçsuların, tatlı, tuzlu, sodalı vb. özellikler gösterebilmesi nedeniyle bu çalışmada tatlı su deyimi yerine iç su deyiminin kullanılması uygun görülmüştür. Şüphesiz, dünya üzerinde, doğa koşulları dikkate alınırca, yüz

---

(15) Aynı eser, s.10.

(16) Aynı eser, s.10.

(17) Altan Acara, "Ülkemiz ve Açık Deniz Balıkçılığı", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Mid. Yayın No: 7, İzmir 1986, s. 93.

DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s.10.

de yüz durgun olarak nitelendirilebilecek bir su kitlesi bulunmamaktadır. Yukarıdaki ayırimda kullanılan akarsu, durgunsu kavramları, nehirler ile göl, gölet, baraj vb. arasındaki farkı belirtmek amacı ile kullanılmaktadır. Kısaca, içsular balıkçılığı denilince, kapsam olarak göller, lagünler, göletler, barajlar, akarsular ve balık yetiştiriciliğine ayrılan alanlardaki faaliyetler anlaşılması gerekmektedir (18).

2- Su Ürünleri Üretim Biçimleri

Su ürünleri üretimi, hem içsularda hem de denizlerde iki farklı biçimde gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birisi "avcılık" faaliyetleri diğeri ise "yetiştiricilik" faaliyetleridir (19).

Avcılık yolu ile üretim, doğal ortamlarda bulunan çeşitli su ürünlerinin insan tüketiminde veya başka bir amaçla kullanılması için çeşitli yöntemlerle yakalanmasıdır. Öte yandan, su ürünleri yetiştiriciliği yolu ile yapılan üretim ise, toprak, hava, güneş ve sudan faydalanmak yoluyla su ürünlerinin, insan kontrolünde yetiştirilmesidir (20). Diğer bir deyişle, modern anlamda yetiştiricilik, ortam niteliklerinin değiştirilmesi ile stokların produktivitelerinin artırılmasına verilen addır (21).

Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi, avcılık yolu ile üretimde, su kaynaklarının (22) doğrudan tüketimi söz konusu olmasına karşın, yetiştiricilik yolu ile üretimde ise sözü edilen kaynakların yavru elde etme yöntemleri ile elde edilmeleri, beslenmeleri ve üremelerini sağlamak amacıyla desteklenmeleri temel özellikler olmaktadır. Bu nedenle, konu üzerinde araştırma yapan bazı uzmanların da vurguladıkları gibi, yetiştiricilik faaliyeti günümüzde henüz evrenselleşmemiş de olsa, doğadaki balık arzının, balık talebinin altına düşmemesini amaçlayan bir "yatırım şekli" niteliğini kazanmaktadır (23).

---

(18) İsmet Baran, "Su Ürünleri Potansiyelimizi Değerlendirme Olanakları", Türkiye IV. Hayvancılık Kongresi, Odalar Birliği Mat., Ankara 1974, s.9.

(19) Uluk, a.g.e., s.8.

(20) Aynı eser, s. 8.

(21) Altan Acara, "4. Oturum Başkanı Olarak Yapılan Konuşma", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Mid. Yayın No:7, İzmir 1986, ss. 134-135.

(22) "Su Kaynakları" deyimini ile "Su Ürünleri" kastedilmektedir.

(23) Uluk, a.g.e., s.8.

Önceki kısımda, üretim biçimlerinden birisi olan "avcılık" faaliyeti konusunda yeterli bilgi verildiğinden bu kısımda "yetiştiricilik" faaliyeti hakkında bilgi vermekle yetinilecektir.

Her şeyden önce vurgulamak gerekir ki, yetiştiricilik faaliyeti, iç sular ve deniz yetiştiriciliği olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Denizde yetiştiricilik faaliyeti, bir çok su ürünleri üreticisi ülke için önem verilen bir üretim kolu olmasına karşın Türkiye'de ancak birkaç özel firmaca ve son bir iki yılda el atılan bir alandır. Kültür yolu ile yapılan bu tür üretimde öncelikle koşulların ve bölgenin uygun olması gerekmektedir. Üretim, ya kafesler ya da ağlar aracılığı ile gerçekleştirilmekte ve yavru üretiminden tutun, balıkların pazarlanabilir boy ve ağırlığa gelmelerine dek, entegre bir faaliyeti gerektirmektedir.

Tekrar belirtmek gerekir ise, içsular balıkçılığı denilince üç ana uğraş dalı anlaşılmalıdır. Bunlar, içsu ürünleri yetiştiriciliği, doğal avcılık ve balıklandırma uğraşlarıdır ⁽²⁴⁾. Görülüyor ki, yetiştiricilik ana uğraşlardan sadece birisidir. Ve içsular balıkçılığı denildiğinde diğer iki uğraş dalı ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gerçekten, su ürünleri yetiştiriciliği yeni gelişen ve önemli potansiyele sahip bir faaliyet koludur. Bir rakam verilecek olursa, 1986 yılında dünyada toplam olarak 10.1 milyon tonu bulan su ürünü, yetiştiricilik yolu ile üretilmiştir ⁽²⁵⁾. Genel olarak ekstensif ve intensif olmak üzere iki tür kültür üretimi söz konusudur ⁽²⁶⁾. Ekstensif yetiştiricilikte, suni yem ya çok az kullanılır ya da hiç kullanılmaz. Bunun yanı sıra, geniş üretim alanlarına gereksinim vardır. İntensif yetiştiricilik ise, en son modern teknoloji ile genetik islah usulleri ve suni yemlerle küçük üretim alanlarında yapılan yetiştirmedir. Bu tür giderek daha da önem kazanmaktadır.

---

(24) M. Salih Çelikkale, "İç Su Ürünleri Avcılığı ve Yetiştiriciliği", Su Ürünleri Üretimi Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Mid. Yayın No:4, Ankara 1982, s. 217.

(25) UNIDO, Industrial Development Strategies For Fishery Systems in Developing Countries Volume 1., Sectoral Studies Series No:32, 1987, s.14.

(26) FAO, 1986 Development of Aquaculture in Europe, Rome 1986, ss. 140.

Balık yetiştiriciliği yöntemlerini sınıflandırır iken, tür, suyun niteliği, beslenme, hastalıklar ve bunlarla savaş, hasat ve pazarlama gibi değişik kriterlerden yararlanmak mümkündür. Ancak, esas anlamda ve teknik olarak balık yetiştiriciliğini (kültür balıkçılığı) aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi kendi içinde alt dallara ayırmak mümkündür (27).

Şekil 2: Su Ürünleri Üretim Biçimleri

1- Avcılık Yolu İle Üretim

- a. Deniz Avcılığı
- b. İçsular Avcılığı

2- Yetiştiricilik Yolu İle Üretim

(=Kültür Balıkçılığı)

- a. İç Sularda Yetiştiricilik
  - aa. Havuz Kültürü Sistemi
    - aaa) Akarsu Sistemi
    - aab) Durgunsu Sistemi
  - ab. Gölet Sistemi
  - ac. Doğal Suları Kul. Sistemi
  - ad. Çeltik Tarlasında Yetiştirme
  - ae. Kapalı Akarsu Sistemi (Sirkülasyon Filtre Sistemi)
- b. Denizde Yetiştiricilik

Kaynak: Attila Albaz, Su Ürünleri Yetiştiriciliği, İzmir 1984, s.48;
DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., ss.9-10.;
Uluk, a.g.e., ss. 6-8'den yararlanarak düzenlenmiştir.

Şekil 2'de, şematik olarak gösterilen su ürünleri üretim biçimleri arasında, kendi içinde beş ana gruptan oluşan kültür balıkçılığına da yer verilmiştir. Ancak, konunun teknik yönü ağır bastığı için çalışmada, bu yöntemlerden yalnızca tarla balıkçılığı adı da verilen gölet sistemi hakkında bilgi verilmekle yetinilecektir (28).

(27) Attila Albaz, Su Ürünleri Yetiştiriciliği, İzmir 1984, s. 48.
Çelikkale, a.g.e., ss. 217-222.

Uluk, a.g.e., ss. 6-8.

DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., ss. 9-10.

Ercan Saruhan, "Türkiye Tatlı Su Balıkçılığı ve Bu konuda Bilimsel Olarak Gözetilmesi Gereken Bazı Hususlar Hakkında", Türkiye Balıkçılığının Sorunları ve Geliştirme Çareleri Semineri, MPM Yayın No:90, Samsun 1970, ss. 145-151.

(28) Daha fazla bilgi için bakınız: Albaz, a.g.e., ss. 47-49.

Tarla balıkçılığı da denilen gölet sisteminde kullanılan havuzlar genellikle topraktır ve çoğunlukla sazan balığı yetiştiriciliğinde kullanılır. Havuzlara verilen su, diğer yöntemlerden daha azdır. Ancak, havuzlar oldukça geniş tutulmaktadır. Bu sistemde de önemli olan, diğerlerinde olduğu gibi öncelikle yeterli tekniğin ve bilginin elde edilmesidir. Bir karşılaştırma yapılacak olursa, bir dönüm tarlada gerçekleştirilecek yetiştiricilikten elde edilen gelirin aynı alandaki pamuktan beş kat daha verimli olduğu söylenebilir (29).

II- SU ÜRÜNLERİNİN İNSAN YAŞAMINDAKİ YERİ VE EKONOMİK ÖNEMİ

A- Su Ürünlerinin İnsan Yaşamındaki Yeri

1987 yılı içerisinde beş milyara ulaştığı bilinen dünya nüfusunun büyük bir kesimi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Bu ülkeler başta olmak üzere, gıda maddeleri, artan nüfusun gereksinimini karşılayamadığı için beslenme yetersizliği ve açlık tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Dünyada üretilen tarımsal ürünlerin % 80'i toplam nüfusun % 30'u tarafından tüketilirken, geriye kalan % 20 ile de nüfusun % 70'i yetinmek zorunda kalmaktadır (30).

II. Dünya Savaşı öncesinde, bu sorunun çözümüne yönelik olarak ülkeler kendi yönlerinden ve bakış açılarından konuyu ele almaktaydılar. Savaş sonrasında, birlikte hareket edilmesi gereğine inanıldığından bu çabalar, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı etrafında toplandı. Sözü edilen çabalar, günümüzde çok daha yoğun olarak devam etmektedir. Ancak, halâ yapılması gereken çok şey bulunmaktadır.

Yaşamsal önemi büyük olan bu sorunu çözmek için akla iki önemli üretim kaynağı gelmektedir. Toprak ve deniz. Diğer bir deyişle, çiftçilik, hayvancılık ve su ürünleri üretimi (31).

Gerek yeni ekim alanları bulmak yolu ile gerekse halihazırda ürün alınan araziden sağlanan ürünün artırılması yolu ile olsun, tarımsal üretimin hızla artan dünya nüfusu karşısında yetersiz kalacağı ortadadır. Bu

(29) Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, İstiklâl Matbaası, İzmir 1985, s. 153.

(30) Baysal, a.g.e., s. 595.

(31) Aynı eser, s. 596.

nedenle, konu ile ilgili planlarda kara tarımının yanısıra su ürünlerine de yer verilmesi kaçınılmaz görülmektedir (32).

Diğer taraftan, dünya yüzölçümünün yaklaşık % 70'ini kaplayan denizlerden elde edilen ürünlerle dünya nüfusunun ancak % 1 kadarı beslene bilmektedir. Bu ise gerçekten, çok düşük bir yüzdendir ve denizlerden halihazırda ne ölçüde yararlanıldığını ortaya koymaktadır (33).

Bunun yanısıra, dengeli beslenmede, protein gereksiniminin en az 1/3'nin hayvansal kaynaklı olması gerektiği belirlenmiştir. Türkiye'de, tüketilen proteinin ancak % 16-17'sinin hayvansal kaynaklı olduğu hesaba katılırsa, gelecekte bu açıdan karşılaşılabilecek güçlükler belki daha iyi anlaşılabilir (34).

Su ürünleri ve etin protein değerleri olarak birbirine çok yakın oldukları Tablo 1'den de izlenebilmektedir. Örneğin, balık etinde, %17-20 oranında bulunan proteinin yanısıra vitamin, fosfor, iyot vb. maddeler bolca bulunmaktadır.

Tablo 1: Balık ve Koyun Etinin 100 Gramında Bulunan Besin Maddeleri

Besin Maddeleri	Balık Eti	Koyun Eti
Protein (gr) ⁽¹⁾	19,0	17,0
Yağ (gr)	8,0	21,0
Kalori	149,0	267,0
Kalsiyum (mgr) ⁽²⁾	50,0	7,0
Demir (mgr)	1,1	2,2
Fosfor (mgr)	200,0	160,0
Vitamin A(IÜ) ⁽³⁾	100,0	0,0
Vitamin B ₁ (mgr)	0,10	0,10
Vitamin B ₂ (mgr)	0,20	0,20
Niasin (mgr)	3,0	2,0

(1) gr :gram
(2) mgr:miligram
(3) IU :Uluslararası Birim

Kaynak: İsmail Mert, "Su Ürünleri Potansiyelimiz ile Stoklarımıza Olumsuz Yönde Etki Yapan Faktörler", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd. Yayın No:7, İzmir 1986, s. 27.

(32) Ahmet G.Elbeç, "Türkiye'de Su Ürünleri Ekonomisi", Su Ürünleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu Yayını, İzmir 1986, s.11.

(33) Baysal, a.g.e., s.599.

(34) Mert, a.g.e., s.26.

Su ürünlerinin kolayca sindirilebilir özelliği de besin değerini artıran diğer bir özelliktir. Örneğin, balıkta % 2 civarında bulunan bağ dokusu, sığır etinde % 10-15 dolayındadır. Nitekim, yapılan araştırmalar protein gereksinimlerini deniz, göl ve akarsulardan elde eden kişilerin, zihinsel ve bedensel olarak daha iyi bir gelişim içinde olduklarını ortaya koymuştur (35).

B- Su Ürünlerinin Ekonomik Önemi

Gelişmiş yöntemler ile bol miktarda avlanan balığın en ucuz protein kaynaklarından biri olması, pişirme, hazırlama ve sindirimini kolay olması yanında konserve olarak da diğer gıdalara oranla daha uygun ve ucuz olmaları, su ürünlerinin neden daha fazla tüketilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (36).

Bilindiği gibi kalkınmakta olan ülkelerin gereken yatırımları yapabilmesi, dış finansman sorununun nispeten çözümlenmesi ile mümkün görülmektedir. Bundan dolayı, su ürünleri dışsatımı, özellikle, üretim potansiyeli yüksek olan ülkelerin yönelmeleri gereken bir faaliyettir. Açık deniz balıkçılığı ve kültür imkânları geliştirilerek dışsatımın artırılması en makul yollar olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan su ürünleri üretim faaliyeti, deniz kıyılarında ve göllerde çok rahatlıkla iş imkânları sağlayabilecek bir ekonomik faaliyet alanıdır. Balıkçılığın emek-yoğun bir uğraşı alanı olması nedeniyle, artan üretim ile birlikte ülkedeki istihdam imkanları da artacaktır (37).

Çalışmanın önceki kısımlarında, su ürünlerini bitkisel ve hayvansal olarak iki ana grupta ele almıştık. Bunlardan hayvansal olan ürünlerin tüketimi ya taze olarak yapılmakta ya da konserve, tuzlama, tütsüleme vb. yollar ile saklanarak tüketilmektedir. Taze olarak tüketimde, soğuk zincir yani soğuk hava depoları, frigorifik araç ve gereç sorunu, temel sorun olarak gözükmektedir. Bunun yanında, konservecilik, balık yağı

---

(35) Aynı eser, ss. 26-27.

(36) Uluk, a.g.e., s.6.

(37) Doğan Atay, "Cumhuriyetten Bugüne Su Ürünleri ve Sorunları", Atatürk ve Tarım Haftası Tarım Semineri, DİCF Matbaası, Ankara 1981, s. 267.

ve balık unu üreten ve bunların kullanıldığı sanayi kolları da kendine özgü bir su ürünleri sanayinin doğmasına neden olmuştur (38).

Su ürünleri sanayii ürünlerinden tıpta ve değişik sanayi dalların da çeşitli amaçlarla yararlanılabilmektedir. Bunlara ek olarak, tarımda yem ve gübre, ilaç ve kozmetik sanayiinde antibiyotik ve kozmetikler, diş çilik materyali, dişmacunu yapımı, gıda sanayiinde ekmek, içki, kutulama, baharat, şekerleme ile boya ve mürekkep sanayiinde çeşitli kullanımları bulunmaktadır (39).

Bu sayede, çiftçinin gübre gereksinimini karşılamasından turistik amaçlı eşya yapımına kadar (40), çok değişik kullanım alanı bulunan su ürünleri ve sanayiine gereken önemin verilmesi ile ülkeler ekonomik kalkınmalarına hiç de küçümsenemeyecek bir katkıda bulunma imkânına sahip olacaktırlar (41).

III- TARIM SEKTÖRÜNÜN EKONOMİDEKİ YERİ, EKONOMİK GELİŞMEYE KATKISI VE SU ÜRÜNLERİ KESİMİ

Bilindiği gibi, ihtiyaçlar ve iktisadi faaliyetler açısından, bütün ekonomiler, benzer olarak nitelendirilebilecek özelliklere sahiptir. Ancak, ekonomilerin işleyişi farklı esaslara dayandıklarından, ekonomik faaliyetler de buna göre farklı esaslara göre düzenlenmektedir. Başka bir deyimle, ekonomiler kendilerine özgü bir organizasyon tipine sahiptir. Bununla birlikte aynı organizasyon tipleri arasında dahi ekonomilerin iç yapılarından kaynaklanan farklar kendini göstermektedir (42).

Bir ekonominin bünyesini belirleyen faktörler denildiğinde ilk akla gelenler iktisadi, fiziki, coğrafi, demografik, teknik, kurumsal, politik ve davranışsal faktörlerdir. Bunlardan iktisadi faktörler içerisinde de ekonomik sektörlerin durumu ayrı bir önem arz etmektedir.

---

(38) Aynı eser, s. 268.

(39) Aynı eser, ss. 268-269.

(40) Erol Zeytinoglu, Türkiye Ekonomisi Dersleri, Kutulmuş Mat., İstanbul 1970, s. 205.

(41) Başol, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., ss. 152-153.

Koray Başol, "Su Ürünleri ve Sorunlarımız", İzmir Ticaret Odası Dergisi, İzmir Mart-Nisan 1978, s.16.

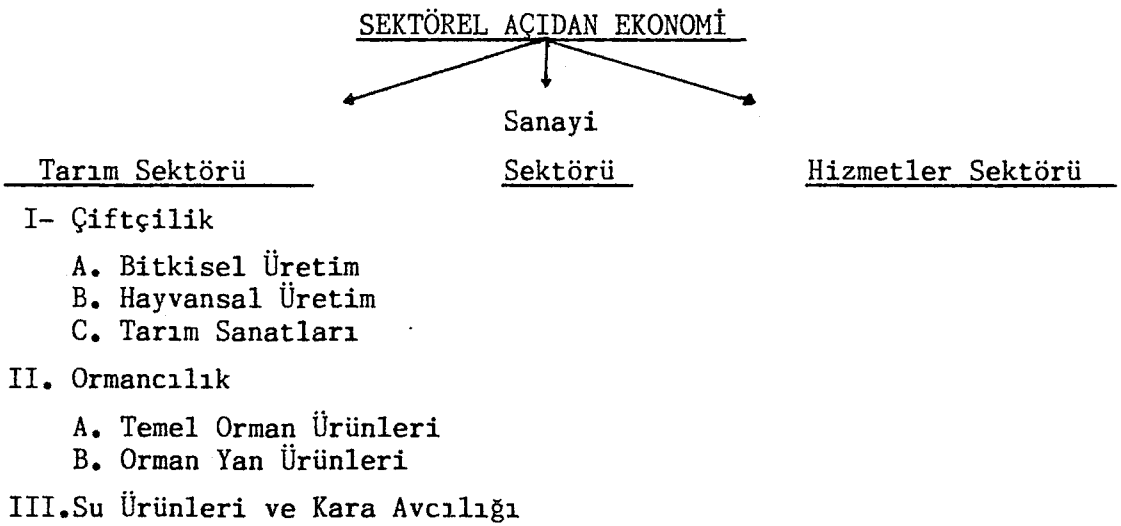
(42) Başol, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., s.76.

Bir ekonomiyi sektörlerine ayırarak ilk defa analiz konusu yapan Colin Clark'a göre iktisadi faaliyetler üç ana sektörde toplanmaktadır. Bunlar; tarım, ormancılık ve madenciligi içine alan birinci sektör, inşaat ve imalat sanayiini kapsayan ikinci sektör ve ticaret ve ulaştırma gibi hizmetlerin üretildiği üçüncü sektördür. Clark'a göre iktisadi gelişme ile birlikte nüfus giderek iki ve üçüncü sektörlerde toplanma eğilimi gösterecektir ⁽⁴³⁾.

Clark'tan sonra iktisadi faaliyetleri sektörel bir gözle inceleyen iktisatçılar hızlı bir artış göstermiştir. Bu artışa paralel olarak değişik türde sektörel sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan en yaygın olanı ekonominin üç ana sektörden oluştuğu kabul edilerek yapılan sınıflandırmadır. Bu sektör sınıflandırmasına göre ekonomi; tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinden ibarettir (Bkz. şekil 3).

Her ana sektör, bu çalışmada "kesim" adı verilen alt sektörlerden oluşmaktadır. Çalışmanın ana konusunu, tarım ana sektörü içerisinde bir alt sektör olan su ürünleri kesimi teşkil ettiği için burada önce tarım sektörünün ekonomik gelişme içindeki önem ve katkısına etraflıca yer verildikten sonra su ürünleri kesiminin tarım sektörü içerisindeki önem ve katkısı inceleme konusu yapılacaktır.

Şekil 3:

Kaynaklar: Başol, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., ss.124-126; Reşat Aktan, Türkiye İktisadı, Ankara Üni. SEF. Yayın No:425, Ankara 1978, ss.150-156.

A- Tarımın Önemi

Tarım, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için önemle üzerinde durulması gereken bir sektördür. Gerçekten, tarihsel gelişim gözönünde bulundurulduğunda, gelişmiş ülkelerin çoğu, sanayi devriminden önce tarımda gereken reformları yapmak yoluyla prodüktiviteyi artırmışlar ve daha sonra da sanayileşmeye hız vermişlerdir. Bu açıdan tarım sektörünün başlangıçta ekonomik gelişmenin itici gücü olacağını söylemek mümkündür ⁽⁴⁴⁾.

Tarım sektörünün sanayiye harekete getirici ve itici güç olma rolü aşağıda belirtilen özellikleriyle yakından ilgilidir ⁽⁴⁵⁾.

- Tarım, sanayi sektörünün gereksindiği doğal hammaddeleri üreten ve arzeden bir sektördür.

- Tarımsal üretim ve prodüktivite arttıkça sanayi için gerekli yatırım mallarının ithaline imkân veren döviz sağlanabilmektedir.

- Tarımdaki gelişmenin reel gelirleri artırması yoluyla yeni sanayilerin kurulup, gelişmesine imkân verecek talep yaratılmakta ve pazarlar geliştirilmektedir.

- Tarımın gelişmesine paralel olarak sağlanan reel tasarruflar, sanayi sektörüne aktarılacak ana kaynağı oluşturmaktadır. Öyleki, ekonomide gelişmenin gerektirdiği ilk finansman gereksinmelerinin karşılanmasında tarım sektörünün rolü oldukça önemlidir. Özellikle, verimlilik artışının imkân verdiği, tarım-dışı sektörlere yapılan bu aktarmadan, zorunlu ve gönüllü tasarruflar yolu ile en önemli payı sanayi sektörü almaktadır.

- Tarımsal ürünlerin gelire göre talep esnekliklerinin hem iç ve hem de dış piyasalarda düşük olması bir anlamda da tarım sektörünün sanayi sektörünü finanse ettiğini ortaya koymaktadır.

---

(44) Ali Özgüven, Tarım Ekonomisi ve Politikası, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa 1977, ss. 54-55.

(45) Hasan Olalı- İsmail Duymaz, Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir Tic. Borsası Yayın No:28, İzmir 1987, ss.29-30.

Rostow'a göre de tarım take-off aşamasında üç temel fonksiyon görmektedir (46):

- Tarım sektörü, daha çok gıda maddesi üretmek yolu ile artan nüfusun gereksinimlerini karşılamasının yanısıra ihracat imkânlarını da artıracaktır.

- Tarım sektörü için zorunlu olan makine ve teçhizat, sanayi sektöründe üretilmektedir. Bu nedenle tarım, sanayinin bu yönde gelişmesi için artan verimin sebep olduğu reel gelir artışlarının gereken bir kısmını sanayiye kanalize edecektir.

- Üçüncü fonksiyonda ise tarım ürünlerini artırmak yoluyla toplam talep ve gelir uyarılır.

Görülüyorki, sanayileşmenin ekonomik gelişme içerisinde tarım sektöründen bazı önemli beklentileri bulunmaktadır. Ekonomik gelişmenin başlangıcında en önemli gelir kaynağı tarım olduğundan, tarımdaki gelir artışı sanayi malları üretimini artırmaktadır. Sanayi mallarının satın alınabilmesi için de tarımsal üretimin artırılması gereklidir. Birbirini besleyen bu gelişme, tarım mı sanayi mi tartışmasının gereksizliğini ve her iki sektörün de ekonomik gelişme içinde ihmal edilemeyecek katkı ve dolayısı ile önemlerinin olduğunu ortaya koymaktadır.

B- Ekonomik Gelişmede Sektörlerin Önceliği ve Tarımın Ekonomik Gelişmeye Katkısı

1. Ekonomik Gelişmede Sektörlerin Önceliği

Bir kısım iktisatçılar, gelişen ülkelerde tarım sektörüne öncelik tanınması gerektiği fikrindedirler. P.R.Brahmanada, A.J.Coale, E.M. Hoover, J.M.Mellor, B.F.Johnston gibi bazı iktisatçılar bu görüştedirler. A.O.Hirschman, H.Leibenstein ve B.Higgins'in de içlerinde bulunduğu bir kısım iktisatçı ise tarım sektörünün önemini kabul etmekle beraber daha ziyade bir endüstrileşme programı çerçevesinde sanayi sektörüne ağırlık verilmesinden yanadırlar (47). Sektörlerden herhangi birisine kalkınmada öncelik verme düşüncesi, literatürde genel olarak "dengesiz kalkınma" olarak ifadesini bulmaktadır. Dengesiz kalkınma yaklaşımında, gelişen

(46) W.W.Rostow, The Stages of Economic Growth, Cambridge 1965, s.22.

(47) W.Von Urff, Az Gelişmiş Ülkelerin Kalkınmalarında Tarım Sektörünün Rolü, Çeviri:

Tevfik Pekin, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Mat., Yayın No:230, İzmir 1977, ss.2-4.

ekonomilerin eşitsizlik, hiyerarşi ve dengesizlik içinde bulunduğu noktadan hareket edilmekte ve bu niteliklerin ortadan kaldırılması değil tam aksine onlardan ekonomik gelişme için yararlanılması gerektiği savunulmaktadır (48).

Diğer bir deyişle, mekân boyutunun analiz kapsamına alınması, ekonominin işleyişi içerisinde kutuplaşmış büyüme ve gelişmeyi yaratmaktadır. Ekonominin mekân boyutunda ortaya çıkacak olan dengesizlikler gelişme sürecinin sürükleyici unsuru veya motoru olarak görülmektedir. Ekonomik gelişmenin önce belli bir kutuptan başlaması ve itici güç olarak bu kutbun ortaya çıkması özellikle sektörel ve bölgesel boyutta gerçekleşmektedir. Bu nedenle, dengesiz kalkınma üzerine yapılan çalışmalar iki grup altında toplanabilmektedir (49):

- Sektörel Kutuplaşmalar,
- Bölgesel Kutuplaşmalar.

Çalışmamızın konusu gereği, bizi sektörel kutuplaşmalar ilgilendirmektedir.

Sektörel kutuplaşmada, her büyüme kutbu, bir lider (=sürükleyici) endüstri etrafında toplanmakta ve bununla bağlantılı olan endüstriler topluluğu, ekonominin diğer sektörlerinden daha hızlı bir gelişme göstermektedir (50).

Bilindiği gibi, ekonominin çeşitli sektörleri uzun dönemde aralarındaki dengeleri de ihmal etmeyecek biçimde gelişmek zorundadırlar. Bu dengeyi, sektörlerin karşılıklı olarak birbirlerinin ürünlerine olan talepleri, nihai tüketimi oluşturan unsurlar ve bu unsurların gelişme sürecinde göstereceği değişiklikler oluşturmaktadır (51). Dengeli kalkınma olarak belirtebileceğimiz bu modelin temelinde, piyasa mekanizmasının, özellikle gelişen ülkelerde kaynakların optimal dağılımını sağlayamadığı düşüncesi bulunmaktadır. Zira bilindiği gibi, bu ülkelerde üretim faktörlerinin oransal olarak kıtlıkları ve dolayısıyla sosyal maliyetler ile

---

(48) Akın İlkin, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İst. Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No:453, İstanbul 1979, s.108.

(49) Hüsnü Erkan, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme-Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım, D.E.Ü Yayını, İzmir 1987, ss.20-21.

(50) Aynı eser, s.22.

(51) Urff, a.g.e., s.4.

sosyal fayda maksimizasyonu ve piyasa fiyatları ayrılıkları ortaya çıkmaktadır (52).

Dengeli kalkınmayı savunan iktisatçılar, bir benzetme yapılırsa, belirli noktalara değil geniş bir cepheye hücum edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu denge, onlara göre, sektörler; gıda malları ile giyecek; tarımsal hammaddeleri ile sanayi ürünleri; sermaye malları ile tüketim malları; kamu işletmelerinin yatırımları ile diğer yatırımlar; ihracat ve iç talep için üretim; vd arasında kurulmak istenen dengedir (53).

Ancak, bu çalışmada inceleme konusu olan sorun, gelişen ülkelerin durumlarını dikkate alarak, bu ülkelerde kıt olan kaynaklara bir amaç ve plândan mahrum olarak sektörler arasında gelişigüzel dağıtılması yerine, ister endüstri ister tarımda olsun, öncelik verilen bir sektörde belli bir amaca yönelik ve etkinliği maksimum olacak şekilde değerlendirilmesinin sağlanmasıdır (54).

Şu ana kadarki incelemeden çıkan sonuç, ekonomik gelişmenin başlangıç aşamasında tarım sektörünün, ağırlıklı olarak önem verilmesi gereken ve ekonominin itici sektörü olduğu yolundadır. Tarımsal üretim hacmi, ekonomik kalkınma ile birlikte artarken, tarımsal gelir de artmaktadır. Ancak, buna rağmen, tarım sektöründe yaratılan gelirlerin milli gelir içerisindeki payı azalmaktadır. Artan tarımsal üretim ve gelire karşın, tarım sektörünün milli gelir içindeki payının azalmasının ana nedeni gelişmenin ileri aşamalarında diğer sektörlerin daha hızlı gelişmeleridir. Bu ise birinci derecede, Engel Kanunlarına bağlı olarak tarımsal ürünlere olan talebin gelir elastikiyeti ile ilgilidir. Tarımsal mallar zorunlu tüketim malı niteliğinde olduklarından dolayı, talebin gelir elastikiyeti birden küçük olmaktadır. Sonuçta, bu durumun yanı sıra, ekonomik gelişme ile birlikte tarım dışı sektörlerde yeni mallar üretiminin hızla artması, azalan verimler kanununun önemli etkisi, tarımsal mallar talebinin özelliği ve faktör arzı koşullarındaki değişimler, tarım sektörünün göreceli öneminin neden giderek azaldığını ortaya koymaktadır.

---

(52) İlkin, a.g.e., s.89.

(53) Aynı eser, s. 90.

(54) Urff, a.g.e., s.4.

Ekonomik gelişme ile birlikte tarımın ülke ekonomisi içerisindeki göreceli paylarının değişmesi "üç sektör kuramı" ile açıklanmaya çalışılmıştır. C.Clark başta olmak üzere diğer birçok iktisatçı tarafından savunulan bu kuram şu sonuca varmaktadır: Bir ülkede milli gelir arttıkça, tarım sektörünün milli gelir içindeki payı azalırken, sanayi sektörününki artmakta, hizmetler sektörününki ise artmakla beraber, ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir (55).

Diğer bir iktisatçı, H.Chenery, 51 ülkeye ait sayısal verileri değerlendirerek, "tarımsal üretimdeki yüzde değişme" ile "fert başına düşen gelirdeki yüzde değişmeyi" oranlayarak, bir elastikiyet katsayısı elde etmiştir. 51 ülkeye ait üretim elastikiyet katsayısı 0.47 bulunmuştur (56). Kısaca:

$$e = \frac{\text{Tarımsal üretimdeki yüzde değişme}}{\text{Fert başına düşen gelirdeki yüzde değişme}} = 0,47 \text{ 'dir.}$$

Bu elastikiyet katsayısı, fert başına düşen gelirden % 10'luk bir artışın, tarımsal üretimde ancak % 5'ten düşük bir artışa neden olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı elastikiyet katsayısı, sanayide 1,36'ya, ulaşımda 1,28'e ve hizmetlerde 1,06'ya çıkmaktadır. Chenery'nin bu çalışmasında, fert başına düşen ortalama gelir 100 dolardan 1000 dolar'a yükseldiğinde, milli gelir içinde tarım sektörünün payının % 45'den % 15'e düşerken, sanayi sektörünün payının % 17'den % 38'e yükseleceği belirtilmektedir (57).

Sadece tarımın veya sadece sanayinin ekonomik gelişmeye katkısını incelemek oldukça güçtür. Bu açıdan, tarımın "veren sektör" veya "besleyen sektör" olarak katkıda bulunduğu ileri sürüldüğünde, sanayinin de "alan sektör" veya "sürükleyici sektör" olarak ekonomik gelişme içinde kendini göstereceğini söylemek yanlış olmayacaktır (58).

---

(55) Zeynel Dinler, Tarım Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1988, s.75.

(56) Aynı eser, ss. 75-76.

(57) Aynı eser, s. 76.

(58) Olalı, Duymaz, a.g.e., ss. 37-38.

Gelişmenin başlangıç aşamasında hazırlayıcı-besleyici rolü açısından tarım sektörü öncelik ve ağırlıklı iken, ileri aşamalarda tarım dışı sektörler sürükleyici ve hakim unsur olacaklarından tarımın ekonomideki fonksiyonu sınırlanacaktır. Ancak bu fonksiyonel değişimden, "tarım mı, sanayi mi?" gibi yanlış bir tartışma konusunun ortaya çıkmasına engel olmak gerekmektedir. Çünkü, böyle bir tartışma sanayi ile tarım sektörleri arasında her açıdan bir rekabet ortamı bulunduğu izlenimini yaratacaktır. Oysa, iki sektör arasında özellikle ekonomik gelişmenin başlangıç aşamasında bir kaynak rekabeti bulunmasına karşın sonraki aşamalar da dahil edilirse aralarında mutlak bir rekabetin değil, aksine çoğu açıdan birbirini tamamlayan ve birbirine ihtiyaç duyan bir faaliyet ortamının bulunduğu görülecektir. Eğer bu sektörler, birbirlerinin varlıklarını ve gereksinimlerini de hesaba katarak, uyumlu bir gelişim gösterirler ise, sektörlerarası yapısal bağlar ve ekonomik gelişme istikrarlı ve istenilen düzeyde olacaktır (59).

2- Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişmeye Katkısı

Tarım sektörünün ekonomik gelişmeye katkısı genellikle şu beş noktada etrafında toplanabilmektedir (60):

- Tarım sektörü, artan nüfusun beslenmesini sağlayacak şekilde tarımsal üretimde pazar arzının artışını gerçekleştirecektir.
- Tarım sektörü, sanayi ürünleri için bir pazarın veya talebin ortaya çıkmasına yol açacaktır.
- Tarım sektörü, tarımdan diğer sektörlerle işgücü akımına imkân verecektir.
- Tarım sektörü, endüstriyel gelişme için gerekli sermayeyi sağlayacaktır.

---

(59) Aynı eser, s. 38.

(60) W.W.Rostow, "Leading Sector and the Take-Off", The Economics of Take-Off into Sustained Growth, London 1963, s.13.

Gülten Kazgan, Tarım ve Gelişme, Der Yayınları, İstanbul 1983, s.437.

S.Kuznets, "Economic Growth and the Contribution of Agriculture: Notes on Measurement" in: The Role of Agriculture in Economic Development, International Journal of Agrarian Affairs, Vol. 3, No:2, 1961, s. 69.

Olalı, Dıymaz, a.g.e., ss. 39-42.

Urff, a.g.e., s.5.

- Tarım sektörü, tarım ürünlerinin ihracı yolu ile döviz sağlayacak veya ithal edilen ürünlerin üretimini artırarak daha az ithalini gerçekleştirecek ve böylece de döviz tasarruf edecektir.

Kuznets, bu katkılardan ilkinin "üretim katkısı", ikincisini "pazar katkısı", üçüncüsü ile dördüncüsünü "faktör katkısı" ve sonuncusunu da "ödemeler dengesi katkısı" olarak belirlemekte ve pazar katkısı içinde ele alınabileceğini ortaya koymaktadır (61).

Ekonominin çeşitli kesimleri arasındaki etkilerin ve karşılıklı bağıllık nedeniyle herhangi bir sektörün katkısını belirlemek ve tarif etmek oldukça güç ve karmaşık bir sorundur. Öyleki; tarımda üretim fonksiyonlarını değiştirecek bir dış etki ve önemli bir talep artışı olmaksızın tarım, tek başına yukarıda belirtilen katkıları gerçekleştiremez.

Yukarıda tek tek sayılan katkılar konusunda literatürde geniş bir görüşbirliği bulunmaktadır. Bundan dolayı, tartışmalar ve soru işaretleri, tarımın görevleri ve rolü konusunda değil fakat daha ziyade bu rolün zamanı, yeri, süresi ve önceliği konularında yoğunlaşmaktadır (62).

Görülüyorki, ekonomik gelişme sürecinde, tarımdan beklenen katkılar, özellikle bu sürecin başlangıç aşamasında, yani tarımın ekonomiye hakim olduğu aşamada söz konusu olmaktadır (63). Ekonomik gelişmenin daha ileri aşamalarında tarımın azalan nispi önemine paralel olarak, ekonomi itici gücünü artık tarım yerine diğer sektörlerden ve özellikle sanayi sektöründen almaya başlayacağından, tarımın gelişmede yaptığı etkilerin önemi ve ağırlığı da azalmaya başlayacaktır. Ancak, insanların besin gereksinimine cevap verme işlevi başta olmak üzere, tarım dışı sektörlerle hammadde üretme ve sağlıklı işgücü sağlama, ruhsal denge unsuru olma ve kalkınmanın finansmanını sağlama gibi işlevler, ekonomik gelişmenin başlangıcında olduğu gibi ileri aşamalarında da tarım sektöründen (belli düzeylerde olmak şartıyla) beklenmektedir (64).

---

(61) Kuznets, a.g.e., s.69.

(62) Olalı-Dıymaz, a.g.e., s.41.

(63) Kazgan, a.g.e., s.438.

(64) Dinler, a.g.e., s.37.

C- Su Ürünleri Kesimi ve Tarım Sektörü İçerisindeki Yeri

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtilmeye çalışıldığı üzere, bir sektörün ekonomideki önemi denildiğinde, bu sektörden yerine getirmesi beklenen işlevler anlaşılması gerekmektedir. Bu bakımdan, tarım sektörünün ekonomideki önemi denildiğinde de, sözü edilen bu işlevlerin anlaşılması gerekir. Tarım sektörü açısından belki de en önemli işlev, insan oğlunun gıda gereksinmelerini karşılamadır (65).

Sektör sınıflandırması içerisinde su ürünleri faaliyetleri tarımsal karakterli faaliyetler içinde ele alındığında ve tarım dışı sektörlerin gıda maddeleri üretmede pek de önemli olmayan çabasını hesaba katmadığımızda, insanları doyurmada tek faaliyet alanı olarak tarım sektörü ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra tarım, besin üretimi ve istikrarlı fiyatlar yoluyla sermaye birikimini de kolaylaştırmaktadır (66).

Yukarıda değinildiği gibi, tarım sektöründen yerine getirmesi beklenen işlevler arasında, gıda gereksinimini sağlaması işlevi önemli bir konumda bulunmaktadır. Zira, günümüzde dünyanın özellikle az gelişmiş bazı bölgeleri, açlık ve dengesiz beslenme gibi iki önemli sorunla karşı karşıyadır.

Dünya üzerinde halâ kitleler halinde açlıktan ölen insanlar bulunmaktadır. Öte yandan, dünyada toplam tarımsal ürün üretiminin, tüketimi karşılayacak düzeyde olduğu bilinmektedir (67). Buna karşın, tarımsal ürün üretiminde bölgeler ve ülkeler bazında dengesiz bir dağılım bulunmaktadır. Bu ise, genellikle ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

Günümüzde, uluslararası örgütler, açlık sorununa çare bulamamaktadırlar. Ancak, yine de Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) başta olmak üzere bu uluslararası örgütlerin çabalarının hiç de küçümsemeyecek düzeyde olduğunu belirtmek gerekir.

---

(65) Aynı eser, s.37.

(66) Cihan Dura, Tarımın Türk Ekonomisinin Gelişmesine Katkısı Bugün ve Yarın, Enka Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s.7.

(67) Dinler, a.g.e., s.42.

Dengesiz beslenme, diğ^{er} önemli bir sorun durumundadır. Dengesiz beslenmeden söz edildiğinde, yeterli miktarda karbonhidrat, yağ ve prote in alınmasına karşın, alınan proteinin hayvansal kökenli miktarının vü cut için gereken miktardan az olması anlaşılması gerekir. Zira, dengeli beslenme için bir kişinin normal olarak günde 70 gr protein tüketmesi ve bunun da yarısının hayvansal kökenli olması gerekmektedir ⁽⁶⁸⁾. Aksi tak dirde bazı hastalıkların ortaya çıkması için uygun bir ortam yaratılmış olmaktadır.

Görülüyorki, beslenme bozukluğu denildiğinde sadece "açlık" değil bununla beraber, "dengesiz beslenme", "aşırı beslenme" ve "yetersiz bes lenme" anlaşılması gerekmektedir. Gerçekten, geri kalmış ülkelerde yaygın şekilde görülen "yetersiz beslenme" ve "açlık" yanında gelişmiş ülke lerde de "aşırı beslenme" günümüzde oldukça sık karşılaşılan bir durum dur.

Gerek tarım sektöründe, gerekse tarım sektörü içinde giderek daha fazla önem kazanan su ürünleri kesiminde verim ve üretimin daha da artırılma yollarının araştırılması ve gerçekleştirilmesi görülebilen en etkin çözüm yollarıdır.

Bu nedenle bununbilincinde olan ve gereken kaynakları elinde bulunduran bazı ülkeler hem açık deniz balıkçılığı imkânlarını geliştirmek te hem de kültür yolu ile su ürünü üretimlerini artırmaktadırlar. Ancak, günümüzde özellikle açık denizdeki üretim imkânlarından yararlanmanın maliyeti de oldukça yüksektir. Bu açıdan, sözü edilen bu maliyete katlanamayacak ve aynı zamanda da balıkçılık yönünden verimli olmayan bir bölgede bulunan gelişen ülkelerin kültür balıkçılığı imkânlarından en iyi şekilde yararlanmaları ve denizlerinde sahip oldukları balık stoğunu koruyarak avcılık yolu ile bu stoktan maksimum üretim ve verimi alabilmele ri iki önemli çıkış yolu olarak görülmektedir.

Her ne kadar ilk bakışta, su ürünleri üretiminin artırılmasının yalnızca beslenme sorunu üzerinde önemli bir etkisi olduğu sanılırsa da, etkili bir politika izlendiği taktirde, ekonomik gelişme için gereken

---

(68) Aynı eser, s. 44.

döviz girdisini sağlama yolunda önemli bir potansiyel kaynak ola**bi**leceğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

IV- DÜNYADA SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ

Dünya su ürünleri üretiminin gelişiminin bir bölüm altında ve genel bir bakış ile incelenmesi, hem toplam dünya üretimi, hem de ülkeler bazındaki üretimin seyri konusunda önemli bir takım bilgileri vermesi yanısıra Türkiye açısından da bir karşılaştırma imkânı sağlaması yönünden gerekli görülmektedir.

Bu bakımdan, önce ülke ve bölge düzeyinde dünya üretiminin gelişimi ele alındıktan sonra bu üretimin nasıl tüketildiği ortaya konulacaktır.

A- Ülke ve Bölge Düzeyinde Dünya Üretiminin Gelişimi

1960 yılında yaklaşık olarak 38,5 milyon ton olan dünya üretimi, 1965 yılında % 39'luk bir artışla yaklaşık 54 milyon tona ve 1975 yılında ise 66 milyon tona yükselmiştir. Altmışlı yıllarda görülen bu önemli artış, Şili, Peru gibi gelişmekte olan ülkelerin su ürünleri üretim faaliyetine giderek artan önem vermeleri, zaten var olan donanım ve teçhizatlarını artırmaları ve çağın gerektirdiği modern avcılık yöntemlerini de uygulayarak açık deniz balıkçılığına yönelmeleri gibi nedenlere bağlanmaktadır (69).

Ancak, 1970'lerde ve özellikle 1975-1980 yılları arasında, üretimde, yukarıda sözü edilen artış giderek yavaşlamıştır. Tablo 2'nin incelenmesinden anlaşılacağı üzere 1975 yılında yaklaşık 66 milyon ton olan dünya su ürünleri üretimi, 1980 yılında 72 milyona yükselmiştir.

---

(69) Donald Mc Kernan, "World Fisheries-World Concern", Brian J.Rothschild (ed.) World Fisheries Policy, Seattle 1972, s.35.
İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Avrupa Ekonomik Topluluğunda ve Türkiye'de Su Ürünleri İhraç Araştırması, İstanbul 1969, ss. 2-4.

Tablo 2: Dünya Su Ürünleri Üretimi (1000 Ton)

Yıllar	İç Sular	Denizler	Toplam
1975	6.961	58.752	65.713
1976	6.890	62.300	69.190
1977	7.106	61.109	68.215
1978	7.035	63.122	70.147
1979	7.239	63.774	71.013
1980	7.603	64.393	71.996
1981	8.138	66.712	74.850
1982	8.455	68.135	76.590
1983	9.131	67.714	76.845
1984	9.716	73.053	82.769
1985	9.340	75.605	84.945

Kaynak: B.M.Gıda Tarım Teşkilatı (FAO), Yearbook of Fishery Statistics Catches and Landings 1984, Vol. 58, Rome 1986, ss. 83-91'den yararlanarak düzenlenmiştir.

1970'li yıllarda, üretimdeki artış hızının oldukça düşük olması, bu yıllar içerisinde su ürünleri potansiyelinin avlama sınırına gelindiği yolunda yorumlara yol açmıştır⁽⁷⁰⁾. Buna benzer şekilde, balık avlama teknikleri ne denli gelişirse gelişsin, 100 milyon tonluk üretim sınırının aşılmasının oldukça güç olacağı yolundaki iddialar, seksenli yıllarda görülen üretim artışlarına rağmen etkisini yitirmemiştir⁽⁷¹⁾. Bu durum su ürünü kaynaklarının koruma ve kontrolüne ilişkin çabaların önemi en çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

1983 ile 1984 yılları arasındaki üretim artışı yaklaşık olarak, % 7,7 civarındadır. Bu artış oranı, son onaltı yıllık en yüksek artış oranıdır. 1950 ve 1960'lı yıllardaki ortalama % 7'lik artışların, %2'ler düzeyine indiği 1970'li yıllardan sonra 1984 yılında gerçekleştirilen % 7,7'lik artış oldukça büyük önem taşımaktadır⁽⁷²⁾. Bu bakımdan, bazı yıllar ve dönemlerde görülen üretim artış oranlarındaki azalmalara rağmen ulaşılan bu üretim düzeyi, en azından daha iyimser ancak ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

(70) İsmet Baran, a.g.e., ss. 5-8.

(71) UNIDO, Industrial Development..., a.g.e., ss. 5-12.

(72) Aynı eser, s.5.

Kaynakların dengesiz dağılımı sorunu, su ürünleri kaynakları için de geçerlidir. Öyle ki, dünya balıkçılık kaynaklarının yarısından fazlası birkaç balıkçılık alanında toplanmıştır. Bu alanların başlıcalarını, Kuzey Batı Pasifik Okyanusu, Kuzey Doğu Atlas Okyanusu ve Güney Batı Pasifik Okyanusu şeklinde belirtmek mümkündür. Bu bakımdan, balık kaynaklarının, okyanusa kıyısı olan ve geniş kıta sahanlıklarına sahip ülkelerde toplandığından söz edilebilir.

Tablo 3 incelendiğinde anlaşılacağı gibi, dünya su ürünleri üretimi içinde iç sular üretiminin payı oldukça düşüktür. Yetmişli yıllarda % 9-10 olan bu pay, seksenli yıllarda artış göstererek % 11-12'ye ulaşmıştır.

1975 ile 1984 yılları arasındaki on yıl içinde, toplam dünya iç su ürünleri üretiminde yaklaşık % 40'lık bir artış olmasına karşın, deniz ürünleri üretiminde ise bu artış % 25 dolayında gerçekleşmiştir. Ancak, iç sular üretimindeki bu artış toplam üretim üzerinde önemli bir etkide bulunmamaktadır. Çünkü, iç sular üretiminin toplam üretim içindeki payı oldukça düşüktür (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Deniz ve İç Su Üretimlerinin Dünya Üretimi İçindeki Payları (%)

Yıllar	İç Sular	Denizler	Toplam
1975	10,5	89,5	100,0
1976	9,9	90,1	100,0
1977	10,4	89,6	100,0
1978	10,0	90,0	100,0
1979	10,2	89,8	100,0
1980	10,5	89,5	100,0
1981	10,8	89,2	100,0
1982	11,0	89,0	100,0
1983	12,0	88,0	100,0
1984	11,7	88,3	100,0
1985	10,9	89,1	100,0

Kaynak: FAO, Yearbook of Fishery Statistics... 1984, a.g.e., ss. 83-91'den yararlanarak düzenlenmiştir.

Denizlerdeki aşırı ve plansız avlanmanın sonucu olarak üretimin yeterince artırılmaması, su ürünleri talebinde görülen artış, iç sular üretiminde verimin yükseltilmesi ve kültür balıkçılığının giderek yaygınlaşması, iç sular üretimindeki artışın başlıca nedenleridir. İç suların, denizlere kıyasla, denetlenbilmesindeki kolaylıklar da bu konuda önemli bir etken olmaktadır. Öyleki, dünya iç su ürünleri üretiminin yarısına yakını kültür yoluyla elde edilmekte ve bu oranın önümüzdeki yıllar da daha da artacağı tahmin edilmektedir (73).

Yukarıda belirtildiği gibi, dünya üzerinde en önemli su ürünü kaynaklarını oluşturan verimli balıkçılık alanları, dengesiz bir dağılım göstermektedir. Dünya üretiminin üçte birinden fazlası, onsekiz ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Öte yandan, dünya üretiminin % 25'inin Japonya ve Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilmesi, kaynak dağılım dengesinin hangi durumda bulunduğunu ortaya koymaktadır (74).

Tablo 4:Kıtalar ve Bölgelere Göre Dünya Su Ürünleri Üretimi 1975 ve 1985 (1000 Ton)

Kıta ve Bölgeler	1975	%	1985	%
Uzak Doğu *	17.100	26,0	22.500	26,5
Asya ve Güneydoğu Asya	8.100	12,3	11.000	12,8
Avrupa	12.000	18,3	12.000	14,1
Sovyetler Birliği	9.900	15,1	10.500	12,4
Güney Amerika	5.900	9,0	11.700	13,8
Kuzey Amerika **	4.500	6,9	7.900	9,3
Afrika	3.700	5,6	4.400	5,2
Okyanusya	100	0,2	500	0,6
Diğer ***	4.300	6,6	4.400	4,4
Toplam	65.600	100,0	84.900	100,0

* Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti, Kuzey Kore ve Güney Kore.

** Orta Amerika'da dahil.

*** Yıllık üretimleri, 1985 yılında 150.000 tonun altında kalan ülkeler.

Kaynak: UNIDO, Industrial Development..., a.g.e., s.6 (% sütunları tarafımızdan ilave edilmiştir).

(73) Uluk, a.g.e., s.12.

(74) UNIDO, Industrial Development..., a.g.e., s.5.

Tablo 4'ün incelenmesinden anlaşılacağı üzere, Kuzeybatı Pasifik, Kuzeydoğu Atlas ve Güneydoğu Pasifik Okyanus bölgeleri genel olarak en verimli balıkçılık alanları olarak gözükmektedir. 1975-1985 döneminde dünya üretimi 65.6 milyon tondan 84.9 milyon tona çıkmış, yani üretimde % 29,4'lük bir artış meydana getirilmiştir. Uzak Doğu payını % 0,5 artırmış, bunda % 31,6'lık üretim artışı, yani dünya ortalamasını % 2,2 aşması rol oynamıştır. Asya ve Güneydoğu Asya payını % 0,6 artırırken bunda % 35,8'lik yani dünya ortalamasının 6,4 puan üzerindeki artış hızı etken olmuştur. Avrupa üretim hacmini aynen korurken, payını % 4,2 azaltmış, bunda dünya ortalama artış hızından hiç payı olmaması rol oynamıştır. Zaten dünya payındaki dönem başı ve sonu oranlara bakıldığında payının % 29,4 yani dünya artış oranı kadar azaldığı anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği üretimini 9.9 milyon tondan 10.5 milyon tona çıkarmakla % 6,1'lik bir üretim artışını gerçekleştirirken, bu oran dünya ortalamasının 23,3 puan gerisinde kalmış bu ise sözkonusu ülkenin dünya pastasından aldığı dilimi % 2,7 azaltmıştır. Tablodaki en dramatik değişimlerden biri Güney Amerika'ya aittir. Bu bölge üretimini % 98,3 yani dünya ortalamasından 3,9 kat daha hızla, diğer bir anlatımla, dünya artış hızınının 73,4 puan üzerinde artırabilmiş böylece pastadaki dilimini % 5,8 artırarak % 13,8'e ulaşmıştır. Sözkonusu dönemdeki payları arasındaki değişim oranı yani pastadan aldığı payı büyütme hızı % 53,3'tür. Kuzey Amerika'da benzer bir trende sahiptir. Bu bölge üretimini % 75,6 oranında yani dünya ortalamasından 46,2 puan daha hızla artırabilmiş böylece üretim pastasındaki dilimini 1975'e göre % 34,8 artırarak % 6,9'dan % 9,3'e çıkarmıştır. Bu bölge gerek üretim, gerekse payındaki artış hızları açısından Güney Amerika'yı izlemiştir. Afrika üretimini % 18,9 artırabilmiş, ancak bu hız dünya artış ortalamasının 10,5 puan gerisinde kaldığından payı da 0,4 puan daralmıştır. Üretim miktarı ve dolayısıyla pastadaki dilimi itibariyle önemsiz görünen Okyanusya Bölgesi gerçekte ise üretim artış ve pastadaki dilimini büyütme hızları açısından en dramatik gelişmeyi gösteren bölge durumundadır. Bu bölge üretimini dönem boyunca % 500 oranında, yani dünya artış hızından 17 kat daha büyük bir hızla artırmayı başarmış, böylece halihazırda dahi pek önemsenmeyecek payını % 300 artırarak % 0,6'ya ulaştırmıştır. Yıllık üretimleri 150 bin tonun altındaki ülkeler grubu ise üretimlerini ortalama olarak % 2,3 yani dünya artış hızınının yaklaşık 10'da 1'i hızla artırabilmişler, bunun sonucunda pastadaki dilimlerinde 2,2 puanlık bir daralma meydana gelmiştir.

Dünya su ürünleri üretiminde, gelişen ve gelişmiş ülkeler şeklinde bir ayrıma gidildiğinde ve 1984 yılı temel alındığında gelişmiş ülkeler lehine bir üretim fazlası olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 5). Ancak, sonraki yıllardaki gelişmenin gelişen ülkeler lehine olacağı tahminlenmektedir (75).

Tablo 5: Dünya Su Ürünleri Üretiminde Gelişmiş ve Gelişen Ülkelerin Payı ve Kişi Başına Düşen Üretim (1984 Yılı Verileri)

Ülke Grubu	Nüfus (1000 Kişi)	Su Ürünleri Üretimi (Ton)	Dünya Üretimi İçindeki Payı(%)	Kişi Başına Düşen Üretim Mikta(Kg)
GELİŞMİŞ ÜLKELER	1.202.384	42.411.712	51.3	35
- ABD	236.000	4.814.295	5.8	20
- Japonya	120.020	12.021.195	14.5	100
- Avrupa	272.799	5.072.253	6.1	19
GELİŞEN ÜLKELER	3.561.735	40.358.059	48.7	21
- Çin	1.051.546	5.926.973	7.1	18
- Şili	11.878	4.499.262	5.4	378
- Hindistan	746.740	2.858.914	3.4	3
- Türkiye	48.811	566.933	0,6	11-
DÜNYA	4.764.100	82.769.800	100.0	17

Kaynak: Dinler, Tarım Ekonomisi, a.g.e., s.48.

Balıkçılık alan sınırlarının 200 mile çıkarılması da denize veya okyanusa kıyısı olan ülkeler için yeni imkânlar yaratmıştır. Ancak, bu durum, denize veya okyanusa kıyısı olmayan ülkeler için bir dezavantaj olmaktadır. Çünkü, önemli balık kaynaklarının çoğu ilk 300-500 metre derinlik içinde bulunmaktadır.

Tablo 6'da yer alan onsekiz ülkenin üretimleri toplamı, dünya üretiminin üçte birinden fazladır. Üretimleri, 1985 yılı itibariyle, 150 bin tonun üzerindeki ellibeş ülke ise dünya üretiminin % 95'lik bir kısmını üretmektedir. Daha önce sözü edilen dengesiz kaynak dağılımı, Tablo

(75) DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, Ankara 1983, s. 39.

6 incelendiğinde de açıkça görülecektir.

Tablo 6: Onsekiz Önemli Su Ürünleri Üreticisi Ülke ve Üretimleri
(1000 Ton)

Dünya Üretimindeki Sıraları	ÜLKELER	1975	1978	1981	1985
1	Japonya	9.896	10.186	10.741	11.444
2	Sovyerler Bir.	9.964	9.000	9.546	10.523
3	Çin	4.247	4.394	4.377	6.779
4	Şili	2.842	3.418	3.767	4.804
5	ABD	899	1.929	3.385	4.767
6	Peru	3.446	3.473	2.741	4.168
7	Hindistan	2.266	2.306	2.444	2.810
8	Güney Kore	1.887	2.092	2.366	2.650
9	Tayland	1.553	2.098	1.989	2.124
10	Norveç	2.484	2.593	2.552	2.107
11	Endonezya	1.382	1.642	1.907	2.067
12	Filipinler	1.443	1.495	1.687	1.868
13	Kuzey Kore	1.050	1.260	1.500	1.700
14	Danimarka	1.767	1.740	1.852	1.696
15	İzlanda	995	1.567	1.441	1.680
16	Kanada	993	1.368	1.417	1.426
17	İspanya	1.512	1.373	1.257	1.338
18	Meksika	468	782	1.536	1.226
29	Türkiye	122	244	470	576
İlk 55 ülkenin toplam üretimi (*)		61.356	65.926	70.395	80.500
Diğer Ülkeler		4.244	4.074	4.205	4.400
Toplam Dünya Üretimi		65.600	70.000	74.600	84.900

(*) İlk 55 ülke 1985 yılında üretimleri 150.000 tonun üzerinde olan ülkelerdir.

Kaynak: FAO, Yearbook of Fishery Statistics.... 1984, a.g.e., ss. 83-85 ve Unido, Industrial Development...., a.g.e., ss.5-12'den yararlanarak düzenlenmiştir.

İlave etmek gerekir ki, Asya Kıtası'nın, Japonya, Çin, Endonezya ve Filipinler gibi önemli su ürünleri üreticileri, üretimlerinin hiç de küçümsemeyecek bir kısmını kültür yolu ile sağlamaktadırlar. Öyleki,

balık üretme çiftliklerinin % 80'i ve yosun üretme çiftliklerinin % 99'u Asya'da ve çoğunlukla sözü edilen dört ülkede yer almaktadır. Son on yıl içerisinde, avcılık yolu ile gerçekleştirilen üretim ortalama olarak yaklaşık % 5-7'lik artış göstermesi yanında kültür yolu ile üretimde bu oran balık ve kabuklularda % 30 ve yosunda % 40 düzeylerinde gerçekleşmiştir⁽⁷⁶⁾.

2000 yılında dünya su ürünleri talebinin 100 milyon tonu aşacağı tahmin edilmekte iken⁽⁷⁷⁾, avlamada en ileri teknikler uygulansa dahi üretimde 100 milyon ton sınırının aşılmasının çok güç olacağı kabul edilmektedir⁽⁷⁸⁾.

Ancak, toplam üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğin, modern avcılık yöntemlerinin uygulanması, stokların iyi korunması ve kültür yolu ile üretime önem verilmesi koşullarıyla önemli ölçüde giderileceğini söylemek kanımızca yanlış olmayacaktır.

B- Dünya Üretimi Nasıl Tüketiliyor ?

Dünyada her yıl elde edilen üretimin yaklaşık % 70'i insan gıdası olarak tüketilmektedir. Geriye kalan yaklaşık % 30'luk kısım içerisinde balık unu ve yağı çok önemli bir yer tutmaktadır.

1976 yılında 69 milyon tonluk yıllık üretimin yaklaşık 49 milyon tonu insan gıdası olarak tüketilirken, 20 milyon tonu da diğer amaçlı olarak tüketilmekte idi. Tablo 7'nin incelenmesinden anlaşılacağı üzere, 1976 yılından 1985'e gelinceye dek geçen on yıllık süre içinde insan gıdası olarak tüketim % 70 ile % 73 ve diğer amaçlı tüketimde % 26 ile %29 arasında değişmeler göstermektedir. 1985 yılında ise, yaklaşık 85 milyon ton olan üretimin % 70,2'si insan gıdası, % 29,8'i diğer amaçlı olarak tüketilmiştir.

---

(76) Aynı eser, s.13.

(77) FAO, Conference: Agriculture Toward 2000, Twentieth Session, Rome 1979, s. 119.

(78) Attila Albaz, "Ziraat Fakülteleri ve Su Ürünleri Kültürü", Hayvansal Üretim, Sayı 11, Ocak 1979, ss. 22-24.

Tablo 7: Dünya Üretiminin Tüketim Biçimlerine Göre Dağılımı

TÜKETİM BİÇİMLERİ	MİKTAR OLARAK (1000 Ton)				YÜZDE OLARAK (%)			
	1976	1979	1982	1985	1976	1979	1982	1985
<u>İNSAN GIDASİ OLARAK</u>	48.913	51.266	55.322	59.602	70,8	72,1	72,1	70,2
- Taze	14.171	13.742	14.570	15.227	20,5	19,3	19,0	17,9
- Dondurulmuş	15.069	16.270	18.392	20.108	21,8	22,9	24,0	23,7
- Tuzlanmış, Tütsülenmiş	10.119	10.852	11.927	12.933	14,7	15,3	15,5	15,2
- Konserve	9.544	10.402	10.433	11.334	13,8	14,6	13,6	13,4
<u>DİĞER AMAÇLI</u>	20.148	19.789	21.441	25.343	29,2	27,9	27,9	29,8
- Balık Yağı ve Unu	19.448	19.089	20.691	24.343	28,2	26,9	26,9	28,6
- Diğer	700	700	750	1.000	1,0	1,0	1,0	1,2
TOPLAM	69.061	71.055	76.763	84.945	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: FAO, Production Yearbook 1985, Vol. 38, 1986 Rome, s. 20'den düzenlenmiştir.

İnsan gıdası olarak tüketim içinde payı en çok olan tüketim biçimi, dondurulmuş olarak tüketimdir. Daha sonra sırası ile, taze, tütsülenmiş ve tuzlanmış, konserve olarak tüketim gelmektedir (Bkz. Tablo 7).

1976 ile 1985 yılları arasında taze olarak tüketim, oran olarak giderek azalırken, dondurulmuş, tütsülenmiş ve tuzlanmış ürünlerin tüketiminde artış görülmektedir. Öte yandan, balık unu ve yağı şeklinde sanayiye kullanım, sözü edilen on yıl içerisinde payını muhafaza etmiştir. Yaklaşık % 30'luk bu oran, su ürünleri sanayinin bulunduğu durumu da bir ölçüde ortaya koymaktadır (Bkz. Tablo 7).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE GELİŞME İMKANLARI

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'de su ürünleri üretim durumu daha ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu nedenle, önce günümüzdeki mevcut durum ayrıntıları ile verildikten ve Planlı Dönem ayrımı yapıldıktan sonra, su ürünleri kesiminin tanımı, tarım sektörü ve milli ekonomideki yeri inceleme konusu yapılacaktır.

I- TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

Türkiye, su ürünleri ve ortam nitelikleri açısından aralarında önemli farklar bulunan denizlerle çevrilidir. Bu denizlerdeki deniz balıkçılığı imkânları yanısıra, çok sayıda göl ve sayıları her yıl giderek artan gölet ve baraj göllerindeki iç su balıkçılığı; bunlara ek olarak deniz ve iç su yetiştiriciliği, coğrafik konumu nedeniyle de açık deniz balıkçılığı imkânlarına sahip bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'nin önemli bir su ürünleri üretim potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ülkemiz denizleri, doğrudan okyanuslara açılmadığı için yarı kapalı ve iç deniz görünümündedir. Kıyılarımızı kuşatan bu denizler, yeknesak olmayıp, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve ekolojik açılardan farklı özelliklere sahiptir.

Bu bakımdan, balıkçılığımız da, denizlerimizin yukarıda değinilen özellikleri nedeniyle kendine özgü bir yapı göstermektedir. Deniz balıkçılığımız, genellikle kıyı balıkçılığı ve çok az bir kısmı da orta mesafe balıkçılığı görünümündedir (79).

---

(79) Kara, a.g.e., s. 69.

Kültür yolu ile üretim, Türkiye'de giderek gelişen bir üretim biçimi olduğundan dolayı gerek denizde ve gerekse iç sularda olsun, toplam üretim içindeki payını gün geçtikçe artırmaktadır. Ancak, özellikle, denizde yetiştiricilik faaliyeti Türkiye için oldukça yeni fakat gelecek vaad eden bir uğraş alanıdır.

Bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere denizde olduğu gibi iç sularda da avcılık yolu ile üretim oldukça ağırlıklıdır.

A- Üretim İstatistiklerinin Güvenilirliği

Türkiye'de, özellikle, altmış ve yetmişli yıllara ait su ürünleri üretimi ile ilgili istatistikî bilgilerin oldukça çelişkili olduğu belirtilmekte ve bu görüşü kuvvetlendirmek için de genel olarak şu nedenler sıralanmaktadır (80).

i- Türkiye'de deniz balıkçılığı, kıyı balıkçılığı şeklinde ve küçük teknelerle yapıldığından, avlanan balıklar karaya çıkarıldıkları yerlerde satılmaktadır. Bu açıdan, denetlemedeki güçlük nedeniyle üretimin doğru şekilde saptanma şansı azalmaktadır.

ii- Av dönemi Eylül-Nisan ayları arasındaki süreyi kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, av dönemi, bir takvim yılının sonlarından, sonraki yılın ortalarına kadar uzamaktadır. Sonuç olarak, balıkçı için bir dönemlik üretim söz konusu iken, istatistikçi için ise bir veya iki takvim yıllık bilgi gerekmektedir. Şu halde, kayıt tutulmada karşılaşılan güçlükler nedeniyle Eylül-Nisan dönemindeki üretime ilişkin verilerin sağlamlığı ve güvenilirliği, avcının belleğine ve tahmin yeteneğine bağlı olmaktadır.

Diğer taraftan, istatistikî verilerin toplanması ile görevli bulunan DİE, DPT ve Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı'nın konu ile ilgili bölümlerinin, koordinasyon içinde olmamaları, farklı zamanlarda ve yöntemlerle veri toplamaları elde edilen sonuçların birbirinden oldukça farklı olmasına yol açmaktadır. Zira, DİE, veri toplama işini genellikle

---

(80) Altan Acara ile görüşme, DPT, İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı Su Ürünleri Sorumlu Uzmanı, Ankara Ocak 1988.

Ahmet G.Elbec ile görüşme, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu Öğretim Gör., İzmir Mart 1988.

le yaz mevsiminde ve av mevsimi olmaması nedeniyle avcının belleğine dayanarak yapıyor iken, bu sakıncayı ortadan kaldırmak isteyen DPT ise bilgi toplama işlemini av dönemi içinde gerçekleştirmekte ve Eylül-Aralık ile Ocak-Nisan dönemlerini ayrı ayrı hesaba katmaktadır. Sonuçta, ortaya oldukça farklı ve çelişkili rakamlar çıkmaktadır.

iii- Su ürünleri üreticileri, fazla vergi vermemek için istatistik bilgileri toplayan görevlilere gerçek rakamları genellikle vermek istememektedirler. Bu nedenle, üreticilerden alınan rakamlar üzerinde yeniden düzenlemeler yapılmakta ve hata oranı azaltılmaya çalışılmaktadır.

iv- Üretimin denetlenmesinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle, bazı zamanlarda herhangi bir yerde gerçekleştirilen üretimin, başka bir yerde satılması durumunda, kayıtlara iki kez geçirme mümkün olabilmektedir.

Tablo 8 : Türkiye'de Su Ürünleri Üretiminin 1970'li Yıllarda DİE ve DPT Rakamlarına Göre Gelişimi (Ton)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
DİE	184.154	166.055	179.360	146.470	129.326	122.147	154.245	167.078	246.033
DPT	165.000	165.000	210.000	263.000	265.000	275.000	285.000	300.000	242.000

Kaynak: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları (1970-1978)
DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1987, s. 208.
DPT, Yıllık Programlar (1971-1979).

Şu halde, Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere DİE ile DPT'nin su ürünleri üretimine ait rakamları arasında oldukça önemli farklar bulunmaktadır. Öyle ki, örneğin 1975 yılında DİE üretim rakamı yaklaşık 122 bin ton iken DPT'nin üretim rakamı ise yine yaklaşık olarak 275 bin tondur. 1970'li yıllarda, o zamanki adıyla Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Su Ürünleri Genel Müdürlüğü'nün daha düşük rakamlar yayınladığı da gözönünde bulundurulursa, verilerin güvenilirliği sorununun boyutlarının daha da genişlediği görülecektir.

Bir kere daha belirtmek gerekir ise, altmışlı ve yetmişli yıllarda, adı geçen kuruluşların aralarındaki koordinasyon yetersizliği ile farklı zamanın esas alınması ve farklı yöntemlerle bilgi toplamaları,

yayınlanan rakamlar arasında önemli farklılıklara neden olmaktadır.

Ancak, bu çelişkili durumun ortadan kaldırılması ve Türkiye için geçerli tek bir rakamın saptanması amacıyla her yıl DPT'nin başkanlığın da ilgili kurumların ortak bir toplantı yapmaları kararlaştırılmış ve uygulamaya 1978 yılında başlanmıştır. Bu toplantıların, yukarıda sözü edilen koordinasyon yetersizliğine, üretimle ilgili verileri toplamadaki farklılığa ve sonuç olarak üretim rakamları arasındaki çelişkiye bir çözüm getireceğine inanılmaktaydı. Tablo 9'da seksenli yıllarda DİE ve DPT'nin su ürünleri üretim rakamları karşılaştırıldığında, bazı yıllarda ortak bir rakama ulaşıldığı ve ortak bir rakama ulaşılamayan yıllarda ise üretim rakamları arasındaki farkın önemsenmeyecek kadar az olduğu görülmektedir. Ortak bir rakama ulaşılan yıllarda görülen onbeş veya yirmi ton civarındaki farklar ise, DPT rakamlarının yuvarlaklaştırılarak yayınlanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 9 : Türkiye Su Ürünleri Üretiminin 1980'li Yıllarda DİE ve DPT Rakamlarına Göre Gelişimi (Ton)

	1982	1983	1984	1985	1986	1987
DİE	503.787	557.288	566.933	578.073	579.845	-
DPT	503.800	551.900	566.900	578.100	582.900	627.700

Kaynak: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları (1982-1986)
DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1987, s. 208.
DPT, Yıllık Programlar (1983-1987)

Tablo 9'un incelenmesinden anlaşılacağı üzere, 1982, 1984 ve 1985 yıllarında ortak rakamlara varıldığı söylenebilir. 1983 yılında ise, yaklaşık 6 bin tonluk bir fark gözükmemektedir. Ancak, yetmişli yıllardaki üretim rakamları farkları ile karşılaştırıldığında, 6 tonluk bu fark önemli gözükmemektedir. 1986 yılında görülen yaklaşık 3 bin tonluk farkın da toplam üretim içindeki payı ihmal edilebilecek kadar önemsizdir.

Görüldüğü gibi temel sorun, üretime ait rakamların kaynağı ve zamanında belirlenememesi ile ilgili bulunmaktadır. Kıyı bölgelerindeki balıkçı sayılarının artırılması ve kooperatifleşmenin özendirilmesi, sorunun çözümünde iki önemli basamaktır. Seksenli yıllarda, üretim ra-

kamlarının çok daha güvenilir olmasının temelinde de belirtilen konular da gerçekleştirilen ilerlemeler yatmaktadır. Şu halde, bu rakamlara dayanılarak yapılacak tahmin ve projeksiyonların güvenilirlik derecesi de şüphesiz yüksek düzeyde olacaktır.

DPT'nin üretim rakamlarının genellikle ürün bazındaki rakamlar olmayıp, "toplam" ile ilgili olan "global" rakamlar olması nedeniyle, bu çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde genel olarak ve aksi belirtilmediği sürece DİE rakamlarına yer verilecektir.

B- Su Ürünleri Üretiminin Gelişimi

Türkiye üç tarafı denizler ile çevrili şanslı sayılabilecek ülkelerden biri olmasına karşın balık üretimi ve tüketimi açısından henüz, istediği düzeyde olmadığı da bir gerçektir. Gerçekten, dünyanın balıkçılıkta ileri pek çok ülkesinde üretim 1 milyon tonun üzerinde ve kişi başına tüketilen balık 30-50 kg. dolaylarında iken ⁽⁸¹⁾, Türkiye'de üretim 500 bin ton sınırını daha son yıllarda geçebilmiştir. Kişi başına düşen balık tüketimi ise ortalama, 7-10 kg. kadardır. Üstelik kıyı bölgelerinde yüksek olan kişi başına tüketim, iç bölgelerde 1-2 kg. düzeyine kadar düşmektedir ⁽⁸²⁾. FAO'nun yayınladığı bir raporda, Türk halkı hiç su ürünü tüketmeyen veya çok az tüketenler sınıfına dahil edilmiştir. Bu durumun, oldukça üzücü ve düşündürücü olduğu ortadadır. Bu da, su ürünleri üretimini artırmaya yönelik çabaların, kişi başına düşen tüketimi artırmaya yönelik çabalar ile bir eşgüdüm içerisinde yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, ulaştığı su ürünleri üretim düzeyi bakımından Türkiye, Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında, okyanuslar ile ilgisi bulunan ülkeler hariç, birinci ülke durumundadır. Şöyle ki, Sovyetler Birliği dışında Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, İtalya ve tüm Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerinin üretimleri Türkiye'den daha gerilerdedir. Bu açıdan, kanımızca erişilen üretim düzeyi ile ilgili olarak fazla iyimser olunmaması gerektiği gibi, fazla kötümser de olmamak gerekir.

(81) FAO, Production Yearbook 1985, a.g.e., s.20.

(82) Attila G.Alpbaz, "Türkiye'de Deniz Balıkçılığı ve Sorunları", Su Ürünleri Dergisi, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu Yayını, Cilt 1, Sayı 2, İzmir 1984, ss.3-5.

Daha önce de değinildiği gibi, su ürünleri üretimini genel olarak, iç su ürünleri üretimi ve deniz ürünleri üretimi şeklinde iki ayrımda ele almak esastır. Türkiye'de su ürünleri üretiminin miktar olarak gelişimi incelenirken de bu temel ayrıma uyulacaktır. Bu alt bölümde, öncelikle, toplam üretim içerisindeki durumlarını ve paylarını ortaya koymak açısından iç su ve deniz ürünleri üretimleri genel olarak ele alınacaktır. Daha sonra gerek iç su ürünleri üretimi ve gerekse deniz ürünleri üretimi ayrı ayrı inceleme konusu yapılacaktır.

Tablo 10: Deniz ve İçsular Ürünleri Üretimi ve Oranlarının Yıllar İtibariyle Gelişimleri
1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987

	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Deniz Ürünleri Üretimi (Balık ve Diğer)	MİKTAR (TON)	103.666	135.261	148.758	224.227	329.267	397.321	439.306	470.171	518.593	520.436	532.602	539.566
	Oran (%)	84,87	92,54	89,04	91,14	93,68	92,50	93,26	93,33	93,16	91,80	92,14	93,05
İçsular Ürünleri Üretimi (Balık ve Diğer)	MİKTAR (TON)	18.482	18.985	18.320	21.806	22.244	32.255	31.760	33.616	38.695	46.497	45.471	40.280
	Oran (%)	15.13	7.46	10.96	8.86	6.32	7.50	6.74	6.67	6.94	8.20	7.86	6.95
TOPLAM	MİKTAR (TON)	122.148	154.246	167.078	246.033	351.511	429.576	471.066	503.787	557.288	566.933	578.073	579.845
	Oran (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(*) 1987 toplam su ürünleri üretim rakamı DIE'nin değil DPT'nin rakamıdır. DIE tarafından en son açıklanan rakamlar ise 1986 yılına aittir.

Kaynaklar: DIE, Su Ürünleri Anket Sonuçları (1975-1986)

DIE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1987, s. 208.

DPT, Yıllık Program 1988, ss.127-128'den yararlanarak düzenlenmiştir.

Tablo 10'un incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Türkiye su ürünleri üretiminin büyük kısmını deniz ürünleri oluşturmaktadır. Gerçekten toplam su ürünleri üretiminin 1986 yılı rakamlarına göre % 93,05 kadarı denizlerden elde edilmektedir. Geriye kalan % 6,95'lik bölüm ise iç su ürünlerine aittir. 1986 yılı toplam üretimi yaklaşık 580 bin ton olduğundan, bu üretimin yaklaşık 540 bin tonu denizlerden ve 40 bin tonu ise iç sulardan üretilmektedir.

1975 ile 1986 yılları arasındaki gelişime göz atıldığında, toplam su ürünleri üretiminin 1975 de 122 bin tondan 1986 da 580 bin tona yükseldiği görülecektir. Özellikle, seksenli yıllarda üretim artış hızındaki yavaşlama dikkati çekmektedir. Örneğin, 1978-1979 yılları arasındaki üretim artış oranı % 42,9 iken bu oran 1984-1985 yılında % 1,96 ve 1985-1986 yılında ise % 0,31 olarak gerçekleşmiştir. Ancak, yetmişli yıllardaki istikrarsız üretim gelişiminin seksenli yıllarda yerini nispeten daha istikrarlı bir gelişime bıraktığı söylenebilir.

Öte yandan, seksenli yıllarda toplam dünya üretiminde de hedefler gerçekleştirilememiş ve hedeflerin altında kalmıştır. Artık, avlama sınırına gelindiği yolundaki iddiaların yanısıra, yanlış avlanma ve stokların korunmasına gereken özenin gösterilmemesi üretim artış hızındaki düşüşün önemli nedenlerdir ⁽⁸³⁾.

Ancak, açık deniz imkânlarından yararlanarak ve yetiştiricilik faaliyetlerine önem verilerek dünya üretim hızındaki sözü edilen düşüş frenlenebilmiştir. Son yıllarda dünya üretimindeki yeri yirmidokuz ile otuzbeşinci sıralar arasında değişen Türkiye ise, gerek açık deniz ve gerekse yetiştiricilik faaliyetlerinde gereken başarıyı gösterememesi nedeni ile üretimindeki % 1-3'lük artışları kabullenmek durumunda kalmıştır ⁽⁸⁴⁾.

Miktar olarak üretimin özellikle yetmişli yıllarda ve bir ölçüde seksenli yıllarda gösterdiği kararsızlık, bir yandan üretimin büyük ölçüde doğal koşullara bağlı olduğu şeklinde bir değerlendirmeyi haklı gösterirken, diğer taraftan buna bağlı olarak, "gerçekleşen üretim" ile "hedeflenen üretim" arasındaki uyum sorununun varlığını da ortaya koymakta-

(83) Unido, Industrial Development..., a.g.e., ss.5-12.

(84) FAO, Yearbook of Fishery Statistics... 1984, a.g.e., ss.83-85.

dır (85).

Ancak, üretimin doğal şartlara bağlı kaldığı şeklinde bir ifade, su ürünleri üretiminin, tarımsal üretim kabul edilmesi durumunda anlam kazanmaktadır. Bilindiği gibi, tarımsal üretimde doğal şartlara bağlılık derecesi denildiğinde, bu sektördeki üretim teknolojisi veya daha geniş bir ifade ile üretimde girdi bileşimi açısından üretimi yönlendirebilme derecesi anlaşılacak gerekmektedir. Su ürünleri üretiminde doğal koşullara olan bağımlılık, diğer tarımsal üretimlerden daha farklı bir anlama sahiptir. Örneğin, tarım sektörünün çok önemli bir kesimi olan bitkisel üretim kesiminde doğal koşulların etkisi, ürün türüne bağlı olarak belirleyici olabilmektedir. Su ürünleri üretiminde ise bu tür bir etkiden aynı ölçüde söz edilemez. Hatta, kültür balıkçılığında olduğu gibi, doğal ve ekolojik ortam bizzat insanoglu tarafından hazırlanıp, değiştirilebilmektedir (86).

Bu nedenle, Türkiye'de su ürünleri üretiminde, sözü edilen kararsızlığın başka nedenlere bağlanması gerektiği kanısındayız. Bunları belirleyebilmek için su ürünleri üretimini deniz ve iç su ayırımına tabi tutarak incelemek gerekmektedir.

1. Deniz Ürünleri Üretimi

Öncelikle belirtmek gerekir ki, su ürünleri üretiminin geçmiş dönemde gösterdiği kararsızlık, daha çok deniz ürünleri üretiminden kaynaklanmaktadır. Çünkü, deniz ürünleri üretimi, toplam su ürünleri üretiminin yaklaşık % 90'ını oluşturmaktadır.

Rakamları konuşurmak gerekirse, örneğin, 1979 yılında 100 bin tonun üzerindeki deniz ürünleri üretim artışı, aynı yıl toplam su ürünleri üretim artışının temel nedenidir. Yine 1985 ve 1986 yıllarında toplam su ürünleri üretim artış hızında görülen yavaşlamanın temel nedeni de aynı yıllarda deniz ürünleri üretimindeki yavaşlamadır. Çünkü, iç su ürünleri, toplam su ürünleri üretimini düşük payı nedeni ile önemli derecede etkileyememektedir (Bkz. Tablo 10).

(85) Şahabettin Yiğitbaşı, "Su Ürünleri Sektörünün Gelişimi ve Su Ürünleri İhracat İmkânları", Su Ürünleri Dergisi, Ege Üni. Su Ürünleri Yük.Okulu, Cilt 3, İzmir 1986, ss.5-6.

(86) Yiğitbaşı, a.g.m., s.6.

Türkiye deniz ürünleri üretimi, başlıca türlere göre ele alındığında, öncelikle balık üretimi belirleyici olmaktadır. Örneğin, 1986 yılında toplam deniz ürünleri üretiminin yaklaşık % 97'si balık üretimidir. Geriye kalan % 3 ise, karides, midye vb. gibi, diğer deniz ürünleri üretimi sınıfına dahildir. Balık üretimi içerisinde yine miktar olarak, hamisi % 54-58 arasında değişen bir paya sahiptir. Daha sonra sırası ile istavrit, kolyoz ve mezgıt gelmektedir (Bkz. Tablo 11 ve 12).

ÜRÜN TÜRÜ	YILLAR											
	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Hamsi	59.302	77.794	79.459	115.938	139.515	251.870	273.020	275.350	300.372	330.967	284.576	288.105
İstavrit	12.980	14.967	16.720	29.393	64.094	50.032	51.399	58.214	63.498	78.263	109.531	108.239
Kolyoz	437	1.323	1.666	1.610	3.086	4.338	4.972	9.011	4.055	3.009	22.270	27.410
Mezgit	3.913	4.309	6.080	21.525	21.183	7.136	4.998	4.565	12.649	12.352	17.410	19.325
Saldalya	989	1.445	2.226	5.574	10.493	9.651	9.133	8.934	11.241	13.758	17.693	14.013
Liüfer	2.841	8.811	9.988	4.244	15.129	10.306	18.430	32.184	30.854	11.737	8.383	12.251
Palamut	3.145	3.025	4.338	5.431	8.639	14.292	23.174	23.397	29.034	7.220	12.281	10.756
Diğer	17.989	20.232	24.869	37.712	62.774	45.571	49.118	53.076	59.823	51.363	47.767	45.282
BALIKLAR TOPLAMI	101.596	131.906	145.346	221.427	324.913	392.196	434.244	464.731	511.526	508.669	519.911	525.381
Karides	200	292	246	464	457	588	999	1.211	4.776	6.212	7.517	4.252
Midye	17	1.057	103	106	1.369	1.257	2.196	3.497	1.180	1.980	2.077	2.687
Deniz Anası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.785	1.719	2.802
Sünger	12	6	6	7	3	10	24	9	2	3	4	4
Yunus	1.404	1.590	2.608	1.908	1.828	2.721	886	321	-	-	-	-
Diğer	437	410	449	315	697	549	957	402	1.109	1.787	1.374	4.439
Diğer Deniz Ürünleri Toplamı	2.070	3.355	3.412	2.800	4.354	5.125	5.062	5.540	7.067	11.767	12.691	14.184

Kaynaklar: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları, (1970-1986).

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1987, s.208.

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1982 Yılı Su Ürünleri Ekonomik Araştırması'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 12: Deniz Ürünleri Üretiminin Başlıca Türlerine Göre Dağılımı (Oran Olarak)

ÜRÜN TÜRÜ	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	
BALIKLAR	Hamsi	58.37	58.48	54.67	52.36	42.94	64.22	62.87	59.25	58.72	65.07	54.84	
	İstavrit	12.78	11.35	11.50	13.27	19.73	12.76	11.84	12.53	12.41	15.39	21.07	20.60
	Kolyoz	0.43	1.00	1.15	0.73	0.95	1.11	1.14	1.94	0.79	0.59	4.28	5.22
	Mezgit	3.85	3.27	4.18	9.72	6.52	1.82	1.15	0.98	2.47	2.43	3.35	3.68
	Sardalya	0.97	1.10	1.53	2.52	3.23	2.46	2.10	1.92	2.20	2.70	3.40	2.67
	Lüfer	2.80	6.68	6.87	1.92	4.66	2.63	4.24	6.93	6.03	2.30	1.61	2.33
	Palamut	3.10	2.29	2.98	2.45	2.66	3.64	5.34	5.03	5.68	1.42	2.36	2.05
	Diğer	17.70	15.83	17.12	17.03	19.31	11.36	11.32	11.42	11.70	10.10	9.19	8.61
	Balıklar TOPLAMI	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	DİĞER DENİZ ÜRÜNLERİ	Karides	9.66	8.70	7.21	16.57	10.50	11.47	19.74	22.26	67.58	52.79	59.23
Midyeye		0.82	31.51	3.02	3.79	31.44	24.53	43.38	64.28	16.70	16.83	16.37	18.94
Denizanası		-	-	-	-	-	-	-	-	-	15.17	13.55	19.75
Sünger		0.58	0.18	0.18	0.25	0.07	0.20	0.47	0.17	0.03	0.03	0,03	0,03
Yunus		67.83	47.39	76.44	68.14	41.99	53.09	17.50	5.90	-	-	-	-
Diğer		21.11	12.22	13.15	11.25	16.00	10.71	18.91	7.39	15.69	15.18	10.82	31.30
Diğer Deniz Ürünleri TOPLAMI	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Kaynaklar: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları (1970-1986).

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1987, s.208.

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1982 Yılı Su Ürünleri Ekonomik Araştırması'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Diğer deniz ürünleri üretiminde ise ilk sırayı, seksenli yıllardaki üretim artışı nedeniyle karides almaktadır. Karides üretimindeki artışı kanımızca, önemli bir ihraç ürünü olmasına bağlamak doğru olacaktır. Diğer önemli bir gelişme de, 1982 yılından sonraki yasak ve kısıtlamalar nedeniyle yunus üretiminin durmasıdır. (Bkz. Tablo 11 ve 12).

Bölgelerimiz içinde, Doğu ve Batı Karadeniz Bölgeleri deniz ürünleri üretiminde ilk iki sırayı almaktadır. Karadeniz'in verimlilik sıralamasında, ikinci derecede verimli denizler sınıfına girmesi ve Akdeniz'in balık üretimi açısından "çöl deniz" karakterinde olması, üretimin Karadeniz'de yoğunlaşmasına neden olmaktadır⁽⁸⁷⁾. Tablo:12'nin incelenmesinden anlaşılacağı üzere, 1986 yılındaki gelişim, Karadeniz Bölgesi lehinedir. 1975 yılında % 72,97 olan Doğu Karadeniz'in üretim payı sonraki yıllarda düzensiz bir gelişim göstermiş ve 1986 yılında % 55,98 olarak gerçekleşmiştir. Batı Karadeniz'in payı ise düzenli bir şekilde artmış ve 1975'de % 13,21 den 1986 da 26,3'e çıkmıştır. Marmara Denizi ise, Doğu ve Batı Karadeniz'den sonra üretimde üçüncü sırayı almaktadır. Marmara'nın üretim payı iniş çıkışlar göstermiş ve 1986 yılında % 10,4 olarak gerçekleşmiştir. 1975-1986 yılları arasında Ege ve Akdeniz'in paylarındaki değişimler ihmal edilecek kadar önemsizdir. Üretimde dördüncü sırayı yaklaşık % 4,5'lik payı ile Ege ve son sırayı ise %2,8'lik payı ile Akdeniz almaktadır. (Bkz. Tablo 13).

Hernekadar, deniz ürünlerinin üretimi içerisinde büyük bir pay Doğu Karadeniz'e ait bulunmaktaysa da, toplam ekonomik değer içerisindeki yerini de belirtmekte yarar vardır. Üretimdeki payları toplam olarak % 70'e ulaşan hamsi ve istavritin su ürünleri sektörüne değer olarak çok daha düşük bir katkısı bulunmaktadır. Bu nedenle, bölgelere ait yapılacak bir yorumda üretim katkısı yanında değer olarak katkıyı da gözardı etmemek gerekmektedir. Bu açıdan, üretimden miktar olarak % 3-5 civarında pay alan Ege ve Akdeniz bölgelerini, ekonomik açıdan daha değerli ve çeşitli balıklara sahip olmaları nedeniyle bir de bu yönden değerlendirmek gerekmektedir⁽⁸⁸⁾.

(87) Attila Alpbaz, "Türkiye'de Deniz Balıkçılığı ve Sorunları", Su Ürünleri Dergisi, a.g.m., ss. 3-5.

İrfan Şahin, "Deniz Ürünleri Avcılığının Geliştirilmesi", Su Ürünleri Üretimini Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, T.C.Ziraat Bankası, Su Ürünleri Krediler Mid. Yayın No:4, Ankara 1982, ss.27-32.

(88) DPT, V.Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., ss.21-22.

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye deniz balıkçılığı daha çok kıyı balıkçılığı karakterindedir. Diğer bir deyişle, deniz ürünlerinde üretim, önemli ölçüde küçük tekne, sınırlı araç ve teçhizatla kıyı ve sahil balıkçılığı şeklinde yapılmaktadır. Bu durum ise, kıyıya bağımlılılık ve potansiyeli bütünü ile tanıyamama, muhafaza edememe ve değerlendirememeye anlamında "doğal koşullara bağlılığı" ifade eder.

Öyle ki, Türkiye deniz balıkçılığı hakkında yapılan değerlendirmelerin çoğu "Türkiye'nin 8333 km'lik bir kıyı şeridine sahip olmasına rağmen..." şeklinde bir yapıya yerleştirilmekte ve sanki balıkçılığın, kıyıların uzunluğu ile sınırlı olduğu görüşü "apriori" olarak kabul edilmektedir. Aslında, böyle bir görüş eğer kıyılardan sahip olunan yeterli potansiyelden yeterince yararlanılması durumunda haklılık kazanır. Halbuki, Türkiye'de potansiyeli korumak ve değerlendirmek şöyle dursun, potansiyelin dahi tanınmadığı kanısını taşımaktayız. Öte yandan, bu potansiyel tanınsa dahi bir ülkenin kıyılarının uzunluğu ve denizlerle çevrili olma durumu oldukça sınırlı bir imkân ifade eder. Diğer bir deyişle, denizlerle çevrili olmak bir ülke için deniz ürünleri üretimi açısından olumlu bir pozisyonudur. Ancak, bu hiçbir zaman yeterli bir şart değildir. Bunun yanısıra, genel bir değerlendirme yapabilmek için yetiştiricilik ve açık deniz imkânları, tekne ve teçhizat durumu, eğitim ve araştırma faaliyetleri, istihdam durumu, altyapı tesis ve organizasyonu, pazarlama gibi unsurların hepsi değerlendirmeye dahil edilmelidir. Bu açıdan bizde bu çalışmada deniz ürünleri üretimini, doğal (89) (avcılık yolu ile) üretim, kültür (90) (denizde kültür üretimi=denizde yetiştiricilik) üretimi ve açık deniz balıkçılığı şeklinde üç açıdan kısaca ve ana hatları ile inceleme konusu yapacağız.

a- Doğal Üretim

Yukarıda verilen genel bilgilerden anlaşılacağı üzere Türkiye'de deniz ürünleri üretimi çoğunlukla doğal üretim şeklindedir. Kıyı balıkçılığı şeklindeki özelliği ile üretimden en büyük payı Karadeniz Bölgesi almakta ve diğer bölgelerde Marmara, Ege ve Akdeniz şeklinde sıralanmaktadır.

---

(89) "Doğal Üretim" ve "avcılık yolu ile üretim aynı anlamda kullanılan iki değişik ifadedir.

(90) "Kültür yolu ile üretim" ve "yetiştiricilik yolu ile üretim" aynı anlamdaki iki ifadedir.

Toplam olarak 450'nin üzerinde balık türüne sahip olmasına rağmen Türkiye'nin kıyısı bulunduğu denizler çok verimli denizler sınıfına girmektedir. Karadeniz, sözü edilen bu dört deniz arasında en verimli denizdir. Karadeniz, 2200 metreye dek inen geniş ve derin çukurlarına karşın, 200 metreden daha derin yerlerin hidrojen sülfür gazı ile kaplı olması nedeniyle sığ bir deniz sayılmaktadır (91). Bu nedenle Karadeniz'de kalkan, mezgiz, barbunya ve tekir dışında ekonomik açıdan değerli dip balıkları bulunmamaktadır. Karadeniz de ayrıca zemine bağlı olmaksızın suyun bünyesi içerisinde yaşayan pelajik balık türleri de başta hamsi olmak üzere istavrit, palamut, torik ve uskumrudan ibarettir.

Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz'de üretim ile tür sayısı karşılaştırıldığında aralarında bir ters orantının olduğu görülmektedir. Yani tür sayısı arttıkça su ürünleri üretimi azalmaktadır. "Pesimum Kanunu"na göre, bir ortamda koşullar, optimumdan ne kadar saparsa o koşullara uyabilen türlerin sayısı da o oranda azalır (92). Ancak, bu şekilde geri kalabilen türlerin rakipleri de azalacağından, bunlar kolaylıkla gelişebilir ve sayıları da o oranda çoğalır. Karadeniz de hamsi, istavrit gibi türlerin çok yoğun kitleler halinde bulunmalarının nedenini bu yasa da aramak yerinde olacaktır.

Marmara Denizi'nde, Karadeniz'deki türlere ek olarak lüfer ve karides bol miktarda avlanmaktadır. Dinamit kullanılması, trol avcılığının kurallara uygun yapılmaması, denizden geliş güzel kum çekilerek balık yuvalarının bozulması ve deniz kirlenmesi (93), Marmara denizi'nde yıllar itibariyle üretimde görülen dengesizliklerin başlıca nedenleridir.

Akdeniz'e doğru geldikçe tür sayısında bir artış ve buna karşılık üretimde ise azalma göze çarpmaktadır (Bkz. Tablo 13). Ege Denizinde, barbunya, kefal, sardalya, dil, yılan balığı, mercan, çipura, ahtapot, istavrit, karides, mersin balığı, sünger en çok avlanan türler olmaktadır.

(91) M. İlhan Artüz, "Türkiye Balıkçılığının Sorunları", Su Ürünleri Ekonomisi Dönemli Semineri, Türkiye Sanayi Odaları, Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1976, s.64.

Öner Faruk Kara, Karadenizin Balıkçılık Potansiyeli ve Bölgedeki Balık Avlanım Olanakları, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. Yayın No:32, İstanbul 1980, ss.10-14.

(92) Aynı eser, aynı sayfalar.

(93) F. Baykut - M. İ. Artüz, Marmara Denizi'nin Hidrografisi ve Su Kirlenmesi Açısından Bilimsel Etüdü, İ.Ü. Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1986 ss. 2-6.

Tablo 13: Deniz Ürünleri Üretiminin Bölgelere Dağılımı (Miktar ve Oran Olarak)

BÖLGE ADI	YILLAR											
	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Doğu Karadeniz (Ton)	75.647	96.761	93.919	140.444	251.720	294.626	291.676	314.238	335.625	299.435	309.907	302.066
(%)	72.97	71.54	63.14	62.63	76.45	74.15	66.39	66.83	64.72	57.54	58.19	55.98
Batı Karadeniz (Ton)	13.693	14.157	27.599	40.289	40.541	45.152	74.166	86.628	101.071	146.628	148.817	141.886
(%)	13.21	10.47	18.55	17.97	12.31	11.36	16.88	18.42	19.49	28.17	27.94	26.30
Marmara (Ton)	7.310	14.130	16.553	20.367	10.261	30.518	41.112	42.463	46.714	39.143	38.277	56.116
(%)	7.05	10.45	11.13	9.08	3.12	7.68	9.36	9.03	9.01	7.52	7.19	10.40
Ege (Ton)	3.724	6.728	6.161	12.920	18.831	18.458	19.056	15.286	19.057	22.666	23.412	24.227
(%)	3.59	4.97	4.14	5.76	5.72	4.65	4.34	3.25	3.67	4.36	4.40	4.49
Akdeniz (Ton)	3.292	3.485	4.526	10.207	7.914	8.567	13.296	11.556	16.126	12.564	12.189	15.271
(%)	3.18	2.58	3.04	4.56	2.40	2.16	3.03	2.47	3.11	2.41	2.28	2.83
TOPLAM (Ton)	103.666	135.261	148.758	224.227	329.267	397.321	439.306	470.171	518.593	520.436	532.602	539.566
(%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynaklar: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları (1970-1986).

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1987, s. 208.

Taranın Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1982 Yılı Su Ürünleri Ekonomik Araştırması'ndan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Türler açısından oldukça çeşitli su ürününe sahip, ancak üretimi çok düşük olan Akdeniz'de ise sardalya, kefal, karides, mersin balığı avlanmaktadır ve ayrıca Süveyş Kanalı vasıtası ile gelen ıskarmoz, hindistan balığı, nil barbunyası gibi değişik türler elde edilmektedir (94).

Karasal üretimde olduğu gibi denizlerde de su ürünleri üretimi meteorolojik ve hidrografik şartlardan etkilenmekte, bir kaç yıl iyi üretim yapılan bir balık türü, bunu izleyen dönemde ya azalmakta veya uskuru ve palamutta bazı yıllarda görüldüğü gibi tür tamamen denecek şekilde ortadan kalkabilmektedir. Bu şekilde dalgalanmalar gösteren bir üretime dayanan endüstrinin kurulması oldukça güçtür. Örneğin, kurulacak bir balık unu veya yağı fabrikasının dört yıl tam kapasite çalışmasını ve sonra dört yıl tamamen durmasını beklemek ne ekonomi ne de rantabilite kuraları ile bağdaşmaktadır.

Türkiye deniz balıkları avcılığında diğer bir sorun da mevsimsel dalgalanmalardır (95). Bu dalgalanmalarda istikrar sağlanabildiği ölçüde üretimin sürekliliği korunmuş olacaktır.

Türkiye denizlerinde üretilen balığın yaklaşık tamamı avcılık yolu ile elde edildiğinden, üretimde doğaya bağlılık kendini göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ağırlıklı olarak doğaya bağımlılığın belirleyicilerinin, mevsim ve hava koşullarının ötesinde, kıyıya bağımlı ve geleneksel bir üretim biçimi olduğudur (96).

Öte yandan deniz ürünleri üretiminin kıyı ve sahil balıkçılığı (=avcılık) ile bağımlı kaldığını gösteren önemli bir gösterge de, bu üretimin son yıllarda iç talebe dönük bazı türler lehine ortaya çıkmış bulunmasıdır. Bu türler, hamsi, istavrit ve sardalya'dır (Bkz. Tablo 11 ve 12). Tablo 11 ve 12'in incelenmesinden anlaşılacağı üzere bu üç ürün üretimindeki artış hızı genel olarak, deniz ürünleri üretim artış hızından yüksektir. Başka bir deyişle, toplam deniz ürünlerindeki artış bu üç ürün üretim artışından kaynaklanmaktadır.

---

(94) Aynı eser, ss. 6-7.

(95) Kubilay Baysal, Türkiye'de Balık İhtisal ve Ticareti, İstanbul Üni. İktisat Fakültesi, Doktora Tezi (Basılmamış), İstanbul 1964, ss. 5-10.

(96) Baysal, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., ss.606-610.

Av alanları ve av araçları, su ürünleri avcılık faaliyetinde iki temel faktördür. Bu nedenle, bu faktörler açısından Türkiye'nin deniz balıkçılığına değinmekte yarar görmekteyiz.

Türkiye'nin en yoğun üretim yapılan balıkçılık alanları Karadeniz'in yanı sıra, boğazlar ve İskenderun yöreleridir (97). Görüldüğü gibi, av alanları oldukça sınırlıdır. Av süresi ise genel olarak, balıkla rı göç yolları boyunca izleyemeyecek kadar kısa olmaktadır. Özellikle, Karadeniz'in av alanlarında olumsuz hava koşulları nedeniyle durağan bir av yapılmaktadır. Buradaki geniş alan içinde liman bulunmaması, var olan av teknelerinin küçük ve seyir kabiliyetlerinin sınırlı olması, sürekli av olanağını kısıtlamakta ve Türkiye deniz balıkçılığının kıyıya bağımlı karakterini başka bir açıdan ortaya koymaktadır.

Gerek Karadeniz de ve gerekse üretim yapılan diğer alanlarda av araçları ve buna ilişkin alt yapı oldukça yetersiz görülmektedir. Balıkçı tekne ve motorlarının nicel ve nitel olarak durumu, balık ağları, balık izleme yöntemleri ve balıkçı barınak ve limanları açısından yapılacak bir incelemede ve alınacak sonuçlar, Türkiye balıkçılığı açısından şimdilik tatmin edici olmaktan uzaktır. Ancak, bu yöndeki çalışmalar devam ettirildiği takdirde ve özellikle açık deniz balıkçılığının gerektirdiği av teçhizatı elde edilebildiği ölçüde Türkiye balıkçılığı da kendine yeni ufuklar açma imkânlarını zorlayacaktır (98).

b - Yetiştiricilik

Türkiye'nin su ürünleri yetiştiricilik faaliyetine geçişi oldukça yenidir. Denizlerde yapılan kültür üretimi ise Türkiye için çok daha yeni bir faaliyettir.

1986 yılında yaklaşık 580 bin tonluk toplam su ürünleri üretimi içinde 3 bin tonluk kültür üretimi, hem oran ve hemde miktar olarak hiç yeterli değildir. Bu ise toplam üretim içindeki payının % 0,5 dolayında

---

(97) Aynı eser, ss. 606-610.

(98) DPT, V.Beş Yıllık Kalkınma Planı, Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., ss.35-42.
Kemal Kafalı, "Deniz Ürünleri Avcılığının Geliştirilmesi İçin Kullanılması Gereken Av Araç ve Gereçleri", Su Ürünleri Üretimini Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd. Yayın No,4, Ankara 1982, ss.65-70.

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu miktar ve oranın çok büyük bir bölümünü iç su ürünleri yetiştiriciliği ve özellikle sazan balığı oluşturmaktadır. Denizde, ağ veya kafeslerde gerçekleştirilen üretim, Türkiye'de son bir iki yılda sadece bir kaç işletmenin başlattığı uygulamalardan ibarettir. Ve toplam yetiştiricilik üretimi içinde bin tonluk bir pay dahi alamamaktadır (99).

Halbuki, doğaya bağlı üretim tarzının yapı değiştirmesi nedeniyle kültür üretiminin artırılması oldukça önemli bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, su ürünleri yetiştiriciliği beslenme sorununun çözümü için ümit vaad eden ve üzerinde dikkatle durulması gereken bir doğal kaynaktır (100).

Bilindiği gibi, dalyanlarda oldukça önemli üretim kaynaklarıdır. Genel olarak belirtilirse, dalyanlar, balıkların ve balık yavrularının ilkbahar ve yaz başlangıcında beslenmek için girdikleri ve denizler ile ilgisi taş, beton, toprak, demir kafesler gibi setlerle ayrılmış olan deniz alanlarıdır (101). Türkiye'de yıllardan beri bu tür dalyanlar Ege ve Akdeniz ağırlıklı olmak üzere mevcuttur.

Diğer bir deniz yetiştiriciliği türü ise, kontrollü olarak yapılabilecek yetiştiriciliktir. Kontrollü üretim ise yosun ve hayvan üretimi olarak iki kısımda incelenebilir (102). Yosun yetiştiriciliği özellikle Japonya ve Çin başta olmak üzere Uzak Doğu da yaygın bir üretim biçimidir. 1985 yılında dünyada toplam 10 milyon tonluk kültür üretiminin yaklaşık 8 milyonu Uzakdoğu'dan elde edilmektedir. Toplam 2,5 milyon tonluk yosun üretiminin ise tamamı Uzakdoğu kaynaklıdır (103).

Genel olarak su ürünleri yetiştiriciliği oldukça zahmetli ve sabır isteyen bir faaliyettir. Bunun yanısıra entegre bir su ürünleri ye-

(99) Acara, "4. Oturum Başkanı Olarak Yapılan Konuşma", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, a.g.e., ss. 34-35.

(100) Doğan Atay, "Su Ürünleri Yetiştiriciliği ve Ülkemizdeki Kurulu İşletmelerin Sorunları ve Çözüm Yolları", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C.Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Mid. Yayın No:7, İzmir 1986, s.143.

(101) Attila Albaz, "Denizlerde Su Ürünleri Yetiştiriciliği", Su Ürünleri Üretimini Arttırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, T.C.Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müdürlüğü, Yayın No:4, Ankara 1982, ss.183-184.

(102) Aynı eser, s.187.

(103) UNIDO, Industrial Development, a.g.e., s.14.

tiştiricilik işletmesinin, yavru üretimi ve balık üretimi şeklinde iki ana bölüm halinde bulunması, finansman gereksiniminin ne boyutlarda olduğunun bir göstergesidir. Öte yandan balık hastalıkları nedeniyle riskli bir üretim biçimi olması nedeni ile de su ürünleri yetiştiriciliği çok yönü bulunan bir faaliyet alanıdır. Öyle ki, bir yavrunun ekonomik değeri olan bir balık haline gelebilmesi için bir seneden fazla bir süre gerekmektedir (104).

"Sea Farming" olarak ifade edilen, denizlerde insan eli ile yapılmakta olan balık yetiştiriciliği, son bir kaç yıl içinde özellikle Ege kıyılarında faaliyete geçen bir iki özel entegre işletme ve dalyanlardan elde edilen üretim istisna tutulursa, yok denecek kadar azdır (105).

Sonuç olarak Türkiye'de deniz ürünleri üretiminin Karadeniz kıyılarında yoğunlaşması, kıyı şeridinin yaklaşık 2/3'üne sahip Ege ve Akdeniz balıkçılığının açık denize yönlendirilmesi ve/veya su ürünleri yetiştiriciliğine son derece uygun olan bu kıyılarda balık üretimine gidilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

c - Açık Deniz Balıkçılığı ve İmkânları

Türkiye'nin "Açık Deniz Balıkçılığı"na geçip geçemeyeceği ya da nasıl geçebileceği konusu, Türkiye'de son yıllarda su ürünleri konusunda yapılan toplantılarda (106) en çok konuşulan ve tartışılan konulardan birisidir. Açık deniz balıkçılığında seyir süresi 1 ile 3 ay arasında değişmektedir (107). Avlanan ürünleri ya şok denilen çabuk dondurma yöntemiyle saklanır ya da işlenerek konserve, balık unu ve balık yağı ürünlerine dönüştürülür. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, açık deniz balıkçılığında kullanılacak teknelerin uzun bir seyir ve avlanma süresinde, gemi ve av personelinin her türlü gereksinimlerini karşılayabilecek, ayrıca her türlü av imkânlarında ve elde edilen ürünün belirtilen yön-

(104) Erdal Çapan ile görüşme, Pınar Deniz Ürünleri AŞ. Satış ve Satınalma Müdürü, 1475 Sk. No:1, Mesta İşhanı Kat. 4/401 Alsancak İzmir, Nisan 1988.

(105) Elbek, "Türkiye Su Ürünleri Ekonomisi", Su Ürünleri Dergisi, a.g.m., ss.11-14.

(106) DPT Özel İhtisas Komisyonları, Sempozyum, Seminer ve Kongreler vd.

(107) Ercan Saruhan, "Türkiye'de Açık Deniz Balıkçılığı Olanakları Üzerine Bazı Görüşler", Su Ürünleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu Yayını, İzmir 1984, s.3.

DPT, III.Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s.10.

temlerle saklanmasını veya işlenmesini sağlayacak niteliklerde olması gerekir (108).

Son yıllarda, su ürünleri üretiminde söz sahibi ülkelerin, üretimlerinin önemli bir kısmını açık deniz balıkçılığında elde ettikleri görülmektedir. 1980'li yıllarda açık deniz balıkçılığı ile ülkelerin sağladığı üretim, dünya toplam su ürünleri üretiminin yaklaşık % 60'ını teşkil etmektedir. Örneğin, Japonya ve Sovyetler Birliği yıllık üretimlerinin yüzde 60'ından daha fazlasını açık deniz balıkçılığı ile elde etmektedir. Bulgaristan ve Romanya, yıllık üretimlerinin yüzde 80 ile 90'ını, Polonya ise yüzde 90 ile 95'ini açık deniz balıkçılığında temin etmektedir (109).

1970 yılından başlamak üzere, denizlere ve okyanuslara kıyısı bulunan ülkeler, 200 millik bir ekonomik sınır belirleme hakkını elde etmiştir (110). Diğer bir deyişle, bu bölgeler içindeki avlanmalar ve kaynak kullanımını kendi kontrolleri altına alarak, özel izinli ve koşullu lisanslara bağlamış bulunmaktadır. Bu uygulama sonucunda, doğal olarak bir çok ülkenin açık deniz balıkçılığında elde ettiği üretim azalmıştır (111).

Dünyada "Upwelling" adı verilen verimli balıkçılık bölgelerinde yapılan açık deniz balıkçılığında payını alamayan ülkeler arasında Türkiye'de bulunmaktadır. 1985 yılında dünya ülkeleri su ürünleri üretim miktarı açısından yapılan sıralamada Türkiye 29'uncu sıradadır. Bu üretim içinde, açık deniz balıkçılığının payı bulunmamaktadır.

Ancak, V. ve VI. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında belirlenen %7,7 lik su ürünleri üretim artış oranına karşılık gelen 1.145.600 tonluk

---

(108) Saruhan, aynı eser, ss.8-10.

Ahmet Recep Esen, "Türkiye'nin Balık Üretim Potansiyeli ve Açık Deniz Balıkçılığına Geçme İmkânları", Türkiye Balıkçılığının Sorunları ve Geliştirme Çareleri Semineri, MPM Yayın No:90, Samsun 1970, ss.170-173.

(109) DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, Ankara 1983, s.56.

(110) Acara, "Ülkemiz ve Açık Deniz Balıkçılığı", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, a.g.e., s.93.

(111) DPT, V.Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., ss.27-28.

üretim düzeyine ulaşılabilmesi için Türkiye'nin 1993 yılına kadar 10 yıllık süre içinde üretimini 600.000 ton artırması gerekmektedir⁽¹¹²⁾. Bu üretim artış hedefinin şimdiye kadar yapıla gelindiği gibi kıyı balıkçılığı özelliği gösteren deniz balıkçılığı ile tutturulması mümkün görülmemektedir. Bu nedenle, 600.000 tonluk üretim artış hedefinin çoğunlukla Karadeniz'deki kıyı balıkçılığı yerine iç sular, yetiştiricilik ve açık deniz balıkçılığının geliştirilmesine ağırlık verilerek yani kısaca ülkenin su ürünleri üretim yapısında değişiklik yapılarak gerçekleştirebileceği kabul edilmektedir.

200 millik ekonomik bölge sınırı ve bir çok su ürünleri üreticisi ülkenin elini çok daha önce tutması nedeniyle açık deniz balıkçılığının geliştirilmesi, uluslararası ve iki ilişkilere bağlı bulunmaktadır. Örneğin, son yıllarda açık deniz balıkçılığında hamle yapan ülkelerden biri olan Polonya, Senegal ile yaptığı anlaşma ile Batı Atlas Okyanusu kıyısındaki bu ülkenin 200 millik açık deniz balık avlama haklarını 10 yıllık bir süre ile elde etmiştir. Karşılık olarak yapılacak olan ise, bir büyük liman inşasıdır⁽¹¹³⁾.

Türkiye'nin konumu hesaba katıldığında açık deniz balıkçılığı için cazip olabilecek bölgeler arasında Akdeniz sular sistemi, Atlas ve Hint Okyanusları düşünülebilirse de, Akdenizin oldukça sınırlı olan kaynakları ve Atlas Okyanusundaki çok yoğun açık deniz balıkçılığı faaliyetinin bulunması en elverişli imkânların Hint Okyanusunda bulunabileceğini göstermektedir⁽¹¹⁴⁾. Aynı zamanda, Türkiye'nin iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu Arap ve İslâm ülkelerinin bu bölgede bulunması avantajını artırmaktadır.

Bir ülkenin açık deniz balıkçılığı yapabilmesi için bazı unsurları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu unsurlar elbette Türkiye için de geçerlidir. Her şeyden önce, hangi bölgelere gidileceği ve bu bölgelerde hükümetler nezdindeki stratejilerin neler olabileceği belirlenmelidir. İkinci olarak, av araç, gereç, teçhizat ve teknik yönden olduğu ka

---

(112) DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, a.g.e., ss.36-63.

(113) Acara, "Ülkemiz ve Açık Deniz Balıkçılığı", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, a.g.e., s.103.

(114) Aynı eser, s.101.

dar personel yönünden de açık deniz balıkçılığı için gereken standartların sağlanması gerekmektedir. Üçüncü olarak gidilen bölgede barınak, her türlü lojistik desteğin sağlanması ve dördüncü olarak da yeterli pazarlama bağlantılarının kurulmuş olması gerekmektedir. Zira, açık deniz balıkçılığı için özel olarak yapılmış gemilerde, sadece balığın avlanması ve işlenmesi değil, bununla birlikte taze veya işlenmiş balığın yeterli pazarlama imkânlarının sağlanması da gereklidir.⁽¹¹⁵⁾ Bu gereklerden bir veya birkaçının sağlanamaması, yapılan büyük yatırımların ve harcanan paraların boşa gitmesine neden olabilecektir.

2- İç Su Ürünleri Üretimi

Türkiye, sahip olduğu göl, gölet, baraj ve akarsular bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Toplam 200 gölün yarıya yakınında, balıkçılık faaliyetinde bulunmaktadır. Toplam alanı 1 milyon hektar kadar olan göller dışında hemen hepsi balıkçılık faaliyetine uygun yaklaşık 70 bin hektar lagün gölü bulunmaktadır⁽¹¹⁶⁾.

Dünya toplam su ürünleri üretiminin % 10-15'lik bölümü iç sular da üretilmektedir. Bu ise 1985 yılı rakamlarına göre 10 milyon ton dolayında bir üretimdir. Türkiye'de ise, iç sular üretimi, toplam üretimin % 7-8'lik bir kısmını oluşturmaktadır.

Türkiye'de toplam su ürünleri üretimindeki istikrarsızlıkta içsu ürünleri üretiminin payı oldukça düşüktür.

Tablo 10'un incelenmesinden anlaşılacağı üzere ve DİE'nin rakamları baz olarak alındığında 1970'li yıllarda 15-20 bin ton dolaylarında seyir eden toplam iç su ürünleri üretiminde seksenli yıllardan sonra görülen kıpırdanma ile üretim 40 bin tonun üzerine çıkarılabilmektedir.

Tıpkı toplam deniz ürünleri üretiminde olduğu gibi iç su ürünleri üretiminde de yıllar itibariyle üretimler arasında önemli düzeyde bir istikrarsızlık ve belirsizlik bulunmaktadır. Bu istikrarsızlık, gerek miktar olarak iç su ürünleri üretiminin gösterdiği gelişimde gerekse toplam içindeki tür bazında kendisini göstermektedir.

---

(115) Aynı eser, ss.101-102.

(116) Mert, "Su Ürünleri Potansiyelimiz ile Stoklarımıza Olumsuz Yönde Etki Yapan Faktörler", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, a.g.e., ss.29-33.

Örneğin, 1976 yılında toplam su ürünlerinde bir önceki yıla göre % 26 dolayında bir artış bulunmasına karşın, iç su ürünlerindeki artış % 3 dolayında kalmaktadır (Bkz. Tablo10). Toplam su ürünleri üretiminde ki artışın 1975-1976 yılında deniz ürünleri üretim artışından kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Ancak, toplam üretimdeki payı düşük olduğundan, yüksek bir üretim artış oranında dahi iç sular üretiminin toplam üretimi etkileme kabiliyeti oldukça düşüktür.

1975 yılından 1980 yılına dek iç su ürünleri üretimi 18-22 bin ton dolaylarında dalgalanmıştır. Öte yandan, aynı dönem içinde deniz ürünleri üretiminde yıllık 100 bin ton dolayında artışlar görüldüğünden iç su ürünleri üretiminin toplam üretim içindeki payı % 15'den % 6' lık düzeyine kadar inmiştir (Bkz. Tablo10).

1980 yılında ise iç su ürünleri üretiminde bir önceki yıla göre % 45 dolayında bir artış görülmektedir. Tablo 14'ün incelenmesinden anlaşılacağı üzere bu önemli artış içerisinde başta incikefali olmak üzere, sazan ve önemli bir ihraç ürünü olarak kerevit'in rolü bulunmaktadır.

Tablo 14: İç Su Ürünleri Üretiminin Başlıca Türlerine Göre Dağılımı (Miktar Olarak)

ÜRÜN TÜRÜ	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Alabalık	307	308	320	328	390	798	527	602	769	1200	1102	1263
İnciKefali	1556	5427	3445	3953	1830	6895	6954	6777	8289	9263	9678	9300
Tatlısu Kefali	693	571	604	609	684	1767	1846	1521	1408	1553	1517	1277
Levrek	752	862	401	523	1611	1590	1770	1461	1430	1525	1533	1442
Sazan	6668	6702	5638	6905	8498	4913	9886	11658	14875	18655	16957	17290
Turna	296	356	188	188	395	626	796	667	463	642	927	608
Kerevit	-	-	3885	5000	6092	5767	6131	6534	6792	7937	6244	1585
Karabalık (*)	346	205	312	311	433	732	1452	1299	1537	1663	1321	638
Salyangoz (*)	-	-	-	-	-	-	-	765	806	850	2436	3132
Diğerleri	7864	4554	3527	3989	2411	4667	2398	2332	2326	3209	3756	3745
TOPLAM	18482	18985	18320	21806	22244	32255	31760	33616	38695	46497	45471	40280

(*) Salyangoz, ürün sınıflamasında bir su ürünü olarak kabul edilmektedir.

Kaynaklar: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları (1970-1986).

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1987, s.208.

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1982 Yılı Su Ürünleri Ekonomik Araştırması'ndan yararlanılarak düzenlenmiştir.

1980 yılı dışında, seksenli yıllarda önemli sayılabilecek iç su ürünleri artışları 1983 ve 1984 yıllarında görülmektedir. 1983 yılında iç su ürünleri üretimi bir önceki yıla göre % 15 oranında bir artış göstermiştir. Bu oran 1984 yılında % 20 dolayında bulunmaktadır. Seksenli yıllarda, iç su üretimi maksimum düzeyine 1984 yılında ulaşmakta ve 1985 ile 1986 yıllarında gerek miktar ve gerekse oran olarak azalmalar görülmektedir. Seksenli yıllarda, iç sular üretiminin toplam üretimdeki payı % 6-8 arasında değişmektedir (Bkz. Tablo 10).

İç su ürünleri üretiminde başka türler; sazan, incikefali, salyangoz⁽¹¹⁷⁾, kerevit, levrek, tatlısu kefali, alabalık, karabalık ve turna olarak görülmektedir. Kerevit üretimi 1977 yılından itibaren başta Göller Yöresi olmak üzere üretimine ağırlık verilen bir türdür. 1984 yılında yaklaşık olarak 8 bin ton ve 1985 yılında 6,3 bin ton olan kerevit üretiminin 1986 yılında yaklaşık 1,5 bin ton olarak gerçekleşmesi, önemli ölçüde mantar hastalığından ileri gelmektedir. Bu hastalık gerek üretimde ve gerekse buna bağlı olarak ihracaatta önemli aksaklık ve azalmalara yol açmıştır⁽¹¹⁸⁾. Tamamen ihracata yönelik diğer bir ürün ise salyangoz'dur. 1982 yılından itibaren istatistikî bilgiler içerisinde yer verilen salyangoz üretimi 1986 yılında yaklaşık 3,7 bin tonluk düzeye ulaşmıştır.

Türler içerisinde, 1986 verilerine göre sazan yaklaşık %43 ile ilk sırayı alır. İkinci sırayı ise toplam iç su üretiminde yaklaşık % 23'lük yeri ile incikefali almaktadır. Bu iki ürünün miktar olarak, diğerleri ile aralarında çok büyük fark bulunmaktadır. 1975 ile 1986 yılları arasındaki 12 yıllık süre içinde 1975 ve 1979 yılları dışında incikefali üretimi daima % 18'in üzerinde gerçekleşmiştir. Sazan ise daha kararlı bir gelişme göstermiş ve oran olarak % 29 ile % 43 arasında bir seyir göstermiştir (Bkz. Tablo 15).

---

(117) Salyangoz su ürünleri sınıfında değerlendirilen bir üründür.

(118) Altan Acara ile görüşme, DPT, Su Ürünleri Sorumlu Uzmanı, Aralık 1987.

Tablo 15: İç Su Ürünleri Üretiminin Başlıca Türlere Göre Oransal Dağılımı (%)

ÜRÜN TÜRÜ	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Alabalık	1,66	1,62	1,75	1,50	1,30	2,47	1,66	1,79	1,99	2,58	2,42	3,14
İnci Kefali	8,42	28,59	18,80	18,13	8,23	21,38	21,90	20,16	21,42	19,92	21,28	23,09
Tatlısu Kefali	3,75	3,01	3,30	2,79	3,07	5,48	5,81	4,52	3,64	3,34	3,34	3,17
Levrek	3,99	4,54	2,19	2,40	7,24	4,93	5,57	4,35	3,70	3,28	3,37	3,58
Sazan	35,39	35,30	30,78	31,67	38,20	29,18	31,13	34,68	38,44	40,12	37,29	42,92
Turna	1,57	1,88	1,03	0,86	1,78	1,94	2,51	1,98	1,20	1,38	2,04	1,51
Kerevit	-	-	21,21	22,93	27,39	17,88	19,30	19,44	17,55	17,07	13,73	3,93
Karabalık	1,84	1,08	1,70	1,43	1,95	2,27	4,57	3,86	3,97	3,58	2,91	1,58
Salyangoz (*)	-	-	-	-	-	-	-	2,28	2,08	1,83	5,36	7,78
Diğerleri	43,38	23,98	19,24	18,29	10,84	14,47	7,55	6,94	6,01	6,90	8,26	9,30
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(*) Salyangoz bir su ürünü olarak kabul edilmektedir.

Kaynaklar: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları (1970-1986).

DİE, Türkiye İstatistik Yılı 1987, s. 208.

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1982 Yılı Su Ürünleri Ekonomik Araştırması'ndan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kerevit üretiminin 1977-1986 yılları arasındaki yıllık ortalama artış oranı % 18 dolayındadır. Buna karşın 1986 yılında toplam iç su ürünleri üretiminde görülen azalmanın en önemli nedeninin kerevit üretimindeki düşme olduğu görülmektedir. Salyangoz üretiminin payı ise 1982 yılındaki yaklaşık % 2,3'lük düzeyden 1986 da % 7,8 düzeye ulaşmıştır. Rakamlarla belirtildiğinde, 1985 yılında bir önceki yıla göre % 186 ve 1986 yılında ise % 30 dolayında artışlar görülmüştür (Bkz. Tablo 15).

İllere göre bir değerlendirme yapıldığında 1986 yılı verilerine göre Van ilk sırayı almaktadır. Van gölünden inci kefali üretimi aynı yıl 8,8 bin ton dolaylarında gerçekleşmiştir. Yaklaşık olarak 10 bin ton dolayındaki üretimi ile Van ilinde neredeyse iç su ürünleri üretiminin miktar olarak 1/4 elde edilmektedir. Van'ı izleyen ve yıllık üretimleri bin tonun üzerinde olan dokuz il ise şöyle sıralanmaktadır: Adana, Bursa, Elazığ, Isparta, Konya, Samsun, Ankara, Burdur ve Aydın. Bu on ilin üretimleri toplamı 1986 yılı rakamlarına göre 27 bin tonu ulaşmaktadır. Bu ise toplam iç su ürünleri üretiminin % 59,5'lik oranını teşkil etmektedir (119).

İç su ürünleri üretiminden en büyük payı Doğu Anadolu Bölgesi almakta ve bunu sırası ile Göller, İç Anadolu ve Marmara Bölgeleri izlemektedir (Bkz. Tablo 16). % 33'lük payı ile Doğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgeler arasında oldukça önemli bir fark vardır. Deniz ürünleri üretiminde çok büyük paya sahip Karadeniz Bölgesi, iç su ürünleri üretiminde tam aksine çok düşük (yaklaşık % 4) bir payla yetinmek zorunda kalmaktadır (Bkz. Tablo 16).

Tablo 16: 1982 Yılı İç Su Ürünleri Üretiminin Bölgelere Göre Dağılımı

BÖLGE ADI	ÜRETİM MİKTARI (Ton)	ORAN (%)
Karadeniz	1500	3,98
Marmara	5024	13,35
Ege	3103	8,24
Akdeniz	2823	7,50
Göller	6852	18,21
İç Anadolu	5130	13,63
Doğu Anadolu	12339	32,85
Güneydoğu Anadolu	845	2,24

Kaynak: 1982 Yılı Türkiye Su Ürünleri Ekonomik Araştırması, T.C.Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Su Ürünleri Dairesi Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara 1983, s.38 .

Yukarıdaki genel değerlendirmenin beraberinde, iç su ürünleri üretiminin ne kadarının doğal üretim ile ne kadarının yetiştiricilik yoluyla ve ne kadarının da balıklandırma yolu ile elde edildiğinin incelemesi gerekli olmaktadır.

a- Doğal Üretim

Türkiye'de deniz ürünleri üretiminde olduğu gibi iç su ürünleri üretiminde de, üretimin çok büyük bir kısmı avcılık yolu ile elde edilmektedir ve bu oran % 90 dolayındadır ⁽¹²⁰⁾. Avcılık yolu ile üretim, durgun sularda gerçekleştirilmektedir. Durgun sular; göller, barajlar, loğünler ve göletlerden ibarettir. Bu su kaynaklarının hiçbirinde yapay üretim yapılmamaktadır.

Türkiye akarsularının çoğu ise verimli akarsular değildir. Verimli durumda olanlar ise usulsüz avlanma sonucu giderek verimsizleştirilmektedir. Akarsularda yapılan avcılıkta amatör balıkçılık hakim durumdadır. Çünkü, ticari avcılığın yapılabilmesi için gerekli olan balık stokları akarsularda bulunmamaktadır. Birçok ülkede akarsulardaki balık stoklarını artırmak için özellikle kaynak kısımlarına yakın çok sayıda üre-

(120) Çelikkale, "İç Su Ürünleri Avcılığı ve Yetiştiriciliği", Su Ürünleri Üretimini Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, a.g.e., ss.214-216.

tim istasyonu kurulmaktadır. Hatta benzer uygulama durgun su kaynaklarının balıklandırılması şeklinde de uygulanmaktadır (121).

İç sularda avcılık faaliyetleri son zamanlara dek dağınık, geleneksel mevsimlik ve yöresel faaliyet şeklinde süregelmıştır. Kerevit ve benzeri ürünlerin giderek artan oranda dış talebe konu olmaları ve kooperatiflere tanınan teşvikler, kooperatifleşmeyi hızlandırmış, böylece bu tür ürünlerin üretim ve pazarlaması daha düzenli hale getirilmiştir (122).

b- Balıklandırma

Balıklandırma, özellikle ileri su ürünü üreticisi ülkelerin üzerinde önemle durdukları bir konudur. Sadece bir su kaynağına balık atmak tan ibaret olmayan balıklandırma, hassas, kapsamlı ve sürekli kontrol isteyen, geniş bir ekip çalışmasıdır (123). Bu nedenle, balıklandırma, ilgili su kaynağına uygun balık türünün üretimini, bu su kaynağının biyolojik incelemesini, buna dayanarak balıklanan kaynağa yerleştirilmesini ve balıklardaki stok kontrolü çalışmalarını kapsar (124).

Türkiye'de özellikle, baraj, göl ve göletlerine yönelik balıklandırma faaliyetlerine son yıllarda hız kazandırılmıştır. Genel olarak Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, ilgili sorumlu kuruluştur. Ancak, Türkiye'nin iç su potansiyeli gözönüne alındığında, gerçekleştirilen balıklandırma faaliyetlerinin yetersiz olduğu görülmektedir.

Türkiye'de, baraj yapımı, su ürünleri üretimini de olumlu yönde etkilemektedir. Çünkü, barajlar balık üretimi için önem verilmesi gereken su kaynaklarıdır. DSİ'nin 1984 yılında yaptığı çalışmaya göre çalışır durumda 81 adet baraj mevcuttur. Bu barajların toplam yüzey alanı ise 170.048 hektardır. Hala inşası devam eden 51 adet baraj gölü bulunmaktadır. Sulama suyu ve hayvan içme suyu temin edilmesi amacı ile yapılmış 679 gölet de hesaba katılır ise, neden balıklandırma çalışmaları

(121) FAO, Case Studies and Working Papers Presented at the Export Consultation on Strategies for Fisheries Development-Rome 10-14 May 1983, Fisheries Raport No:295, Supplement, Rome 1983, ss. 1-5.

(122) Yiğitbaşı, a.g.e., ss. 10-11.

(123) M.Salih Çelikkale, Balık Üretimi, A.Ü.Ziraat Fak. Yayını, Teksir No:68, ss.187-204.

(124) A.Alpbaz, A.Canyurt, H.Hoşsucu, "Türkiye Kültür Balıkçılığı ve Sorunları", 2.Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayını No:1783, İzmir 1981, ss. 747-754.

rına hız kazandırılması gerektiği daha iyi anlaşılacaktır (125).

Bu çalışmaların sonuçları, elbette daha ileriki yıllarda alınacaktır. Sonuçta, şüphesiz, verimi arttıran etkiler ortaya çıkacaktır. Hatalı ve eksik yönleriyle de olsa, kanımızca bu çalışmalar giderek daha iyi planlama ile daha iyi bir duruma gelecektir.

c- Yetiştiricilik

Türkiye'de denizde yetiştiricilik uygulaması yok denecek kadar az olmasına rağmen iç sulardaki yetiştiricilik uygulaması yaklaşık olarak yetmişli yılların başından beri uygulanmaktadır.

1986 yılında dünyada 10,8 milyon ton su ürünü yetiştiricilik yolu ile üretilmiştir (126). Toplam dünya su ürünleri üretiminin aynı yıl için de 85 milyon tonu geçtiği bilinmektedir. Kabaca bir tahminle üretimin yaklaşık % 13'lük bir bölümü su ürünleri yetiştiriciliği ile elde edilmektedir.

Türkiye'de ise 1986 yılında su ürünleri yetiştiriciliği ile elde edilen ürün toplamı 3 bin tonu biraz geçmektedir (Bkz. Tablo 17).

Tablo 17 : Türkiye'de Kültür Balıkçılığı Üretimi 1986

BALIK TÜRLERİ	ÜRETİM (TON)
Sazan	2050
Alabalık	990
Çipura	34
Karagöz	1
TOPLAM	3075

Kaynak: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları 1986, s.3.

Tablo 17 'un incelenmesinden görüleceği üzere sazan tesislerinde gerçekleştirilen üretim 2 bin, alabalık bin ton dolaylarındadır. Öte yandan, çipura 34 ton ve karagöz ise 1 ton üretilmiştir. Türkiye'nin 1986

(125) N.Şafak, Baraj Göllerinde DSİ Tarafından Yapılan Etüd ve Balıklandırma Çalışmaları ve Elde Edilen Sonuçlar, İç Sularda Balık Yetiştiriciliği ve Sorunları Semineri, MPM Yayın No:303, Ankara, ss.38-48.

(126) FAO, 1986 Development of Aquaculture in Europe, a.g.e., ss.10-15

yılı toplam su ürünleri üretimi yaklaşık 583 bin ton olarak gerçekleştiği bilindiğine göre (Bkz. Tablo 10) kabaca bir hesaplama ile yetiştiricilik yolu ile elde edilen üretim bunun yaklaşık % 0,5'ini oluşturmaktadır. Dünyadaki durum ile karşılaştırıldığında bu rakam çok düşük kalmaktadır. Değer olarak düşünüldüğünde, yetiştiricilik yolu ile üretilen balıkların ekonomik değerleri yüksek balıklar olduğu hesaba katılrsa dahi oran % 1'i belki geçecektir. Yetiştiriciliğin toplam su ürünleri üretimi içindeki yeri ise % 8 dolayında bulunmaktadır. Yaklaşık % 30-40 kapasite ile çalışan yetiştiricilik tesislerinin, kullanım oranını arttırarak üretimlerini arttırmaları gerekmektedir. Bu yolla yetiştiricilik üretiminin iç su ürünlerindeki payları % 10'un üzerine çıkabilecektir.

Öte yandan dünyanın bir çok su ürünü üreticisi ülkesinde sadece balık değil bunun yanısıra kabuklular, yumuşakçılar ve ekonomik değeri olan yosun yetiştiricilik yolu ile yaygın şekilde üretilmektedir. Ancak, Türkiye'de bu ürünler yetiştiriciliğe henüz konu olmamışlardır.

Türkiye'nin deniz ürünleri üretimini, kıyıya olan bağıllık nedeni ile belli bir düzeyin üzerine çıkarması oldukça zor görülmektedir. Bu nedenle su ürünleri üretiminin geleceğinin ülkede iki unsura bağlı olduğu çeşitli sempozyum, konferans ve panellerde dile getirilmektedir. V. ve VI. Beş Yıllık Kalkınma Planlarını kapsayan Su Ürünleri Ana Planında (127) belirtilen bu unsurlardan birisi açık deniz balıkçılığı ve diğeri de su ürünleri yetiştiriciliğidir. Bu yöndeki çalışmaların başarısı oranında su ürünleri üretiminin geleceğine daha güvenle bakılabileceği kanısındayız.

C - Kalkınma Planlarında Üretim Hedefleri ve Gerçekleşmeleri

Su ürünleri üretim istatistiklerinin güvenilirliği inceleme konusu yapılırken, DPT ve DİE'nin açıkladığı rakamlar arasında önemli farklar bulunduğunu vurgulamış ve bu çalışmada DİE'nin rakamlarını esas alacağımızı belirtmiştik. Ancak, Kalkınma Planlarında üretim hedef ve gerçekleştirmelerini konu edindiğimiz bu kısımda, DPT'nin verilerinin kullanılması gerekmektedir. Kanımızca, bu kısmın, sözü edilen bu durum dikkate alınarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

---

(127) DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, a.g.e., ss.27-36.

Öte yandan, burada birincil amacımız plan hedeflerine ulaşıp ulaşılmadığını veya ne derece yaklaşılabildiğini belirlemek olduğu için istatistiki rakamlar arasındaki farkların çalışmanın bütünlüğünü etkilemeyeceği fikrindeyiz.

Çelişkili rakamlara yalnızca birbirinden farklı olan DPT ve DİE rakamlarında değil aynı zamanda Kalkınma Planlarının kendi içinde de rastlamak mümkündür. Örneğin, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın su ürünleri üretim hedefleri kısmında 1967 yılında üretimin 1963'e göre üç kat artacağından söz edilmekte ⁽¹²⁸⁾ ve üretim rakamları verilmezken, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise I. Plandaki % 180'lik hedefin gerçekleşmediğinden bahsedilmektedir ⁽¹²⁹⁾. Diğer taraftan, III. Beş Yıllık Planda 1977 yılı su ürünleri üretimi 300 bin ton olarak hedeflenirken ⁽¹³⁰⁾, IV. Beş Yıllık Plan'da ise üretim hedefinin III. Beş Yıllık Plan'da 310 bin ton olarak ön görüldüğünden söz edilmektedir ⁽¹³¹⁾. Sonuç olarak bu çelişkiler, kalkınma planlarındaki hedef ve gerçekleştirmeler konusunda açık bir fikir sahibi olunmasını engellemektedir.

I. Beş Yıllık Planın, "balıkçılık" başlığı altında sunulan kısmında, "tarım sektörü içinde en büyük artışın balıkçılık kesiminde meydana geleceği tahmin edilmektedir" şeklindeki ilk cümle oldukça umut verici gözükmektedir ⁽¹³²⁾. Bu artışın dönem sonunda, dönem başına nazaran üç katı bulacağına tahminlendiği sonraki cümlelerde ifade edilmektedir.

Miktar ve değer olarak herhangi bir üretim rakamının verilmediği I. BYKP'da, hedef olarak, üretimin üç katına ulaşacağı ifadesinin yanı sıra yıllık ortalama üretim artışının ne olacağı belirtilmemektedir. Yıllık ortalama üretim artış oranının % 12,5 olarak hedeflendiği ve gerçekleşmenin ise % 6,9 olduğu II. BYKP'da açıklanmaktadır ⁽¹³³⁾.

---

(128) DPT, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı s.153.

(129) DPT, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 337.

(130) DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 259.

(131) DPT, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 365.

(132) DPT, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 159.

(133) DPT, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, ss. 337-338.

1962 yılındaki su ürünleri toplam üretimi yaklaşık 118 bin ton olduğuna göre (134), I.BYKP Dönemi sonunda yani 1967 yılında, toplam üretimin, 118 bin tonun üç katına karşılık gelen 350 bin ton dolayında bulunması gerekmektedir. Ancak, hem yıllık ortalama üretim artış oranı hem de toplam üretim olarak hedeflerin oldukça gerisinde kalmıştır. Yıllık ortalama üretim artış oranı, hedefin % 5,6 gerisinde kalarak, % 12,5 yerine % 6,9 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 18). Öte yandan 1963-1967 arasındaki beş yıl sonunda toplam üretimde değil % 300 ancak % 40 dolayında bir artış ortaya çıkmıştır.

Öte yandan, 350 bin ton dolayındaki hedef ile 165 bin ton dolayındaki gerçekleşme karşılaştırıldığında, plan hedefinin % 52,86 oranında gerisinde kaldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, plan hedefinin gerçekleşme oranı % 47,14 olmaktadır.

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda su ürünleri üretim ve pazarlama sında en önemli sorunun, mevzuat ve örgütlenme olduğu kabul edilmekte, üretimin Plan'da öngörülen düzeye ulaşması için araç ve donatım sağlanması, taşıma ve depolama tesislerinin yapılması, öncelikle ifade edilmektedir. Bütün bunlar hedef ve gerçekleşme oranı ile karşılaştırıldığında I. Plan döneminde su ürünleri üretimi konusunda istenilen başarının sağlanamadığı açıkça görülmektedir.

Tablo 18: Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemlerinin Yıllık Ortalama Üretim Artış Hedefi ve Gerçekleşmeleri

Beş Yıllık Kalkınma Planları	Yıllık Ortalama Üretim Artış Oranı (%)	
	Hedef	Gerçekleşme
I. B.Y.K.P.(1963-1967)	12,5	6,9
II. B.Y.K.P.(1968-1972)	9,1	5,2
III.B.Y.K.P.(1973-1977)	8,4	7,4
IV. B.Y.K.P.(1979-1983)	7,7	7,9

Kaynaklar: DPT, I., II., III., IV., Beş Yıllık Kalkınma Planları'dan Yararlanılarak Düzenlenmiştir.

(134) DPT, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, ss. 337-338.

DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s.21.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, "Gelişmeler ve Sorunlar" başlığı ile başlayan kısımda I. B.Y.K.P.'nin hedefler ve gerçekleştirmeleri yönünden başarılı olamadığı vurgulanmaktadır (135). Aynı kısımda, I. Plan Döneminde yatırımların ele alınmadığı ve bitirilemediği, gelişmeye etkisi olacak tesislerin kurulamadığı, açık deniz ve iç sular potansiyellerinden yararlanılamadığı, su ürünleri kanun tasarısının hazırlandığı fakat kanunlaştırılmadığı, tüketim alışkanlıklarında önemli ve yaygın bir değişme olmadığı ve Türkiye balıkçılığının kıyılardan ve iç sularda yapılan avlamadan öteye gidemediği ifade edilmektedir (136).

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda üretime yönelik hedeflere ilişkin olarak, av araç ve teçhizatının artırılması ve açık deniz balıkçılığına geçiş planlanmakta ve açık denizin üretim artışlarındaki önemi özellikle vurgulanmaktadır (137). Kurulacak kooperatifleri teşvik ve imkân sağlanmasının yanısıra, üretime katkısı olabilecek iç sular balıkçılığının geliştirilmesi amacıyla av yerleri ve avlanma biçiminin düzenlenmesi ve Su Ürünleri Kanunu'nun bir an önce çıkarılarak, su ürünleri örgütünün kurulması, politika tedbirleri olarak öngörülmektedir (138).

Öte yandan, II.B.Y.K.P. da yıllık ortalama üretim artış oranı, % 9,1 olarak öngörülmekte ve toplam su ürünleri üretiminin 165 bin tondan 240 bin tona çıkarılacağı tahmin edilmektedir.

Ulaşılan üretim miktarı açısından II.B.Y.K.P'nin gerisinde kalmış ancak, buna rağmen, önemli bazı gelişmeler de kaydedilmiştir. Yıllık ortalama üretim artış oranı, % 9,1 olan hedefin 3,9 puan gerisinde, % 5,2 olarak gerçekleşmiştir (139). Diğer taraftan, toplam su ürünleri üretiminin 165 bin ton'dan 240 bin tona çıkarılmak istenmesi ile % 45 oranında bir artış hedeflenmiş ancak, üretim 200 bin ton olarak gerçekleştiğinden % 21'lik bir artış gerçekleştirilebilmiştir.

240 bin tonluk üretim hedefi ile 200 bin ton olarak gerçekleşen üretim karşılaştırıldığında, plan hedefinin % 16,6 gerisinde kaldığı diğer bir deyişle gerçekleştirme oranınının %83,3 olduğu ortaya çıkmaktadır.

(135) DPT, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 337.

(136) Aynı eser, s. 337.

(137) Aynı eser, s. 338.

(138) Aynı eser, ss. 340-341.

(139) DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.259.

Miktar ve oran olarak ele alındığında, II.B.Y.K.P'nin gerisinde kalınmış olmasına rağmen, Su Ürünleri Kanunu'nun yürürlüğe konması çok önemli bir gelişmedir. Sözü edilen bu Kanun ile su ürünleri kesiminin hukuki ve idari yönleri düzenlenmekte, stokların korunması, üretimin artırılması, araştırma, yayım ve eğitim konularında çeşitli hükümler getirilmektedir (140). II. Plan döneminde inşaları devam eden 11 adet balıkçı barınağı tamamlanmış, elektronik araç ve gereç yönünden balıkçıların eksiklerini gidermesine yardım edilmiştir. I. Planda iç sular potansiyelinin % 20'si değerlendirilebiliyor iken bu oran II. Plan dönemi sonunda % 28'e çıkarılmıştır. 1972 yılında toplam üretimin % 8,3'lük kısmı iç su üretimi olmakta ve bu oran o yıla kadarki en yüksek oran olarak dikkati çekmektedir (141).

1973-1977 yıllarını kapsayan III. B.Y.K.P. da, balıkçılığın, kıyı balıkçılığı özelliği göstermesinden kaynaklandığı belirtilen üretimdeki dalgalanmaların Plan döneminde devam etmesinin beklendiği ifade edilmektedir (142). II. B.Y.K.P. da olduğu gibi III. B.Y.K.P. da da açık deniz balıkçılığı ve iç sular balıkçılığına daha fazla önem verileceği vurgulanmaktadır. İnsan gıdası olarak tüketilemeyecek su ürünlerinin balık unu ve yağı olarak değerlendirilme imkânları araştırılacak ve desteklenecektir. Kültür yolu ile üretimin geliştirilmesi, sünger avcılığına önem verilmesi ve ilgili konulardaki eğitim faaliyetinin yaygınlaştırılması III. Plan'da alınması kararlaştırılan diğer tedbirlerdir.

III. B.Y.K.P'da Plan Dönemi sonunda toplam üretimin 200 bin tondan 300 bin tona çıkarılması hedeflenmekte (143) ve bu hedefin karşılığı olan yıllık ortalama üretim artış hedefi ise % 8,4 olarak öngörülmektedir. Burada önemli olan nokta, iç sular ile deniz ürünleri yıllık ortalama üretim artış hedeflerinin birbirinden oldukça farklı olmasıdır. Bu oran iç su ürünleri üretiminde % 14,5 iken, deniz ürünleri üretiminde % 6,6 dır. Bu fark, toplam üretim içinde iç su ürünlerinin payının artırılması isteğinden kaynaklanmaktadır.

---

(140) Aynı eser, s. 255.

(141) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s.21.

(142) DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 257.

(143) Aynı eser, s. 259.

III. Plan Döneminde hedeflenen açık deniz balıkçılığının başlatılma ve geliştirilmesi başarısızdır. Balıkçılık, kıyı balıkçılığı karakterini korumaktadır. 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu uygulaması ve örgütlenme çabaları sürdürülmüşse de istenilen düzeyde başarı elde edilememiştir. Araştırmalara yeterince önem verilmemesi, su ürünleri kredilerinin azlığı, pazarlama sorunları, hammadde sağlanmasında karşılaşılan güçlükler, balıkçıların sosyal güvenceden yoksun olmaları ve soğuk zincirin yetersizliği, III. Plan Döneminde aksayan temel noktalar olarak gözükmekte ve ifade edilmektedir (144).

III. Plan Döneminde, üretimde buna paralel bir gelişme gözlenmiş ve hedeflerin gerisinde kalınmıştır. Yıllık ortalama üretim artışı, hedeflenen % 8,4'ün bir puan gerisinde % 7,4 olarak gerçekleşmiştir. 200 bin tondan 300 bin tona çıkarılması hedeflenen toplam üretim, hedefin gerisinde kalmış ve 294 bin ton olarak gerçekleşmiştir (145). Böylece, üretimde beş yıllık toplam üretim artış hedefi olan % 50'nin üç puan gerisinde kalınmış ve üretim III. Plan Dönemine ait beş yıl sonunda % 47 oranında artırılmıştır.

Öte yandan, 300 bin ton olan üretim hedefi ile 294 bin ton olarak gerçekleşen üretim karşılaştırıldığında, plan hedefinin % 2 oranında gerisinde kalındığı, diğer bir deyişle plan hedefinin gerçekleşme oranının % 98 olduğu görülmektedir.

IV. B.Y.K.P.'da hedeflere ilişkin olarak önemle üzerinde durulan ilk konu, Karadeniz'de özellikle hamsi ve istavritten başlayarak balık stoklarının saptanması ve durumlarının üç yıl süre ile izlenmesi faaliyetlerini kapsamaktadır. Göl ve akarsuların balıklandırılması, açık deniz balıkçılığına yönelme imkânlarının araştırılması, kültür balıkçılığı için yetiştirme ve pazarlama yönünden gerekli desteklerin sağlanmasının gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalardan en önemlileri olarak gözükmektedir (146).

III. Plânda üretimin yılda ortalama % 7,7 oranında artması hedef alınmıştır. 1978 yılında 320 bin ton olarak gerçekleşen üretimin 1983

---

(144) DPT, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 364.

(145) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s.21.

(146) DPT, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 366.

yılında 464 bin tona çıkarılması hedeflenmektedir ⁽¹⁴⁷⁾. Diğer bir ifade ile, 1979-1983 yılına ait IV. Plan Dönemi sonunda üretimin % 45 oranında artması öngörülmektedir.

Tablo 19: Dördüncü Beş Yıllık Plan Döneminde (1979-1983) Su Ürünleri Üretimindeki Hedef ve Gerçekleşmeler

YILLAR	ORTALAMA YILLIK ARTIŞ ORANI (%)	
	HEDEF	GERÇEKLEŞME
1979	7,8	7,7
1980	7,7	8,0
1981	8,0	7,3
1982	7,8	6,8
1983	7,8	9,5

Kaynaklar: DPT, Yıllık Programlar, 1979-1984.

DPT, Su Ürünleri Ana Planı, a.g.e., s.24.

Altan Acara, "Kalkınan Türkiye ve Su Ürünleri", Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi I.Ulusal Deniz ve İç Tatlı Su Araştırmaları Kongresi Tebliğleri, İzmir 1983, ss.31-33.

Tablo 19'un incelenmesinden anlaşılacağı üzere, IV. Plan Döneminde ortalama yıllık üretim artış oranı yaklaşık % 7,7 olarak hedeflenmiş ve gerçekleşme ise yaklaşık % 7,9 olmuştur. Plan Dönemi sonunda 1983 yılının gerçekleşen üretimi 551,9 bin tondur. Tahminlenen üretimin 464 bin ton olduğu hesaba katılırsa, IV. Plan Dönemi sonunda, % 45 olarak tahminlenen üretimin 27 puan üzerinde bir üretim artışı gerçekleştirilerek, üretimin % 72 oranında artması sağlanmıştır.

Sonuç olarak, I. ve II. Plan Dönemlerinde çeşitli nedenlerle üretim hedeflerinin gerek miktar ve gerekse artış oranı olarak oldukça altında kalmıştır. Ancak, özellikle II. Plan Döneminde Su Ürünleri Mevzuatını düzenleyen Su Ürünleri Kanunu'nun yürürlüğe konulması ve beraberinde getirdiği gelişmeler, su ürünleri kesiminde ve dolayısıyla üretimde itici bir güç oluşturması bakımından kanımızca oldukça önemli olarak nitelendirilebilir.

III. Planda hedefe çok yaklaşılmış ve IV. Plan'da ise hedef gerçekleştirilmiştir. % 7'ler etrafındaki bu ortalama yıllık üretim artış oranları

(147) Aym eser, s.365.

nın, tarım sektörünün diğer kesimleri ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek olduğu göze çarpacaktır. Miktar ve oran olarak Plan hedeflerine çoğu zaman kısmen de olsa ulaşılmasına rağmen, II. Plan'dan başlayarak her planda önemle üzerinde durulan açık deniz balıkçılığına geçiş ve iç su ürünleri üretim artışının desteklenmesi gibi konularda gerçekleştirmeler hiç de iç açıcı değildir. Örneğin, açık deniz balıkçılığı üretimimiz henüz bulunmamakta ve iç su ürünlerinin toplam üretim içindeki payı % 6-8'lerin üzerine bir türlü çıkarılamamaktadır.

V. ve VI. Plan Dönemlerine ait değerlendirme, bir başka kısım içinde inceleme konusu yapılacağından bu kısımda ele alınmayacaktır.

D- Su Ürünleri Kesiminin Tarım Sektörü ve Milli Ekonomi İçindeki Yeri

Milli ekonominin gelişme sürecinde bir kısım sektörler büyüme hızları, ileri ve geri sektörlerarası bağıllık, verimlilik, gayri safi milli hasıla içindeki yerleri vb. gibi hususlar bakımından itici bir sektör rolü üstlenirler. Aynı durum, ana sektörlerin alt sektörleri için de söz konusu olabilir.

Bilindiği gibi bu tip bir düşünce tarzı, dengesiz kalkınma stratejisi içerisinde yerini bulmaktadır ⁽¹⁴⁸⁾. Bu çalışmada, böyle bir bakış açısının benimsenmesi, kanımızca, genel olarak iki önemli yarar sağlayacaktır. Bunlardan birincisi, su ürünleri kesiminin tarım sektörü ve milli ekonomi içerisinde sürükleyici bir rol üstlenip üstlenmediğinin ortaya konulmasının sağlayacağı yarardır. GSMH içindeki yeri, büyüme hızı ve sektörlerarası bağıllık açılarından inceleme konusu yapılacak olan su ürünleri kesiminin aynı zamanda ekonomideki yeri ortaya konulmuş olacaktır. Bu ise, sağlanacak olan ikinci yarardır.

Türkiye'de su ürünlerinde yaratılan üretim değeri 1976 yılında 2052 milyon Tl. olmuştur. Tarımsal üretim toplamı içinde su ürünlerinin payı % 0,8 dolaylarındadır. Aynı yılda, GSMH içindeki payı da % (binde) 1,5-2 dolayında bulunmaktadır ⁽¹⁴⁹⁾.

---

(148) Vural Savaş, Kalkınma Ekonomisi, v.Baskı, İstanbul 1986, ss. 122-125.

(149) Başol, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., s.152.

1981 yılında ise su ürünleri kesiminde yaratılan üretim değeri cari üretim fiyatları ile 13.645 milyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektörü üretim toplamı içinde su ürünleri üretiminin payı % 1' dir. Su ürünleri üretim değerinin aynı yıl, GSMH içindeki payı ise %.(binde) 2 dolayındadır ⁽¹⁵⁰⁾.

1985 yılına gelince, su ürünleri toplam üretim değeri 76.767 milyon TL.ya çıkmıştır. Tarım sektörü içerisinde su ürünlerinin payı ise 1981'deki % 1'den, % 1,6'ya tırmanmıştır. GSMH içinde su ürünleri kesiminde gerçekleştirilen üretim değerinin payı %.(binde) 2,8 olarak gerçekleşmiştir ⁽¹⁵¹⁾.

1976, 1981 ve 1985 yıllarında, su ürünleri toplam üretim değerinin, tarım sektörü ve GSMH içindeki payı yönünden gösterdiği gelişme su ürünleri kesimi lehinedir. 10 yıl sonunda GSMH içindeki pay %1,5'den, %2,8'e çıkarılmıştır. Tarım sektörü içerisindeki payı ise % 1'den,%1,6 ya yükselmiştir. Bu artışlara rağmen halihazırda su ürünleri kesimi, yaratılan üretim değeri olarak gerek tarım sektörü içinde ve gerekse GSMH içinde düşük bir paya sahiptir.

Tablo 18'in incelenmesinden görüleceği üzere, su ürünleri ortalama yıllık üretim artış oranı, dört plan döneminde yaklaşık % 5-%9 arasında bir seyir göstermektedir. Bu oran, gerek tarım sektörü ile gerekse tarımın alt sektörleri ile karşılaştırıldığında ⁽¹⁵²⁾ daha yüksek bir ortalamayı ifade etmektedir. Sanayi sektörünün ortalama % 6-8'lerde seyir eden büyüme hızı ⁽¹⁵³⁾ ile yaklaşık olarak aynı ortalamaya sahip olan su ürünleri ortalama yıllık üretim artış hızı, bu açıdan da oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır.

Sektörlerarası ileri ve geri bağılılıkları açısından su ürünleri kesimi incelendiğinde, ileri ve geri bağılılıklarının bir çok sektörden

---

(150) DİE, Türkiye İstatistik Cep Yıllığı 1986, s.258.

(151) Aynı eser, s.258.

(152) DPT, V.Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler 1972-1983, Ankara Ocak 1985, s.146.

(153) Aynı eser, ss.176-180.

daha geride olduğu görülmektedir ⁽¹⁵⁴⁾. Bir sektörün diğer sektörlerle sattığı ara mallar toplamının toplam talebe oranı olan ileri bağlantı katsayısı ⁽¹⁵⁵⁾, 1979 yılında yaklaşık 0,02 olarak gerçekleşmiştir ⁽¹⁵⁶⁾. Bir sektörün diğer sektörlerden aldığı ara mallar toplamının, toplam üretime oranı ⁽¹⁵⁷⁾ demek olan geriye bağıllık katsayısı ise aynı yıl yaklaşık % 0,09'dur.

Toplam sektörlerarası bağıllık katsayısı, 1'in üzerinde olan sektör, ekonomiyi etkileme, canlandırma ve yönlendirme açısından itici bir sektör olarak kabul edilmektedir ⁽¹⁵⁸⁾. Toplam sektörlerarası bağıllık katsayısı 0.11 olan su ürünleri kesimi, bu durumda, sözü edilen bu kriterlere göre sürükleyici bir sektör olarak gözükmemektedir.

Bilindiği gibi, Kalkınma Planları itibariyle Türkiye, ekonomik gelişmesini "sanayileşme stratejisi" doğrultusunda devam ettirmektedir. Milli hasıla içinde tarım sektörünün payının azaltılarak, sanayi sektörünün payının artırılması anlamına gelen bu strateji, zaman zaman aksaklık ve duraklamalar olmasına karşın uygulanmaktadır.

Sözü edilen üç önemli kriterden yalnızca birinde su ürünleri kesimi olumlu bir tablo çizmektedir. Diğer iki kriter açısından ise söylenebilecek olumlu herhangi bir şey bulunmamaktadır. Şöyle ki, yıllık ortalama üretim artış oranı açısından sanayi sektörüne yaklaşan ve tarım sektörünü gerilerde bırakan su ürünleri kesimi diğer sektörleri çok az etkilemekte ve onlardan yine çok az etkilenmektedir. Bunların yanısıra, GSMH içinde % 2-3'lük ve tarım sektörü içinde % 1,5'lik rakamlar, birçoklarının, su ürünleri kesiminin sürükleyici bir kesim olduğu iddialarını ortadan kaldıramamaktadır. Buna paralel olarak, üretim artış oranlarının gösterdiği dinamizm ve giderek artan GSMH payı nedeniyle su ürünleri kesiminin ekonomik gelişmeye destek olma özelliğine dikkat etmek gerekmektedir.

---

(154) Türkiye Endüstriler Arası Input-Output Tabloları, 1968-1973 ve 1979.

Erden Öney, İktisadi Planlama, Üçüncü Baskı, Ankara Üni. SBF. Yayınları No:526, Ankara 1983, s.107.

(155) Savaş, a.g.e., s. 127.

(156) Türkiye Endüstrilerarası Input-Output Tablosu 1979.

(157) Savaş, a.g.e., ss. 125-129.

(158) Ayrı eser, ss. 125-129.

II- TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN GELİŞME İMKANLARI

Bir önceki kısımda, Türkiye'de su ürünleri üretimi çeşitli yönlerden inceleme konusu yapılmış ancak, gerçekleştirilen üretim ile üretim potansiyelinin kapsamlı bir karşılaştırması yapılmamıştı. Üretimin gelişme imkanları açısından taşıdığı önem nedeniyle sözü edilen karşılaştırmanın bu kısımda yapılması uygun görülmektedir.

Öte yandan, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Su Ürünleri Ana Planı (1983-1994), "Kalkınma Planlarında Üretim Hedefleri ve Gerçekleşmeleri" başlıklı alt kısımda incelenmesi yerine, üretimin gelişme imkanları açısından sahip oldukları önem dolayısıyla bu kısımda incelenecektir.

A- Potansiyelden Yararlanma ve Gelişme İmkânları

Türkiye, karasal tarımda olduğu gibi, su ürünleri üretimi yönünden de oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Herşeyden önce belirtmek gerekirse, Türkiye'nin artam nitelikleri açısından birbirinden farklı denizlere kıyısı bulunmaktadır. Kuzeyde Karadeniz, Batı da Marmara ve Boğazlar ile Ege Denizi, Güneyde ise Akdeniz'in Lavantin havzası ile çevrili bulunmaktadır.

Gerek verimlilik ve tuzluluk oranları bakımından olsun gerekse balık türleri bakımından aralarında farklar bulunan bu denizlerden hiçbirisi çok verimli denizler sınıfına girememektedir ⁽¹⁵⁹⁾. Dünya denizlerinde verimlilik sıralamasında özellikle Karadeniz, ikinci derecede verimli bölgeler arasında bulunmaktadır. Ayrıca, birçok yönü ile çok fakir bir deniz olduğu ileri sürülen Akdeniz de oldukça verimli alanlar vardır ve İskenderun ve Mersin Körfezleri bunlardan önemli iki tanesidir ⁽¹⁶⁰⁾. Araştırma sonuçlarına göre Türkiye'nin Akdeniz'den yararlandığı alanın verimliliği 1,16 ton/km² iken bu rakam Marmara'da balıkların göç yolu üzerinde olması nedeniyle 25-30 kg/ha ve Karadeniz de ise 15-80 kg/ha düzeyine yükselmektedir ⁽¹⁶¹⁾.

---

(159) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s.26.

(160) FAO, Perspectives for Fisheries Development 1985, General Fisheries Council for Mediterranean Symposium on Economic Problems of the Rational Exploitation of the Mediterranean Fishery Resources, Varna 7-9 March 1984, s.14.

(161) M.Salih Çelikkale, "Su Ürünlerinin Önemi Türkiye ve Dünyadaki Gelişimi", İç Su Ürünleri Yetiştiriciliği Semineri, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Su Ürünleri Daire Başkanlığı, Antalya 1983, ss. 5-6.

Tuzluluk sıralamasında ise ilk sırayı Akdeniz almakta ve son sırada ise Karadeniz bulunmaktadır. Balık tür adetleri ise, Karadeniz'den Akdenize doğru artmakta, bu türlerin sayılarında genel olarak bir azalma görülmektedir. Stok büyüklüklerinde ise Karadeniz ilk sırayı almakta ve Akdenize doğru bir azalma gözlenmektedir (162).

Genel olarak ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin su ürünleri üretim alanları, ormanlık alanlarından fazla ve bunun yanında ziraate yönelik alanları ile yaklaşık aynı büyüklüktedir (163). Üstelik, ekilen arazilerin önemli bir kısmındannadasa bırakılmak suretiyle iki yılda bir ürün alınması da dikkate alınırca, zirai alanlardan daha geniş bir su ürünleri alanına sahip olunduğu görülecektir (Bkz.Tablo 20).

Tablo 20 : Türkiye'nin Su Ürünleri Üretim Kaynaklarının Dağılımı
(Hektar = Ha)

Üretim Alanı	Yüz Ölçümü
1. Karasal Yüzey Alanı	81.857.800 Ha
Ormanlık Alan	20.155.000 Ha
Zirai Alan	27.745.000 Ha
2. Su Ürünleri Üretim Alanı	
Marmara Den.(Kıyı Uzunluğu 927 km)	1.132.200 Ha
Ege, Akdeniz ve Karadeniz'deki Balıkçılık Alanlarımız Karadeniz'de (1195 Km. ortahattın güneyi) Akdeniz (1577 x 12) Ege (2805x6) İstanbul Boğazı 90 km, Çanakkale Boğazı 172 km.; Adalar kıyısı 10,67; olmak üzere toplam kıyı uzunluğu 8.333 km.	23.475.000 Ha
Doğal Göllerimiz (200 adet)	906.116 Ha
Baraj (100 adet)	178.000 Ha
Gölet (650'den fazla)	15.000 Ha
Nehir ve Irmak (330 adet)	175.715 Ha
Yeraltı Suları	9 x 10 ⁹ m ³

Kaynaklar: Mert, Su Ürünleri Potansiyelimiz ile Stoklarımızda Olumsuz Yönde Etki Yapan Faktörler", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, a.g.e., s. 29.
DPT, V.Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., ss.18-20.

(162) Altan Acara, "Su Ürünleri Sektöründe Gelişmeler", II. Türkiye İktisat Kongresi, DPT Yayınları No:1783, ss. 622-624.

Diğer yandan şu soruyu cevaplamamızın kanımızca oldukça büyük faydası bulunmaktadır. Bir ülkenin veya bir bölgenin su ürünleri üretim potansiyeli denildiğinde ne anlaşılması gerekir? Ülkelerin kıyı şeritlerinin uzunluğu, kıta sahanlıklarının genişliği, sahip oldukları göl, gölet ve barajların yüz ölçümleri gibi nicel özelliklerin yanısıra, özellikle verimlilik unsuru çoğunlukla ihmal edilmektedir. Nitekim, bu çalışmayı hazırlarken yararlandığımız kaynakların büyük bir kısmının, "8333 km² lik bir kıyı şeridinde sahip olmasına rağmen..." şeklinde bir giriş ile konuya başlamaları oldukça düşündürücüdür. Çünkü, "denizle çevrili olmadıkça üretim potansiyelinin sadece bir yönüdür. Polonya gibi denizle çevrili olmayan ve denize sadece bir iki limanı bulunan birçok ülke, açık deniz balıkçılığı imkânlarını kullanarak yüzbinlerce ton ile ifade edilebilecek üretimlerinin % 70-80'lik kısmını sadece buradan elde etmektedir (163) .

Türkiye'nin su ürünleri üretimi son yıllarda 500 bin tonun üzerine çıkmış bulunmaktadır (Bkz. Tablo 10). Üstelik, bu üretim düzeyi ile Türkiye Akdeniz sular sisteminde ilk bir kaç ülke içindedir. Aynı zamanda, bu üretimin çok büyük bir bölümü Karadeniz'den ve kıyı balıkçılığı uygulanarak elde edilmektedir. Açık deniz balıkçılığı imkânlarının bulunduğu ve geliştirilmesi gerektiği II. Kalkınma Plânından sonra her planda ifade edilmesine rağmen, Türkiye henüz okyanuslara açılmamıştır. İç su ve denizde yetiştiricilik faaliyetleri sonucu toplam üretimin ancak % 1'lik bir kısmı üretilebilmektedir (164) .

Sözü edilen potansiyelden daha etkin bir şekilde yararlanabilmek ve üretimi artırabilmek amacı ile yapılacak çalışmalar sonunda hamsi üretiminin artmaya devam edemeyeceği, buna karşılık alınacak önlemler ve açık denizden elde edilen üretim ile, kültür yoluyla sağlanan üretim de önemli artışlar olacağı tahmin edilmektedir (165) .

---

(163) DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, a.g.e., ss.59-61.

(164) DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları 1986, a.g.e., s.3.

(165) İrfan Şahin, "Türkiye'de Su Ürünleri Üretim Potansiyeli, Av Araç, Gereçleri, Sorunları, Darboğazlar, Çözüm Önerileri", Su Ürünlerinin Planlı Üretimi, İşlenmesi, Soğuk Muhafaza ve Pazarlanması Paneli, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Mid. Yayın No:6, İzmir 1984, ss. 23-29.

B- Gelişme İmkânları ve Su Ürünleri Ana Planı(1984-1993)

8 Kasım 1982 tarihinde yapılan Deniz Alaka ve Menfaatleri Yüksek Koordinasyon Kurulu Toplantısında, açık deniz balıkçılığı başta olmak üzere, balıkçı gemilerinin geliştirilmesi, destek ve finansmanı, balıkçıların sosyal güvenlik hakları ile teşvik gibi önemli konuları da kapsayacak ve bu konularda devlet ve özel sektör tarafından alınması gerekli önlemlerin ayrıntılı şekilde tesbit edileceği bir "Su Ürünleri Ana Planı"nın hazırlanması kararlaştırılmıştır (166).

Devlet Planlama Teşkilatı koordinatörlüğünde 1983 yılında hazırlanması tamamlanan plan, V. ve VI. Plan Dönemlerini kapsamaktadır. Ancak, 1984 yılının V. B.Y.K.P. içine alınacağı tahmin edildiğinden 10 yıllık dönem, 1984-1993 dönemi olarak alınmıştır. Bilindiği gibi, 1984 yılı V. Plana dahil edilmemiş ve V. Plan 1985-1989 yıllarını kapsamıştır. Bu nedenle, VI. Plan da 1990 - 1994 yıllarını kapsamak durumundadır. Böylece Su Ürünleri Ana Planı'nın kapsadığı 1984-1993'lük dönemin değerlendirilmesi yapılırken sözü edilen durum dikkatle gözönünde bulundurulmalıdır.

Su ürünleri Ana Planı'nın temel amacı, "Türkiye'nin dengeli beslenmesinde ve ekonomisinde ihtiyaç duyacağı imkânları belirlemek ve mümkün olan en üst düzeyde etkinlikle karşılamak" şeklinde ifade edilmiştir (167). Üretimin gelişme imkânlarını belirlemek amacımız olduğundan, kanımızca Ana Plan bu konudaki en kapsamlı ve ciddi çalışma durumundadır. Bu nedenle, çalışmanın bu kısmında Ana Plan'dan geniş bir şekilde yararlanılacaktır.

1- Ana Plan'ın Kapsamı ve Amacı

Özet olarak Ana Plan, 1984-1993 dönemi içinde su ürünleri sektörünün daha sağlıklı bir yapıya ulaşmasını öngörmektedir. Maddeler halinde belirtilecek olursa (168);

- Ülke beslenmesinde, ihracatında ve sanayiinde su ürünleri talebinin mümkün olan maksimum düzeye çıkartılması,

---

(166) DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, a.g.e., s.1

(167) Aynı eser, s.1

(168) Aynı eser, s.2

- Su ürünleri kaynaklarından, stokların korunması da dikkate alınarak faydalanılması,
- yeni üretim alanları tesbit edilerek açık deniz balıkçılığı ve yetiştiriciliğin geliştirilmesi,
- üretim-talep dengesinin ülke yararına en uygun düzeyde belirlenmesi,
- gerekli alt ve üst yapıların üretim-talep dengesine uyumu ve yeterli düzeyde sağlanması, gerekli düzenleme ve yatırımların tesbit edilmesi amaçlanmaktadır.

2- Üretim Büyüme Tahmini

Özellikle, IV. Plan'daki hedef ve gerçekleştirmeler dikkate alınır ise, gerek hedefler ve gerekse gerçekleştirmeler ortalama yıllık üretim artış oranı olarak % 7-8 civarındadır. Örneğin, hedefler, 1981'de % 8,0 1982 de 7,8 ve gerçekleştirmeler 1981 de % 7,3, 1982 de 6,8'dir (Bkz. Tablo 19). Hedefe, her iki yıl da çok yaklaşıldığı açıkça görülmektedir. Bu nedenle, 1984-1993 dönemi için üretimde ortalama yıllık % 7,7'lik bir artış oranı hedef olarak alınmıştır ⁽¹⁶⁹⁾. Bu hedefe göre ülke üretiminin 1993 yılı sonunda 1.145.600 tona ulaşacağı öngörülmektedir (Bkz. Tablo 21).

---

(169) Aynı eser, s. 27.

DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 59.

Tablo 21: IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Üretim Artış Modeline Göre 1984-1993 Döneminde Üretim Tahminleri (*)

Yıllar	Toplam Üretim	Karadeniz (1000 ton)
1979	352,5	292,3
1980	430,6	339,8
1981	472,0	365,8
1982	506,2	389,8
1983	545,6	420,1
1984	587,6	452,5
1985	632,9	481,3
1986	681,6	524,8
1987	734,1	565,3
1988	790,6	608,8
1989	851,5	655,7
1990	917,0	706,5
1991	987,6	760,5
1992	1063,7	819,1
1993	1145,6	882,1

(*) 1979-1983 Yılları Üretim Rakamları DPT'ye aittir.

Kaynak: DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, a.g.e., s.26.

Tablo 21'in incelenmesinden anlaşılacağı üzere IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi üretim artış modeline göre 1979 yılında toplam üretimden % 82 pay alan Karadeniz'in 1993 yılında % 77 pay alması hedeflenmektedir. Paydan bir miktar düşüş olsa dahi bu modele göre Karadeniz, toplam üretimde ağırlığını koruyacaktır.

Ancak, Su Ürünleri Ana Planında, açık deniz, yetiştiricilik imkânlarının geliştirilmesinin yanısıra Karadeniz'in toplam üretimden aldığı payın 1993 sonuna kadar kademeli olarak azaltılması öngörülmektedir (170).

IV. Plan dönemindeki üretim artış modeli ile su ürünleri üretimini artırmaya çalışmanın, stokların yıllık verimlerini ve stokları, dolaşımı ile üretimi olumsuz etkileyeceğinden dolayı yeni bir üretim artış

(170) DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, a.g.e., ss.30-33.

modeli oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 22). Karadeniz'den bol miktarda avlanan balıkların ekonomik değerlerinin düşük olması ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle politik yönden çıkabilecek sorunlar da hesaba katılarak oluşturulan bu model ile hedeflenen toplam üretim yine aynıdır. Ancak, çeşitli üretim kaynaklarının aldıkları paylar değişmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, Su Ürünleri Ana Planında da benimsenen bu yeni modelle göre, 1984-1993 döneminde toplam olarak doğal kaynaklardan 250 bin ton, yetiştirme ile 40 bin ton, açık deniz balıkçılığında 310 bin ton olmak üzere 600 bin ton üretim artışı sağlanması öngörülmektedir. Bu şekilde, III. ve IV. Plan Dönemlerinde ki mevcut üretim yapısının, V. ve VI. Plan Dönemlerine aynen yansıtılmaması sağlanmış olmaktadır.

Tablo 22: 1984-1993 Döneminde Su Ürünleri Üretiminde Ortalama Yıllık Artışın % 7,7 Gerçekleşmesi İçin Miktar Artış Hedefleri

Üretim İmkânları	1000 Ton		
	1984-1988	1989-1993	1984 - 1993
<u>Doğal Kaynaklar</u>			
Karadeniz	46,6	23,8	70,4
Diğer Denizler	45,0	75,5	120,5
Göller	10,0	10,0	20,0
Baraj Gölleri ve Göletler	3,1	6,0	9,1
Logünler	10,0	20,0	30,0
TOPLAM	114,7	135,3	250,0
<u>Yetiştirme</u>			
<u>İç Sular</u>			
Deniz	20,0	20,0	40,0
TOPLAM	20,0	20,0	40,0
<u>Açık Deniz</u>			
Akdeniz Sistemi	20,0	20,0	40,0
Atlas ve Hint Okyanusu	90,0	180,0	270,0
TOPLAM	110,0	200,0	310,0
GENEL TOPLAM	244,7	355,0	600,0

Kaynak: DPT, Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, a.g.e., s.32.

Tablo 22'in incelenmesinden anlaşılacağı üzere, Su Ürünleri Ana Planı'nda, 1984-1988 döneminde doğal kaynaklardan toplam 114.700 ton üretim artışı, yetiştirmeden 20.000 ton, açık deniz balıkçılığında 244.700 ton üretim artışı hedef alınmıştır. 1989-1993 döneminde ise, doğal kaynaklardan 135.300 ton, yetiştirmeden 20.000 ton ve açık deniz balıkçılığında 200.000 ton olmak üzere toplam 355.300 ton üretim artışı hedef alınmıştır. 1984-1988 dönemi sonunda üretimin % 13,9'u ve 1989-1993 dönemi sonunda da üretimin % 27,1'inin açık denizden elde edilmesi öngörülmüş olmaktadır (Bkz. Tablo 22).

Ana Planda, "Üretim çalışmaları" bölümünde üretimin dağılımı ile ilgili olarak da hedefler belirlenmiştir. Buna göre, 1983 yılında toplam üretimden % 77'lik pay alan Karadeniz'in 1993 yılında bu payının % 42,8'e düşürülmesi hedeflenmektedir. Marmara Denizi'nde bu oranlar 1983 yılında % 8,6 ve 1993 yılında % 7,5, Ege Denizi'nde 1983 yılında % 4,1 ve 1993 yılında % 9,9 son olarak da Akdeniz'de 1983 yılında % 3,6 ve 1993 yılında % 30,6 olarak hedeflenmiştir. İç sularda yetiştiricilik yolu ile elde edilen üretimin de % 6,7'den % 9,2'ye çıkarılması öngörülen hususlar arasındadır (171).

Ülkelerin kendi deniz sınırları dışında deniz ürünleri avcılığı açık deniz balıkçılığı olarak kabul edilirse de, uluslararası genel anlamda, okyanuslarda yapılan avcılık olarak bilinmektedir (172). Üretimin gelişme imkânları yönünden inceleme konusu yapılan Ana Plan'da, deniz sınırları dışındaki avcılık açık deniz balıkçılığı olarak kabul edilmekte ve örneğin Akdeniz'in üretimden aldığı payın 1993'de % 30'un üzerine çıkacağı öngörülmektedir. Tablo 22'de açık deniz içerisine, Akdeniz sular sistemi de dahil edildiğinden yukarıda belirtilen % 30'un üzerindeki payın bu açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir.

3- Gerçekleşme ve Üretim Büyüme Tahmini

1986 yılı rakamlarına göre, üretimin yaklaşık % 83'lük kısmı Karadeniz'den elde edilmektedir. Üretimin, % 9,4'ü Marmara'dan, % 4,1'i Ege'den ve % 2,8'i Akdeniz'den karşılanmaktadır (173). İçinde bulunduğu

(171) Aynı eser, s.65.

(172) Altan Acara, "Ülkemiz ve Açık Deniz Balıkçılığı", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, a.g.e., ss. 93-94.

(173) DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları 1986, s.4.

muz 1988 yılının sonunda Karadeniz'in toplam üretimden aldığı payın % 46,6'ya indirilmesi öngörülmüş iken, 1986 yılında Karadeniz % 83'lük bir pay almaktadır.

Öte yandan, 90 bin ton olarak öngörülen Atlas ve Hint Okyanusu üretimi, bulunmamaktadır.

Kültür üretimi ise 1986 yılında % 0,5 olarak gerçekleşmiştir⁽¹⁷⁴⁾. Yaklaşık 3 bin ton olarak gerçekleşen kültür üretiminin, 1984-1988 dönemi sonunda 20 bin ton artması hedeflenmişti (Bkz. Tablo 22).

Açıkça görülmektedir ki, bırakın hedeflere ulaşmayı hedeflere yaklaşılması dahi başarılammıştır. Bu bakımdan, açık deniz balıkçılığının geliştirilmesi, yetiştiricilik imkanlarının zorlanması ve Karadeniz'in toplam üretimdeki payının azaltılması gibi hedeflerin son derece isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Bizce, yanlış olan, miktar olarak belirlenen hedeflerin gerçekçi olarak saptanamamasıdır. Bu sebeple, önerilecek etkin çözümlerden birisi de, hedeflerin tekrar gözden geçirilerek yeni bir plan içinde biraraya getirilmesidir.

III- TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİNİN PAZARLAMA VE TÜKETİMİ

A- Pazarlama

Su ürünlerinin de, diğer ürünlerde olduğu gibi tüketiciye istediği şekil ve yerde sunulabilmesi için bir takım pazarlama hizmetlerinin eksiksiz ve sürekli olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Gerek iç pazarlama ve gerekse dış pazarlamada bu temel pazarlama hizmetleri, genel olarak aynıdır. Bunlar, pazarlamacının ürünü tedarik etmesi ve toplaması, taşımacılık ve dağıtım, depolama ve saklama (soğuk ve donmuş zincir), paketleme ve ambalajlama, standardizasyon, pazarlamanın finansmanı ile dağıtım ve satış hizmetleridir⁽¹⁷⁵⁾.

Türkiye'de su ürünleri üretiminin geliştirilmesi yanında, pazarlamaya gereken önem verilmemektedir. Bu sebeple, öncelikle, üretim öncesi çalışmalar ile ürünlerin pazarlanabilirlik imkanlarının saptanması gerekmektedir.

---

(174) Aynı eser, s.3.

(175) I.Chaston, Marketing in Fisheries and Aquaculture, Fishing News Books Ltd., Farnham, Surrey 1984, ss. 11-25.

Üretimi gerçekleştirilen su ürünleri türleri, pazarlamada görülen yetersizliğin diğer bir nedenidir. Türkiye'de miktar olarak çok avlanan balıklar, göçmen (=pelajik) balıklardır. Bu nedenle, yıllık avile üretim bazı aylarda kısa bir süre içinde oldukça hızlı iniş ve çıkışlar göstermektedir. Pelajik türlerin yoğun olarak avlandığı dönemde pazarlama hizmetleri yoğun olarak gündeme gelmekte ancak avlama yapılamadığı dönemlerde pazarlama da durmaktadır (176).

Pazarlamanın gelişmesi ölçüsünde üretimin de gelişeceği hesaba katılırsa, pazarlama hizmetlerinin daha ayrıntılı incelenmesi gereği ortaya çıkacaktır.

1- Ürünün Tedariki ve Toplanması

Ürünün üretimden tüketime doğru akışında ilk basamak ürünün pazarlamacı tarafından tedariki ve toplanmasıdır. Türkiye'nin hemen her yöresinde balıkçılar tarafından toplanan balıklar, av bölgesine en yakın merkezlere taşınarak balık ticareti yapan komisyoncu ve kabzımallara devir edilmektedir. Örneğin, Karadeniz Bölgesinde, üretimin % 70-75-i aracılar eliyle perakendecilere sunulurken, ancak % 25-30'u üretici tarafından perakende olarak sunulmaktadır (177).

Tedarik ve toplama hizmetleri içinde balıkhaneler önemli bir yer tutmaktadır. Balıkhaneler, üretimin hemen teslim alınacağı, iç ve dış pazarlara sevk edilebileceği yerde bulunmalı, yeter derecede geniş olmalı, indirme bindirme yerleri, muhafaza ve soğuk hava depoları, sıhhi tesisler ve emniyet tesisleri ile birlikte entegre olarak kurulmalıdır. Türkiye'de balıkhanelere ilişkin olarak, belirtilen standartların sağlandığını söylemek ne yazıkki mümkün değildir.

Su ürünleri pazarlamasının ilk aracı grubunu oluşturan kabzımal ve komisyoncular, balıkhanelerde tedarik ve toplama işlemini üstlenmektedirler. Toplama hizmetinde kooperatifler henüz yeterince etkili değil

---

(176) İstanbul Ticaret Odası (İTO), Taze ve Dondurulmuş Su Ürünleri Dış Pazarlaması, Ekonomik Yayınlar Dizisi:18, İstanbul 1983, ss. 58-59.

(177) Turan Güneş, "Türkiye'de Su Ürünlerinin Pazarlanması, Sorunları ve Çözüm Yolları", Su Ürünlerinin Planlı Üretimi, İşlenmesi, Soğuk Muhafaza ve Pazarlanması Paneli, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd. Yayın No:6, İzmir 1984, s.59.

dir (178). Kooperatifler de elde ettikleri ürünleri genellikle doğrudan toptancı ve kabzımallara devrettiklerinden balıkhaneler, sözü edilen kişilerin tekeli altına girmektedir. Genellikle, müzayede yöntemi uygulanmadan, komisyoncu ve kabzımal etkinliğinde gerçekleşen fiyatlandırma yerine, fiyatın arz ve talebe göre oluşmasını sağlayan müzayede yönteminin yerleştirilmesi sağlanmalıdır.

2- Taşımacılık ve Dağıtım

Su ürünleri çok kısa zamanda bozulabilen ürünler olduklarından, tüketilecekleri bölgeye çok süratli bir şekilde ve frigorifik araçlarla taşınmaları gerekmektedir.

Türkiye'de su ürünleri taşımacılığında yaygın olarak karayolu kullanılmaktadır. 1982 yılında yapılan su ürünleri üretimini artırma ve kredilerini yönlendirme sempozyumunda ifade edildiği üzere (179) Türkiye'de toplam üretimin % 85-95'i buz, tuz ve yosun kullanarak karayolu ile % 1-10'u soğutmalı, % 4-7'si soğutmasız gemilerle ve % 1'i ise uçak ile nakledilerek pazarlanmaktadır. Nakliyede fire oranının % 10-15'e ulaşması, üretimi kuşkusuz olumsuz yönde etkilemektedir.

Su ürünlerinin ülke içi taşımacılığında, yaygın bir şekilde buz kullanılarak kamyonların tercihi, bozulma, besin değerini kaybetme ve fire gibi riskleri de beraberinde getirmektedir (180).

Bir takım girişimler bulunmasına karşın, Türkiye'de su ürünleri taşımacılığı ilkelliğini korumaktadır. Teknik yönden istenilen düzeye çıkarılacak su ürünleri taşımacılığı ile bölgesel balık pazarlama ve merkezlerinin geliştirilmesi ve buna bağlı olarak da üretimin daha büyük kısmının insan gıdası olarak tüketilmesi mümkün olabilecektir.

3- Depolama ve Saklama

Su Ürünlerinin, çabuk bozulabilir yapıda olmaları nedeniyle yaka

-
- (178) Ayhan Tan, Türkiye Ekonomisinde Tarım Kooperatifleri, Sevil Matbaası, Ankara 1983, ss. 8-16.
(179) T.C. Ziraat Bankası, "Su Ürünleri Üretimini Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu", Su Ürünleri Krediler Müdürlüğü, Yayın No:4, Ankara 1982, s. 380.
(180) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s.73.

landıktan sonra kalitelerinin korunması son derece önemlidir. Yakalanma dan hemen sonra soğuk zincir içerisinde dahil edilmesi gereken su ürünleri -45 dereceye kadar çalışabilecek soğuk hava depolarına ihtiyaç gösterir. Aksi halde balık, kalitesini yitirmektedir (181).

Soğuk hava depoculuğunda son yıllarda önemli gelişmeler görülmesine karşın, su ürünleri soğuk hava depoları genellikle sebze, meyve, peynir vb. gibi maddelerin depolanmalarında kullanılmaktadır. Özellikle, sebze ve meyvelerin bol olduğu dönemlerde, su ürünlerinin saklanması için bu depolardan yararlanma imkânı pek bulunmamaktadır. Örneğin, İstanbul'da çeşitli yıllarda % 30-40'lara kadar varan imha edilen balık oranları bulunmaktadır (182).

Türkiye'de su ürünlerinin insan gıdası olarak tüketiminin oldukça düşük oranlarda olmasının kanımızca en önemli nedenlerinden birisi de soğuk zincirin bir halkası olan soğuk muhafaza imkânlarının yetersizliği olmaktadır. Bu nedenle, bir yandan depo sayısı artırılırken, diğer yandan da su ürünleri için ayrı depoların tahsis edilme yolları bulunmaktadır (183).

4- Paketleme ve Ambalajlama

Bilindiği gibi pazarlamanın etkinliği maliyetlerin düşürülmesi ile sağlanır. Paketleme ve ambalajlama ise, önemli bir maliyet unsuru olarak gözükmektedir. Bununla beraber, iyi bir ambalajlama, fireyi azaltarak maliyetlerin artışını engellemektedir.

Su ürününün avlanmasından hemen sonra sandıklara yerleştirme işlemi ile başlayan paketleme, pazarlama kanalı içinde çeşitli ambalajlama işlemleri ile devam eder. Sandıkların, su ürünlerini zedeleyici özellikte olmaması ekonomik kayıpları engelleyici bir unsurdur.

---

(181) Aynı eser, s. 74.

Akif Kundakçı, "Balıkların Dondurulması ve Dondurularak Depolanması", Su Ürünleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, İzmir 1984, ss.25-26.

(182) MPM, Türkiye'de Konserve ve Soğuk Hava Deposu İşletmeciliğinin Mevcut Durumu ve Ekonomik Önemi, Milli Produktivite Merkezi Yayını, Ankara 1968, ss. 8-12.

(183) MPM, Türkiye'de Konservecilik ve Soğuk Hava Deposu İşletmeciliğinin Problemleri Geliştirilmesi ve Tavsiyeler, MPM Yayını, Ankara 1969, ss. 2-8.

Ürünlerin paketlenildikten sonra soğuk muhafazası ve dondurulması daha fazla teknik özellikler göstermesi nedeniyle önem verilmesi gereken diğer bir konudur.

Ancak, Türkiye'de paketleme ve ambalajlama hizmetlerinin istenilen düzeyde bulunması şöyle dursun, henüz taşıma araçlarının dahi çoğunun da soğutma sistemi bulunmamakta ve avlanan su ürünleri genellikle buzlanmak suretiyle açık tahta kasalarda taşınmaktadır (184).

Şüphesiz, paketleme ve ambalajlama konusu, önemini ihracatta daha fazla hissettirmektedir. Çünkü, işlenmiş veya işlenmemiş su ürünlerinin dış pazarlarda rekabet edebilmesi, ürünün kalitesi ve ambalajı ile yakından ilgilidir.

5- Standardizasyon

Paketleme ve ambalajlama gibi standardizasyon da üzerinde önemle durulması gereken bir faaliyettir. Ancak, standardizasyon çalışmalarının su ürünleri pazarlaması içindeki konumu henüz sağlıklı bir şekilde değerlendirilememiştir. Bu nedenle, Türkiye'de standardizasyon ve onun en önemli göstergesi olan kalite kontrolü çalışmaları diğer bir çok alanda olduğu gibi su ürünleri pazarlama alanında da oldukça yetersiz bir görünüm arz etmektedir (185).

Genel olarak, standardizasyonun olumlu yöndeki etkisi aşağıdaki gibi özetlenebilir (186):

- Standardizasyon sayesinde taşıma ve depolama işlemleri hızlanacak ve kolaylaşacaktır. Aynı tür ve kalitedeki ürünlerin aynı yerde depolanması, ekonomik değeri ve kalitesi düşük ürünlerin balık unu ve yağı fabrikalarına gönderilmek üzere ayrılması yukarıda belirtilen hızlanma ve kolaylaşmanın temel unsurlarıdır. Bu sayede pazarlama maliyeti de azaltılmış olmaktadır.

---

(184) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., s. 73.

(185) Tarım Orman Bakanlığı, Türkiye Su Ürünleri Ekonomik Araştırması 1982, a.g.e., ss. 72 - 73.

(186) İTO, Taze ve Dondurulmuş Su Ürünleri Dış Pazarlaması, a.g.e., ss. 66-67.

- Düzenli bir su ürünleri satışı ve satın alınması sağlanarak sürekli aynı kalitede ürün pazarlaması gerçekleştirilebilecektir.

- Finansman sağlayan kuruluşlar mal karşılığı kredi verirken, aldıkları ürünlerin kontrolüne gerek duymayacaklardır. Üreticiler de standartlı ürünlerinin satılmasından emin olacakları için risk azaltılabilecek ve finansman kolaylaştırılmış olacaktır.

- Standardizasyon, piyasaya ait bilgilerin daha anlaşılır olmasını sağlayacağından, tüketici için ürünlerin cazip duruma getirilmesi sağlanacaktır.

6- Finansman

Su ürünleri üreticileri gerek üretim ve gerekse pazarlamada, önemli tutarda finansman gereksinimi duyarlar. Bu gereksinim, Türkiye'de belli başlı bazı kuruluşlar tarafından karşılanılmaya çalışılmaktadır. Bu kuruluşların en önemlisi T.C.Ziraat Bankası'dır. T.C.Ziraat Bankası'nın vermekte olduğu pazarlama kredileri, verdikleri kredi türlerinden, yatırım kredileri içinde yer almaktadır. Diğerleri ise, işletme kredileri, ihracat kredileri ve su ürünleri sanayi kredileridir⁽¹⁸⁷⁾.

1986 yılı içinde TC. Ziraat Bankası'nca tahsis olunan kısa, orta ve uzun vadeli krediler plâsman toplamı 20.300 milyon TL'ya ulaşmıştır⁽¹⁸⁸⁾. Bu rakam, 1977 yılına göre % 20200'lük bir artışı ifade etmektedir. Ancak Türkiye'nin su ürünleri üretim ve pazarlamasında karşılaştığı sorunlar ile beraber düşünüldüğünde kanımızca bu kredi toplamı yeterli olmaktan uzak bulunmaktadır.

Pazarlama bilgi, örgütlenme ve kolaylıklarına yeter derecede sahip olmayan üreticiler, satış ve pazarlama hizmetini, bu işin ticaretini yapanlara bırakmaktadırlar. Satıcı ve kabzıma, yakalanan ürüne avdan önce avans dağıtmakta ve bu yolla ürünün belli bir fiyattan kendisine ulaşmasını garanti etmektedir. Böylece, üretici, ürününü aldığı avans nedeniyle, kararlaştırılan fiyatla satıcıya vermektedir⁽¹⁸⁹⁾.

---

(187) İrfan Cenkçi, "Su Ürünleri Kredileri", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, a.g.e., ss. 209-215.

(188) Aynı eser, s. 205.

(189) Aynı eser, s.209.

Uygulamada, yukarıda kısaca açıklanan durum sıkça yapılagelmektedir. Üreticinin, kabzımal ile olan bu ilişkisi yerleşmiş bir davranış biçimi olduğundan, T.C.Ziraat Bankası'nın pazarlama kredisine ilgi umulandan daha az olmaktadır. Kredilerdeki maddi teminat güçlüğü, üreticilere yüksek olarak nitelenen faiz oranları ⁽¹⁹⁰⁾ ve vadenin istenilen düzeyde bulunmaması pazarlama kredilerine olan talebin artışını frenlemektedir.

7- Dağıtım ve Satış

Dağıtım ve satış, tüm pazarlama hizmetlerinin sonucusudur. Bu hizmet yerine getirildikçe, diğer hizmetlerin yapılması gereğide ortaya çıkmaktadır.

Satışta ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri de "fiyat" olmaktadır. Arza bağlı olarak yıl içinde büyük dalgalanmalar gösteren su ürünleri üretimi nedeniyle, ürünün bol olduğu zamanlarda fiyat düşük ve kıt olduğu zamanlarda ise yüksek olarak oluşmaktadır. Özellikle, soğuk muhafaza ve değerlendirme imkânlarındaki aksaklıklar fiyatlardaki düzen sızlığı daha da artırmaktadır.

Genel olarak, üretici, komisyoncu, kabzımal, toptancı, perakendeci ve küçük perakendeci zincirlerinden geçerek tüketiciye ulaşan su ürünleri fiyatından en büyük payı komisyoncu ve kabzımallere almatadır (Bkz. Tablo 23). Tablo 23'ün incelenmesinden anlaşılacağı üzere, 1986 yılında toplam üretimin % 97,88'i satılmakta, % 0,69'u oto tüketim ve % 1,43'de diğer kullanımlar grubuna dahil edilmektedir (Bkz. Tablo 23). Satışlar içerisinde en büyük payı % 66,34'lük payı ile komisyoncular almaktadır. Bunun dışında balık unu ve yağı fabrikalarının % 24,03, kooperatiflerin ise % 3,92'lik payı bulunmaktadır.

---

(190) T.C.Ziraat Bankası, Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, a.g.e., Çeşitli Üreticilerin Yaptıkları Konuşmalar.

Tablo 23: Deniz Ürünlerinin Pazarlama Şekli ve Bölgelere Göre % Dağılımı

Bölgeler	Toplam Satışlar Üretim Toplamı	SATIŞLAR			Konserve Tüketici Kendi Fabrika.			
		Balık Unu ve Yağ Fb. ve Birlik.	Kooperatif (Kabızmal Tüccar)	Komisyoncu	Tüket.	Diğer		
TOPLAM	100.0	24.03	3.92	66.34	1.05	4.66	0.69	1.43
Doğu Karadeniz	100.0	39.80	0.47	57.76	1.79	0.18	0.33	0.73
Batı Karadeniz	100.0	5.62	-	82.09	-	12.29	0.84	1.19
Marmara	100.0	0.18	3.89	88.87	0.30	6.76	0.77	4.56
Ege	100.0	0.08	45.69	51.24	0.22	2.77	2.47	4.29
Akdeniz	100.0	-	47.24	33.53	-	19.23	3.25	1.54

Kaynak: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları 1986, s. 22.

Su ürünleri fiyatı içinde, satışlardan % 66,34'lük pay alan komisyoncunun etkisi oldukça fazladır. Ve pazarlamada hakim unsur olarak göze çarpmaktadır. Marmara Bölgesinde komisyoncuların satıştan aldığı pay % 88'e çıkarken, Akdeniz'de bu oran % 34'e kadar düşmektedir (Bkz. Tablo 23). Bu büyük payın azaltılması ve dolayısı ile sağlıklı bir pazarlama ağının kurulabilmesi için kooperatif ve birliklere büyük iş düşmektedir.

Görülüyor ki, tedarikinden satışına kadar Türkiye'de su ürünleri pazarlama faaliyeti istenilen düzeyde bulunmamaktadır. Pazarlamanın ilk halkasından son halkası olan satışa kadar komisyoncular son derece etkin olduklarından, fiyat üzerinde de aynı etkiyi rahatlıkla gösterebilmektedirler. Bu nedenle, üretim imkânlarının geliştirilmesi, pazarlamanın iyileştirilmesi ile yakından ilgili olduğundan, başta taşımacılık, depolama, satış ve fiyatlandırma olmak üzere gereken önlemlerin biran önce devreye sokulması gerekmektedir.

B- Tüketim

Türkiye'de üretimde istenilen gelişmelerin gösterilememesi etkisini tüketimde de göstermiştir. Hayvansal protein açığının kapatılması ve dengeli beslenmede su ürünlerinin katkısı, oldukça yetersiz olarak görülmektedir.

Öte yandan Türkiye'de kişi başına düşen tüketimin yetersizliğini sadece üretime bağlamamak gerekir. Çünkü, seksenli yıllar içinde, 500 bin tonun üzerindeki üretime karşın kişi başına düşen tüketimin halâ 10 Kg.'ın üzerine çıkıp çıkmadığı tartışılmaktadır. 1988 yılı programında 1986 yılına ait olan rakamlara göre kişi başına düşen tüketim 11,1 kg. olarak ifade edilmektedir. 1988 program hedefi ise 12 kg. olarak belirlenmektedir ⁽¹⁹¹⁾. Bununla beraber, DİE verileri ile karşılaştırıldığında önemli farklar göze çarpmaktadır. Şöyle ki, kişi başına düşen tüketim, DİE rakamları ile, 1986 yılında 8,4 olarak belirlenmektedir ⁽¹⁹²⁾.

---

(191) DFT, Yıllık Program 1988, ss. 126-127.

(192) DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları 1986, s.3.

Diğer yandan tüketimde bölgeler arasında oldukça önemli farklar da görülmektedir. Su ürünleri, Türkiye'de, çoğunlukla avlandığı bölgele re yakın kesimlerde, mevsimsel ve taze olarak tüketilmektedir. Öyle ki, kıyı bölgelerinde kişi başına tüketim 15-20 kg.a kadar çıkabiliyor iken, kişi başına tüketimin sıfır olduğu bazı iç yörelerimiz de bulunmaktadır. Örneğin, İç Anadolu Bölgesi'nin kişi başı tüketimi 1-5 kg. arasında de-ğişiklik göstermektedir.

Türkiye'de, mevsimsel ve taze olarak gerçekleşen tüketim, tüketici fiyatlarında da büyük değişikliklere neden olmakta, üretimin az oldu-ğu zamanlardaki yüksek fiyat, tüketiciyi satın almadan alıkoymaktadır.

Bu dengesizliğin temel nedenleri, soğuk zincir yetersizliği ve pazarlamadaki aksaklıklar ile özellikle iç kesimlerde su ürünleri tüke-tim alışkanlığının olmaması olarak ifade edilebilir. Nitekim, özellikle soğuk zincirin yetersizliği ve dondurulmuş, tuzlanmış ya da işlenmiş balığa ilginin az olması ve artırılmaması nedeniyle 1977 yılında iç tū ketimin % 87'si taze olarak gerçekleştirilirken, aynı yılda talebin an-cak % 5,3'ü dondurulmuş, % 1,2'si tuzlanmış ve tütsülenmiş, % 0,6'sı konserve ve % 5,5'i de balık unu ve yağı olarak gerçekleşmiştir⁽¹⁹³⁾. 1983 yılında ise iç talebin % 74,5'inin taze ve dondurulmuş olduğu tes-bit edilmektedir⁽¹⁹⁴⁾. 1986 yılında iç talebin % 72,8'inin taze ve so-ğutulmuş, % 1,4'ünün tütsülü ve konserve, % 21,8'inin balık unu ve yağı, % 0,6'sının diğer tüketim olarak gerçekleştiği tesbit edilmektedir⁽¹⁹⁵⁾.

1977 ile 1986 yılları arasındaki en önemli gelişme balık unu ve yağı olarak tüketimin % 5,5'den % 21,8'e çıkarılması olarak belirtilebi lir. Bunun yanında taze olarak tüketim halâ önemini muhafaza etmekte ve tüketimin işlenmiş olarak gerçekleştirilmesi çok yetersiz bulunmaktadır. Balık unu ve yağını hariç tutarsak, Türkiye'nin su ürünleri tüketim bi-çiminde 1977-1986 yılları içinde çok şeyin değişmediğini rahatlıkla söy-lemek mümkündür.

---

(193) DPT, Yıllık Program 1979, s.166.

(194) DPT, Yıllık Program 1985, s.114.

(195) DPT, Yıllık Program 1988, s.127.

Türkiye, bu tüketim biçimi ile birçok ülkenin ve dünya standartlarının oldukça gerisinde kalmıştır. 1985 yıllarında taze olarak tüketimin dünya ortalaması % 20'ler dolayında bulunmakta, tuzlanmış, tütülenmiş, dondurulmuş ve konserve olarak tüketilen su ürünleri de oran olarak taze tüketim düzeyinde bulunmaktadır (Bkz. s. 31). Buna karşın Türkiye'de ise taze tüketim oranı % 70'ler dolayında bulunmaktadır.

Su ürünleri üretim ve değerlendirmesinde ileri durumda bulunan ve gerekli tüketim alışkanlığını yaratmış ülkelerde, soğuk zincir sistemi etkin şekilde yerleştirmeleri ve yeterli işleme tekniklerine sahip olmaları nedeniyle, su ürünleri, giderek daha az oranlarda taze olarak tüketilmektedir (196). Türkiye'de ise önemli olan, öncelikle, su ürünleri tüketim alışkanlığının kazandırılması ve daha sonra işlenmiş ürünlerin tüketimine ağırlık vermek olmalıdır. Ancak, mevcut yapı korunduğu sürece, bu hedeflere ulaşmanın oldukça güç olduğu açıkça görülmektedir.

---

(196) Yutaka Hirasawa, "Marketing and Distribution of Fish and Fish Products in Japan, Organizations and Problems", First Open World Conference on Cooperative Fisheries, Tokyo 1985.

W.C.Mac Kenzie, "An Introduction To The Economics of Fishery Management, FAO Technical Paper, No:226, Rome 1983, ss. v-vi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ İHRACATI VE GELİŞME İMKANLARI

Türkiye'nin farklı niteliklere sahip deniz ve içsu üretim kapasitesinin yanısıra deniz ve iç su yetiştiricilik imkânlarından ve konumunun sağladığı açık deniz balıkçılığı potansiyelinden faydalanarak Avrupa, Ortadoğu ve Akdeniz ülkeleri piyasalarına su ürünleri ihracatını gerçekleştirmesi ve ülke ekonomisi ile ödemeler dengesine olan katkısını artırması mümkün görülmektedir.

Bu bölümde, önce çeşitli yönleri ile Türkiye'nin su ürünleri ihracatının gelişimi verildikten sonra sözkonusu ihracatın gelişme imkânları inceleme konusu yapılacaktır. Güncelliği ve önemi nedeniyle, Avrupa Topluluğu'na yapılan su ürünleri ihracatının gelişme imkanları ortaya konulacaktır.

I- TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ İHRACATI

A- Su Ürünleri İhracatının Gelişimi

Türkiye, yetmişli yılların ortalarında 150 bin ton dolayında bulunan toplam su ürünleri üretimini, seksenli yılların ortalarına kadar olan on yıllık süre sonunda 600 bin tona kadar çıkarmıştır. Ancak, plan hedeflerinin gerisinde kalınmasına rağmen su ürünleri üretiminde görülen artış, ihracata aynı oranda yansımamıştır (Bkz. Tablo 24).

Tablo 24: Türkiye Su Ürünleri Üretim ve İhracatı (1000 Ton)

Yıllar	Üretim	İhracat	İhracatın Üretime Oranı %
1923	8.1	2.0	24,0
1962	87.6	10.8	12,3
1965	133.4	13.9	10,5
1970	184.2	10.8	5,7
1975	122.1	5.4	4,4
1976	154.2	6.8	4,4
1977	167.1	5.8	3,5
1978	246.0	7.2	2,9
1979	351.5	8.4	2,4
1980	429.6	9.1	2,2
1981	471.1	14.4	3,1
1982	517.8	15.8	3,1
1983	557.3	14.1	4,5
1984	559.0	27.5	4,9
1985	578.1	24.8	4,3

Kaynaklar: DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları .
DPT, Yıllık Programlar .

Su ürünleri üretiminde özellikle altmış ve yetmişli yıllarda gözlenen istikrarsız gelişim ihracat için de geçerli görülmektedir. Tablo 24'ün incelenmesinden anlaşılacağı üzere, 1923 yılında yaklaşık, 2 bin ton olan ihracat, Planlı Dönem'in başında 10.8 bin tona yükselmiştir. 1975 yılında 5.4 bin tona inen Türkiye'nin su ürünleri ihracatı, daha sonra tekrar artmaya başlamış ve nihayet 1985 yılında 24.8 bin tona ulaşmıştır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında su ürünleri üretiminin yaklaşık 1/4'i ihraç edilirken bu oran, 1980 yılına kadar % 2,2'lik seviyesine düşmüştür. Sonra, hafif bir kıpırdanış gösteren ihracat/üretim oranı 1985 yılında % 4,3 olarak gerçekleşmiştir.

1. İç Su ve Deniz Ürünleri İhracatı

Türkiye'nin su ürünleri üretimi incelenirken, üretimin % 90'ının üzerindeki bölümünün denizden elde edilen ürünler ve % 10'un altındaki kısmının ise iç sulardan elde edilen ürünler olduğunu vurgulanmıştır. Sözü edilen deniz ürünleri üretiminde ise, ilk sırayı hamsi almakta (197) ve onu istavrit üretimi izlemektedir. Bunların, su ürünleri ihracatı içindeki payları oldukça düşüktür. Buna rağmen, palamut, torik vb. ekonomik değeri daha yüksek olan türlerin taze olarak ihracatı sayesinde taze deniz balıkları ihracatı su ürünleri ihracatı içerisindeki önemini korumaktadır (Bkz. Tablo 25).

Tablo 25: 1984-86 Yıllarında Su Ürünleri İhracatında Gelişmeler

Su Ürünleri	1984 Miktar Ton	ABD Doları	1985 Miktar Ton	ABD Doları
Tatlı Su balıkları	294	646.000	728	1.661.000
Deniz balıkları (taze)	8.422	11879.000	7.165	10.009.000
Tatlı su balıkları (Tütsülenmiş, Kurutulmuş, Dondurulmuş)	2	2.000	1	5.000
Deniz balıkları (Tütsülenmiş, Kurutulmuş, Dondurulmuş)	280	383.000	488	758.000
Salyangoz	210	558.000	316	1.170.000
Karides	554	1511.000	343	1.357.000
Kerevit	1.737	3447.000	1.542	3.844.000
İstakoz	-	-	-	-
Kabuklu Hayvanlar ve Yumuşakçalar (Diğer)	854	647.000	834	1.202.000
Mercan ve benzeri su hayvanları Kabukları	480	1166.000	367	1.343.000
Süngerler	12	443.000	13	438.000
Balık Yağları	5.068	460.420	6.618	1.635.000
Kabuklu Hay. Konserveleri	9.245	35452.000	5.980	38.355.000
Balık Unu	880	403.000	-	-
Balık Karaciğ. Yumt. ve Nefsi	276	365.000	29	34.000
Deniz Yosunu	-	-	62	36.000
TOPLAM	28.682	61.207.420	24.836	62.971.000

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Bakanlığı İstatistikleri.

(197) M. Salih Çelikkale, "Türkiye'de Hamsi Balığı Üretimi ve Avlama Teknolojisinde Gelişmeler", Karadeniz'de Hamsi Balıkçılığı ve Sorunları (Tebliğler ve Panel), İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul 1988, ss.23-43.

Dış ülkelerin özellikle Avrupa'nın tercih ettiği tüketim biçimi, lop etli, kılçığı az olan balık türleri ve konservede yoğunluk kazanmaktadır (198). Gerçekten, ihraç edilen su ürünlerini genel olarak, palamut, uskumru, kolyoz, lüfer, orkinos, sazan, yılan balığı ve köpek balığı gibi lot etli balıklarla karides, kerevit, kara ve deniz salyongozu, akivades oluşturmaktadır (199). Hamsi balığı ile ekonomik değere sahip "fracilaria" deniz yosunu da son bir kaç yılda ihraç ürünleri arasına girmiştir.

2. İşlenmiş ve İşlenmemiş Su Ürünleri İhracatı

Tablo 25'de görüldüğü üzere 1985 yılında yaklaşık 63 milyon ABD Doları değerinde bir su ürünleri ihracatı gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin su ürünleri ihraç yapısını anlamak sanırız Tablo 25 yardımı ile oldukça kolaylaşacaktır. İhracatı "hammadde", "yarımamul" ve "mamul" olarak ayırdığımızda, hammadde taze balık ihracatını; yarımamul yarı işlenmiş (tuzlanmış, tütsülenmiş vb.) su ürünleri ihracatını; mamul ise daha çok konserve şeklindeki ihracatı ifade eder.

1985 yılı su ürünleri ihracatı içerisinde hammadde olarak, taze balık ihracatı küçümsenmeyecek bir yer tutmaktadır. Şöyle ki, sadece taze deniz balıkları ihracatı değer olarak 10 milyon doları geçmekte ve su ürünleri ihracatı içerisinde % 15.8'lik bir paya sahip bulunmaktadır. Kabuklu ve yumuşakçalar konserveleleri değer olarak su ürünleri ihracatının yarından fazlasını oluşturmaktadır. Salyongoz, karides ve kerevitin toplam ihraç değeri 6 milyon doları geçmekte ve bu değer, toplam su ürünleri ihraç değeri içerisinde % 9'luk bir paya sahip bulunmaktadır. 1985 yılında su ürünleri ihracatının % 60'dan fazlası "mamul" niteliği göstermektedir. Gerçekten, 1985 yılı içerisinde, "mamul" olarak nitelendiğimiz konserve şeklindeki ihracatın değeri 38 milyon dolara ulaşmış bulunmaktadır.

İzmir'de su ürünlerinin pazarlanması konulu bir araştırmada⁽²⁰⁰⁾, salyongoz eti 4 milyon doları aşan ihraç değeri ile, 1986 yılında İzmir

(198) Okay Ok, "Su Ürünleri İhracatı ve Sorunları", İhracatla İlgili Mevzuat ve Uygulama Semineri, İGEME, Antalya 1973, ss. 9-10.

(199) Bkz. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İstatistikleri.

(200) Hakkı Çakır, İzmir'de Su Ürünlerinin Pazarlanması ve Tüketimi, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), D.E.Ü. Deniz Bilimleri Teknolojisi Enstitüsü, İzmir 1988, s.62.

den gerçekleştirilen ihracat içinde % 62,6'lık bir paya sahip bulunmaktadır. Aynı araştırmada, 1986 yılı içinde Yunanistan, Japonya ve İtalya'nın, İzmir'den su ürünleri ihracatı gerçekleştirilen ülkelerin başında geldiği ifade edilmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin su ürünleri ihracatı, oran olarak belirtildiğinde, % 75-80'i Avrupa ülkelerine, % 10-15'i Orta Doğu ülkelerine ve % 3-5 kadarının da Uzakdoğu ve özellikle Japonya'ya yöneldiği görülmektedir (201). Ülke bazına inildiğinde Yunanistan, Fransa, İtalya ve Almanya ilk sıraları almaktadır. Hatta, son yıllarda Yunanistan'ın taze deniz balıkları ihracatı içerisindeki payı % 40'lar düzeyine kadar yükseldiği görülmektedir.

Genel olarak, Türkiye'nin su ürünleri ihracatı incelendiğinde üzerinde durulması gereken önemli bir husus, Yunanistan ve İtalya gibi Akdeniz balıkçılığında önemli yerleri olan ülkelerin aynı zamanda Türkiye'nin taze balık ihraç ettiği ülkeler olmasıdır. Bu ülkeler, işlenmemiş olarak aldıkları taze deniz balıklarını işlemekte ve önemli tutarda kâr elde etmektedir. Şöyle ki; söz konusu ülkeler aynı deniz balıklarının üreticisi ve ihracatçısı olduklarından Türkiye'nin taze balık üretimi yakından izleyerek zamana göre monopson veya hiç değilse düopson firmaları gibi fiyat ve miktar politikası izledikleri ve bu şekilde Türkiye'den taze balık ithal ederek bunları işlenmiş şekilde ihraç ettikleri ifade edilmektedir (202). Böylece, taze deniz balığı ihraçatçısı olarak Türkiye, İtalya ve özellikle Yunanistan'ın saptadığı fiyatlara göre deniz balığı avlayıp, işlenmemiş olarak bu ülkelere satmak durumunda olan bir ülke konumundadır. Bu şekilde, sadece "üretici geliri" ile yetinen Türkiye, "piyasa kârını" Yunanistan ve İtalya'ya bırakmış olmaktadır (203).

Hamsi, kolyoz, sudak balığı, kefal gibi su ürünlerinin ihracatı son yıllarda giderek gelişme göstermesine rağmen, yurt içinde tüketim alışkanlığı olmayan su ürünlerinin ihracatı halâ etkinliğini ve önemini korumaktadır (204). Lop etli ve kılçığı çok az olan balıklar ile kabuk-

(201) Bkz. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İstatistikleri.

(202) Bilindiği gibi monopson piyasalarında tek alıcı firma, marjinal maliyetini marjinal hasulatına eşitleyecek miktarda malı, malın ortalama maliyetine eşit bir fiyattan alıp, aynı miktar malı genellikle oligopolcü veya rekabet piyasasındaki fiyattan satacaktır. Bkz. Şahabettin Yigitbaşı, Mikro İktisat, Barış Yayınları, İzmir 1985, ss. 387-390.

(203) Aynı eser, ss. 387-390.

(204) T.C. Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi, Su Ürünleri Özel Sayısı, Nisan 1987 ss. 5-7.

lu ve yumuşakçaların ihracatında dış pazar bulma, önemli bir sorun değildir. Daha önemli olan, yurt içi üretiminde büyük miktarlara ulaşan hamsi, istavrit, sardalya, mezgit, sazan ve inci kefali gibi ürünlerin ihracatının geliştirilmesidir.

Sonuç olarak Türkiye mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu su ürünlerinin yurt içi üretimini geliştirmesinin yanısıra üretiminde büyük payı olan ve önemli ölçüde iç tüketime yönelik olan hamsi, istavrit vb. su ürünlerinin ihracatını artırma yollarını araştırmak ve bu ürünlerin dış pazarlardaki fiyatı, tüketici talebi, rakip ülkeler, standardizasyon, ambalajlama vb. konularda ihraç edilebilirlik etütlerini biran önce gerçekleştirmek durumundadır. Uzun vadede ise, taze olarak ihracı gerçekleştirilen deniz balıklarının ya yarı işlenmiş (tuzlanmış, tütsülenmiş vb.) ya da işlenmiş (konserve) olarak ihracını sağlayacak düzenlemelere öncelik vermek gerekmektedir.

B- Su Ürünleri İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı ve Planlı Dönemdeki Gelişimi

1985 yılında Türkiye'nin genel toplam ihracatının 7958 milyon Dolar olduğu hesaba katılır ise 63 milyon dolar tutan su ürünleri ihracatının ancak % (binde) 7-8 kadar bir payı olduğu ortaya çıkacaktır. Bu pay, yetmişli ve seksenli yıllarda % 1 dolayında gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içerisindeki bu payı ile su ürünleri henüz istenilen katkıyı yapmaktan oldukça uzak bulunmaktadır.

Su ürünleri ihracatının beklenen düzeye ulaşması elbette birtakım uzun vadeli hesapların gerçekleştirilmesine yakından bağlıdır. Ancak, kısa dönemli bazı önlemleri bir an önce alarak aynı zamanda uzun dönemli hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımcı olunacak ve ihracatta 100 milyon dolar sınırının aşılması gerçekleşebilecektir.

Diğer taraftan, Planlı Dönemde de su ürünleri yıllık ortalama ihracat artış oranlarının, hedeflerin genellikle, altında kaldığı dikkati çekmektedir (Bkz. Tablo 26).

Tablo 26: Planlı Dönemde Su Ürünleri İhracatında Ortalama Yıllık Artış Oranı Hedef ve Gerçekleşmeleri (%)

Dönemler	Hedef	Gerçekleşme
I. B.Y.K.P.(1963-1967)	9,6	6,6
II. B.Y.K.P.(1968-1972)	17,6	18,3
III. B.Y.K.P.(1973-1977)	9,5	- 2,9
IV. B.Y.K.P.(1979-1983)	14,2	14,3
1984	17,3 Ton	27,5 Ton
1985	20,0 "	24,8 "
1986	30,7 "	24,8 "
1993	62,8 Ton	

Kaynaklar: DPT, Beş Yıllık Kalkınma Planları.

DPT, Yıllık Programlar.

İlk üç Plan Döneminde oldukça istikrarsız bir gelişim gözlenmektedir. I. ve III. Planlarda hedeflerin altında kalınmış, II. Plan Döneminde ise hedef aşılmıştır. Ancak, III. Plan Döneminde yıllık ortalama ihracat artış oranı olarak % -2,9 gibi bir gerçekleşme ihracattaki kararsızlığı ortaya koyması açısından çarpıcı bir rakamdır (Bkz. Tablo 26)

IV. Plan Dönemi sonunda, hedeflenen büyüme oranı gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde ihracattaki ortalama yıllık artış oran, % 14,2 olarak hedeflenmiş ve % 14,3'lük bir gerçekleşme sağlanmıştır.

IV. Plan Dönemi'nin son yıllarında, ortalama yıllık ihracat artış oranının % 15'in üzerinde seyir etmesi nedeniyle V. Plan Dönemi için % 15,4'lük artış oranı, hedef olarak saptanmıştır. 1984 ve 1985 yıllarındaki gerçekleştirmelere bakılacak olursa V. Plan Dönemi'ne ait hedefin aşılacağını söylemek mümkün görünmektedir.

II- TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ İHRACATININ GELİŞME İMKANLARI

A- Su Ürünleri İhraç Potansiyeli ve İhracatın Gelişme İmkânları

Bilindiği gibi Türkiye'nin ödemeler dengesi sürekli açık vermektedir. Dış ticaret açıklarının giderek arttığı da bilinen bir gerçektir. Oysa, kalkınmayı sağlayabilmek, hiç değilse genel ekonomik düzeyi koruyabilmek için çok daha fazla ihracat gelirine gerek duyulmaktadır. Bu temel neden dolayısıyla, ihracatı artırmak, özellikle gelişen ülkeler için önemli bir konu olmaktadır.

1985 yılında su ürünleri ihracatından sağlanan gelir, toplam ihracat gelirinin yaklaşık % 1'ini oluşturmuştur. Bu düşük orana bakılacak olunur ise, su ürünleri ihracatı üzerinde bu denli durmak gerekli görülmemelidir. Oysa, herşeyden önce, su ürünleri üretiminde olduğu gibi su ürünleri ihracatında da küçümsenmemesi gereken bir potansiyel bulunmaktadır. Bu potansiyelin değerlendirilmesi ise, belli bir potansiyele sahip olmak kadar önem taşımaktadır. Öte yandan, toplam ihracatın önemli bir bölümünü su ürünleri gibi nispi olarak küçük ihracat payına sahip olan ürünler oluşturmaktadır. Bu nedenle, kanımızca, ihracat potansiyeli taşıyan her ürün ayrı ayrı değerlendirilmeli ve her bir potansiyelden optimal biçimde yararlanarak, ihracat gelirlerini imkân dahilindeki en yüksek düzeye çıkaracak politikalar saptanarak uygulamaya konulmalıdır.

Su ürünleri dış ticaretinde önemli bir payı bulunan Avrupa'nın bir parçası olarak Türkiye, bulunduğu coğrafik konumun verdiği, avantaj kullanarak Avrupa ve Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkiler kurabilecek bir durumda bulunmaktadır.

Dış ülkelerde büyük bir talebi bulunan kabuklu ve yumuşakçalar ile kılçığı az, lop etli balıklar, Türkiye için önemli bir ihraç potansiyeli oluşturmaktadır. 1985 yılı içinde, kabuklu ve yumuşakçalar ile bunların konservelerinin, su ürünleri ihracatının değer olarak yarısından fazlasını oluşturması, dış ülkelerin talebinin bu yönde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Bkz. Tablo 25). Marmara Denizindeki 80-100 m. derinlikteki karides yatakları, Karadeniz'in taşlık bölgelerindeki midye yatakları vb. kaynaklar, Türkiye'nin dış ülkelerin talebi doğrultu-

sunda oldukça önemli su ürünleri potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (205). Ayrıca, köpek balığı, iskorpit, yengeç, yosun, denizanası, kerevit, salyangoz vb. ürünlerin üretimine seksenli yıllardan sonra giderek daha fazla önem verilmeye başlandığını söylemek mümkündür. Örneğin, köpek balığı başta İtalya, Fransa, F.Almanya olmak üzere birçok ülkede değerli bir protein kaynağı olarak tüketilmektedir. Ancak, bu ülkelerde üretim, iç tüketimi karşılayamadığından ithalatları giderek artmaktadır (206). Bunun yanında, bu ülkelerde deniz yosununun, gıda maddesi olarak, ilaç ve kozmetik sanayiinde hammadde olarak ve dış macunundan içki yapımına kadar birçok kullanımları bulunmaktadır (207). Bu nedenle, bu ülkeler deniz yosunları için önemli birer piyasa durumundadır. Öte yandan, Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde kabuklu ve yumuşakçalara olan talep oldukça yüksek bir düzeyde bulunmaktadır (208).

Görüldüğü gibi, Türkiye, kabuklu ve yumuşakçalar ve bunların konserve yanında dış talebi oldukça yüksek olan balıklar vb. ürünlerin ihracatında pazar bulmada önemli sorunlar ile karşılaşmamaktadır. Asıl sorun, daha önceki kısımda değinildiği gibi hamsi, istavrit, sardalya gibi, Türkiye su ürünleri üretiminde büyük yer tutan balıkların değerlendirilmesidir. Çünkü, ekonomik değerleri genellikle pek yüksek olmayan bu ürünlerin dış ülkelere pazarlanması gerçekleştirilince, doğal olarak ekonomik değerleri de artacaktır. Böylece, özellikle büyük bir kısmı balık unu ve yağı fabrikalarında işlenen hamsi ve istavritin daha etkin ve rantabl kullanımı sağlanmış olacaktır. Bu nedenle, bu ürünlerin ihraç edilebilirlik etütlerinin biran önce yapılması gerekmektedir (209).

---

(205) Ok, "Su Ürünleri İhracatı ve Sorunları", İhracatla İlgili Mevzuat ve Uygulama Semineri, a.g.e., s.10.

(206) Rudolf Kreuzer-Pashid Ahmed, Shark Utilization and Marketing, F.A.O., International Trade Center, Rome 1978, s.2 ve s.32.

(207) Uluk, a.g.e., s.78.

(208) DİE, Dış Ticaret İstatistikleri 1985.

(209) Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Dergisi, Su Ürünleri Özel Sayısı, a.g.e., s.7.

500 bin tonu aşan su ürünleri üretimi ile Türkiye, 1985 yılında, 84 milyon tonluk toplam dünya su ürünleri üretiminden % 8 oranında bir pay almaktadır (210). Öte yandan, 1985 yılında toplam dünya su ürünleri ihracatının 16.941 milyon dolar (211) ve Türkiye'nin 1985 yılı ihracatının da 63 milyon dolar olduğu gözönüne alınırsa, Türkiye'nin toplam dünya su ürünleri ihracatından yaklaşık % 4'lük bir pay aldığı görülecektir. Kanada, ABD, Danimarka, Norveç ve Japonya 1985 yılındaki ihracatları 800 bin doların üzerinde bulunan ülkelerdir (212).

Şu halde, gerek üretim ve gerekse ihracatı yönünden Türkiye, aldığı % 8 ve % 4'lük paylar ile önemli su ürünleri üretici ve ihracatçısı ülkeler arasında bulunmamaktadır. Ancak, 1985 yılında üretimde dünya sıralamasında 29. sırada bulunan Türkiye (Bkz. Tablo 6), aynı yıl ihracatta bu sıranın çok altında kalmış ve 48. sırada yer almıştır (213). Bu saptama, son yıllarda Türkiye'de üretim artışında görülen gelişmenin ihracatta aynı oranda yansımadağı yolundaki görüşümüzü doğrulaması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, ihracattaki temel aksaklıkları ve geliştirilebilmesi için alınması gereken önlemleri şöylece belirtmek mümkündür:

- Herşeyden önce ihracatın geliştirilebilmesi üretimde ortaya çıkan sorunların giderilmesine ve üretimin artırılmasına yakından bağlıdır. Örneğin, soğuk zincirin gelişmediğı, kapasite düşüklüğü, devamlılık ve ülkenin ana ulaşım ağının yetersizliğı hem üretim hem de ihracatta sorun yaratan temel noktalardır. Ülke pazarlamasının oldukça yetersiz olduğu, hatta bu nedenle üreticinin satamayacağı ürünü gübre olarak kullandığı, fiyat düşmesin diye denize döktüğü veya avlamadığı dönemler bulunmaktadır (214).

---

(210) F.A.O., Production Yearbook 1985, Vol. 38, 1986 Rome, s.83.

(211) Aynı eser, s. 25.

(212) Aynı eser, s. 26.

(213) Aynı eser, s. 26.

(214) DPT, "Yaş Meyve, Sebze, Et ve Balık İhracatı Pazar ve Nakliye Etüdü", Ankara 1970, s. 123.

- Dış piyasalarda su ürünlerinin pazarlanmasını istenilen düzeye çıkarmak için ürünlerin dış pazarlardaki fiyatı, tüketici talebi, rakip ülkeler, standardizasyon, ambalajlama vb. bilgilere gerek bulunmaktadır. Bu nedenle ihraç ürünlerinin, ihraç edilebilirlik etütlerinin yapılması bir zorunluluk olmaktadır.

- Özellikle, su ürünleri ihracatının yapıldığı önemli hava limanlarında soğuk muhafaza tesisi bulunmamaktadır. Donmuş muhafaza tesisleri yanısıra, frigorifik araçların da istenilen düzeyde olmaması, ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir (215).

- Türkiye'de, tütsüleme, tuzlama, konserve vb. değerlendirmeler yeterli derecede gelişmemiştir. Dış talep dikkate alınarak, su ürünlerinin, türlere göre çeşitli değerlendirmeleri yanında, pazarlanmaları sırasında şekil, kalite ve büyüklük gibi noktalarda standardizasyon sağlanmalıdır. Su ürünleri ambalajlaması da, çeşitli değerlendirmelerin gerektirdiği şekilde geliştirilmelidir (216).

- Avrupa ülkelerinin yanısıra, tüketim alışkanlıklarımızın benzerlik göstermesi nedeniyle Ortadoğu ülkelerine yapılan su ürünleri ihracatının geliştirilmesi ve ülkeler arasında yapılacak ikili anlaşmalar da bu konuya yer verilmesi gerekli görülmektedir (217).

- İhracatı geliştirici kredi imkânları ve ihracat mevzuatı, ele alınması gereken iki önemli konu olmaktadır. Bürokratik işlemlerin kolaylaştırılmasının temini ve özellikle su ürünlerinin çabuk bozulabilir özelliği nedeniyle, tatil günlerinde de ihracatın gerçekleştirilmesini sağlayıcı mekanizmaların etkin bir şekilde oturtulması gerekmektedir (218).

---

(215) Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Türkiye Su Ürünleri Ekonomik Araştırması 1982, a.g.e., s.74.

(216) Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Dergisi, Su Ürünleri Özel Sayısı, a.g.e.,s.7. Başol, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., s.154. Necati Doğru, Araştırma Haber-Tuttuğumuz Balığı Değerlendiremiyoruz, Milliyet Gazetesi, 11.11.1986, s.11.

(217) Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Su Ürünleri Ekonomik Araştırması 1982, a.g.e. ss. 74-75.

(218) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Su Ürünleri ÖİK Raporu, a.g.e., ss. 76-77. Ahmet G.Elbeç, Su Ürünleri Mevzuatı, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu Yayınları, No:14, İzmir 1988, ss. 10-13 ve ss.56-58.

B- Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Yönelik Su Ürünleri İhracatı

Bilindiği gibi Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunu yapmıştır. Bu başvurunun Topluluk Bakanlar Konseyi'nin 27 Nisan 1987'de yaptığı toplantısında değerlendirilerek Komisyona havale edilmesi ile Türkiye, oldukça yoğun ve uzun vadeli görünen bir çalışma dönemine girmiş bulunmaktadır.

Avrupa Topluluğu ülkeleri 25 Mart 1987 tarihinde Roma'da imzalanan anlaşma ve daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar sonunda su ürünlerini dışına alan bir Ortak Tarım Politikası oluşturmuşlardır. Bu politikanın temel amaçları beş noktada toplanabilir (219):

- Tarım sektöründe üretkenliğin artırılması,
- Tarım sektöründe nüfusa elverişli bir yaşam düzeyinin sağlanması,
- Tarım piyasalarının istikrara kavuşturulması,
- Gıda maddeleri güvenliğinin garantiye alınması,
- Tüketicilere makul ölçülerde sabit fiyat uygulanmasının sağlanması.

Bu temel amaçlar çerçevesinde, Avrupa Topluluğu ülkeleri temel bazı kuralları bulunan bir balıkçılık politikasını yürürlüğe koymuşlardır (220).

Balıkçılık politikası çerçevesinde balıkçılık nitelikleri farklı bölgeler birbirinden ayrılmıştır. Bu şekilde, saptanan kotalara göre avcılık faaliyeti sürdürülmekte olup, gerekli görüldüğünde bir bölgedeki balıkçılık faaliyeti durdurulup başka bir bölgeye kaydırılabilmektedir.

1983 yılının Ocak ayında Avrupa Topluluğu ülkelerince kabul edilen Balıkçılık Politikasının temel ilkelerini şöylece özetlemek mümkündür (221):

---

(219) E.C., The European Community's Fishery Policy 1985, Periodical 1/1985 European Documentation, Rome 1985, ss. 2-10.

(220) Aynı eser, ss. 2-10.

(221) Aynı eser, ss. 2-10.

- Su ürünleri kaynaklarının ülke ayrımı yapmadan rasyonel kullanımı, işletilmesi ve geliştirilmesi sağlanacak ve sürdürülecektir.

- Avlanmanın hakkaniyet esaslarına ve bölgenin gerçek gereksinimlerine uyumlu olması gerekmektedir.

- Balıkçılıkta uygulanan kurallar ve kanunların gereklerinin yerine getirilmesinin etkin kontrolü sağlanmalıdır.

- Yapı değişikliği ve finansman yardımı için gereken kolaylaştırmalar yerine getirilmelidir.

- Topluluk içinde ve üçüncü ülkeler ile balıkçılıkta uzun vadeli anlaşmaların gerçekleştirilmesine çalışılmalıdır.

Bu politika çerçevesinde bir su ürünleri teknik yardım programı da son yıllarda devreye sokulan önemli bir mekanizmadır. Bu programın amacı, Topluluk ülkelerinin bütünlük içerisinde su ürünleri üretim ve pazarlamasının geliştirilmesini temin etmeye yöneliktir.

Yukarıda maddeler halinde sıralanan Balıkçılık Politikası ilkelere, her üye ülke tarafından uygulanması zorunlu olup bunun devamlı olarak kontrolü sağlanmaktadır. Aynı zamanda, bu politika ile Topluluk ülkelerinin birbiri ile rekabeti ve sektörün zarar görmesi etkin bir biçimde kontrol altına alınmış olmaktadır. Bununla birlikte, rekabetin işbirliğinin sağlanmasına, prensip itibariyle, saptanan kurallar çerçevesinde büyük önem verilmektedir.

Avrupa Topluluğu'na tam üye olmak bir hedef olduğuna göre, Türkiye'nin Topluluğa yönelik su ürünleri ihracatının geliştirilmesinin de bu yönde ele alınması gerekmektedir. Buna bağlı olarak, araştırmamızın bu kısmında cevabı aranılan soruyu, "Gerek kısa vadede gerekse tam üyelik aşaması gerçekleştikten sonra Türkiye'nin Topluluk ülkelerine yapacağı su ürünleri ihracatı, ne düzeyde bir gelişme gösterebilecektir?" şeklin de ifade etmek mümkündür.

1- Topluluk İle Türkiye'nin Su Ürünleri Üretim Karşılaştırması

Türkiye ile Topluluk ülkelerindeki mevcut üretim ve çeşitli yönlerinin inceleme konusu yapılacağı, araştırmanın bu alt kısmında üretim de mevcut durum ortaya konulacak ve bunun yanısıra bir takım karşılaştırmalarda bulunulacaktır.

Avrupa Topluluğu ülkeleri olarak bilinen 12 ülke ⁽²²²⁾ ile Türkiye'nin su ürünleri ilişkisi giderek artış göstermektedir. Üstelik, Tablo 27'nin incelenmesinden anlaşılacağı üzere, Topluluk ülkelerinin su ürünleri üretiminde görülen yavaşlamalar, buna karşı taleplerinde görülen artışlar, dünya ülkeleri arasında 1985 yılında 29. sırada bulunan Türkiye ⁽²²³⁾ su ürünleri üretiminin, Topluluk ülkeleri açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

---

(222) F.Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, İspanya ve Portekiz.

(223) UNIDO, Industrial Development..., a.g.e., ss. 5-12.

Tablo 27: Avrupa Topluluğu Ülkeleri Su Ürünleri Üretimleri İle Türkiye Su Ürünleri Üretimini Karşılaştırılması (1000 Ton)

Ülkeler	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Danimarka	1740,3	1738,4	2028,4	1852,4	1927,1	1862,1	1846,6
İspanya	1373,1	1205,1	1264,7	1256,5	1351,0	1250,0	1267,6
İngiltere	1005,1	877,0	819,7	849,3	877,5	814,0	815,3
Fransa	767,9	742,4	793,5	781,0	765,4	784,0	738,8
Türkiye	246,0	352,5	430,5	471,9	503,8	551,9	566,9
Hollanda	324,4	323,7	340,4	434,4	505,5	503,3	462,4
İtalya	399,3	426,1	447,7	450,1	468,6	478,4	495,0
F.Almanya	412,0	356,7	306,9	330,7	313,5	305,6	326,8
İrlanda	104,0	92,8	149,4	190,8	212,2	203,4	207,6
Portekiz	252,5	242,9	271,1	259,7	253,4	246,5	285,2
Yunanistan	102,1	105,0	104,4	100,4	103,0	97,9	100,0
Belçika	50,6	47,1	45,6	49,3	47,8	48,6	47,9
Avrupa Topluluğu Ülkeleri Toplamı	6777,3	6157,2	5752,1	6554,9	7427,9	6593,8	6593,7

Kaynak: F.A.O. Yearbook of Fishery Statistics 1984, Catches and Landings, Rome 1985'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

1984 yılındaki su ürünleri üretimi itibariyle Türkiye; Danimarka, İspanya, İngiltere ve Fransa'dan sonra 5. ülke durumundadır (Bkz. Tablo 27). Bu, ilk bakışta, Türkiye'nin iyi bir konumda bulunduğunu gösteriyor gibiyse de, su ürünleri potansiyeli dikkate alınarak birim alana düşen üretim yönünden Avrupa Topluluğu ile karşılaştırıldığında daha geride olduğu görülmektedir⁽²²⁴⁾.

Danimarka, İspanya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa Topluluğu ülkeleri, üretimlerinin önemli bölümünü açık deniz balıkçılığında elde ediyor iken, Türkiye henüz okyanuslara açılma başarısını gösterememiştir.

Öte yandan, yetiştiricilik yolu ile üretimde de, Avrupa Topluluğu ülkelerinden oldukça geride bulunan bir Türkiye bulunmaktadır.

F.A.O. kayıtlarına göre Akdeniz bölgesinde deniz ürünleri yetiştiriciliğine uygun yaklaşık 1 milyon hektar alan var olup, bunun 600 bin hektarı Türkiye'nin kıyı şeridi üzerinde bulunmaktadır⁽²²⁵⁾. Türkiye'nin bu imkanı vasıtası ile Avrupa Topluluğu ülkeleri için önemli bir potansiyel oluşturduğu söylenebilir.

---

(224) Osman Tatar, "Avrupa Topluluğu ve Su Ürünleri Politikamız", Tercüman Gazetesi, 30.6.1987.

(225) Acara, "Su Ürünleri Sektöründe Gelişmeler", II. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, İzmir 1981, s. 624.

Tablo 28: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Ülkeleri Yetiştiricilik Üretimi

	1000 Ton			
	1980	1983	1985	1990 (Tahmin)
Avrupa Topluluğu	495,5	658,1	709,2	856,4
Avrupa (SSCB Hariç)	671,9	869,7	937,4	1244,4
Avrupa (SSCB Dahil)	887,5	1139,2	1233,4	1806,4
Akdeniz Ülkeleri	474,6	481,1	510,1	628,4
Avrupa Topluluğu / Avrupa(%)	73,75	75,67	75,66	68,82

Kaynak: F.A.O., Development of Aquaculture in Europe 1986, Fifteenth F.A.O. Regional Conference for Europe, İstanbul Turkey.

Tablo 28'de görüldüğü gibi, 1983 yılında Avrupa Topluluğu yetiştiricilik üretimi 658 bin ton olup, bu tutar, aynı yıl 6594 bin ton olan toplam üretim içerisinde yaklaşık % 10'luk bir paya sahip bulunmaktadır. Türkiye'de ise 1986 yılı rakamlarına ⁽²²⁶⁾ göre yetiştiricilik yolu ile üretim 3 bin ton olup, toplam üretim içindeki payı % 1'i dahi bulmamaktadır.

Bu görünüm, Türkiye'nin yetiştiricilik potansiyelinden faydalana madığını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, bu alanda ihraç potansiyelinin oldukça önemli boyutta olduğu ortadadır.

2- Topluluğa Yönelik Su Ürünleri İhracatının Geliştirilmesi

1985 yılında Türkiye'den Avrupa Topluluğu'na toplam olarak 19054 ton su ürünü ihraç edilmiştir (Bkz. Tablo 29). Bu tutarda ihraç ürününün değeri ise 1986 yılı fiyatları ile yaklaşık 34 milyon ECU'dur.

(226) DİE, Su Ürünleri Anket Sonuçları 1986.

Tablo 29: Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'den Su Ürünleri İthalatı(1985)
(1986 Yılı Fiyatlarıyla)

	Miktar (Ton)	Değer (1000 ECU)	Ortalama Fiyat (ECU /kg)
<u>İŞLENMEMİŞ:</u>			
Balık (Taze, Soğutulmuş ve Dondurulmuş)	4483	10921	2,44
Kabuklu ve Yumuşakçalar (Taze, Soğutulmuş, Dondurulmuş)	2899	9149	3,16
Diğer	303	1574	5,20
<u>TOPLAM</u>	7685	21645	2,82
<u>İŞLENMİŞ</u>			
Balık (Fleto, Kurutulmuş, Tuzlanmış)	346	492	1,42
Balık (Kapalı Kaplarda)	-	-	-
Kabuklu ve Yum. (Kapalı Kaplarda)	797	3313	4,16
Salyangoz	1050	4892	4,66
Diğer	736	252	0,34
Balık Unu	-	-	-
Balık Yağı	8440	3488	0,41
<u>TOPLAM</u>	11369	12437	1,09
<u>GENEL TOPLAM</u>	19054	34082	1,79

Kaynak: European Community (EC), External Trade 1985, Analitic Tables Nimex,
Luxemburg 1986.

Tablo 29'un incelenmesinden anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na olan ihracatında Balık yağı ve Salyangoz, işlenmiş ürünler olarak önemli bir pay almaktadır. Taze, soğutulmuş veya dondurulmuş olarak ihraç edilen balık, miktar olarak 4,4 bin tona ulaşmış bulunmaktadır.

Bunlarla birlikte, kanımızca Tablo 29'un en dikkate değer yönü, ortalama ihraç fiyatlarıdır. Örneğin, 4.4 bin ton taze, soğutulmuş veya

dondurulmuş balık ihraç edilerek yaklaşık 10.9 milyon ECU'luk bir ihraç değeri elde edilmekte iken, 2.8 bin tonluk taze, soğutulmuş veya dondurulmuş kabuklu ve yumuşakça ihraç edilerek, neredeyse işlenmemiş balıktan elde edilen ihraç değerine ulaşılmaktadır. Miktar olarak en büyük payı alan balık yağının ortalama fiyat açısından en altlarda bulunduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 29). Aksine, kapalı kaplarda konserve olarak ihraç edilen işlenmiş kabuklu ve yumuşakçaların ortalama ihraç fiyatı 4,5 ECU/kg. dolayında bulunmakta ve üstlerde bir yer edinmektedir.

Avrupa Topluluğu tüketicileri, tercihlerini ağırlıklı olarak lop ve kılçıksız balık ile kabuklu ve yumuşakçalar tüketimine kaydırmıştır (227). Balık tüketiminin büyük ve etli balığa kaymış olması bu ülkelerde balığın, lezzetinden ziyade, "rahat olarak yenen" ve besleyici bir gıda olduğu fikrini vermektedir. Nitekim, Avrupa ülkelerinde ringa, uskumru, palamut gibi bol etli, az kılçıklı, nispeten diğer ürünlere göre daha az lezzetli balıkların talebi diğer türlere nazaran daha yüksektir (228).

Sonuç olarak, Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna su ürünleri ihraç imkanlarının genel bir değerlendirmesi kısaca ve maddeler halinde şöyle yapılabilir:

- Avrupa Topluluğu ülkelerinin Türkiye'den su ürünleri ithalatı her yıl artış göstermekte, üye ülkelerin üretim artışlarında yavaşlamalar ve buna karşı taleplerinde artışlar görülmektedir (Bkz. Tablo 27).

- Türkiye'nin içsular ve deniz ürünleri yetiştiriciliğinde henüz kapasitesinin çok altında kullanılabilen kaynaklar, Avrupa Topluluğu ülkelerinin taleplerini önemli ölçüde karşılayabilecek niteliktedir.

- Türkiye'nin su ürünleri üretimi, Avrupa Topluluğu ülkeleri üretimleri ile karşılaştırıldığında 5.sırayı almaktadır (Bkz.Tablo 27). Akdeniz ülkeleri arasında ise İspanya ve Fransa'dan sonra 3.sırayı alan Türkiye, aynı zamanda Avrupa'nın bir parçası olarak Avrupa Topluluğu

---

(227) Ok, Su Ürünleri İhracatı ve Sorunları", İhracatla İlgili Mevzuat ve Uygulama Semineri, a.g.e., s.10.

(228) Aynı eser, s.10.

ülkelerine yakın bulunmaktadır. Belirtilen bu hususlar, ihracatın artırılması yönünde olumlu bir görünüm sergilemektedir.

- Topluluğun uyguladığı ithalat kısıtlamaları Türkiye'yi de etkilemektedir. Tam üyelik başvurusunu yapmış ve bu yolda ilerleyen bir ülke olarak Türkiye, ancak tam üye olduğunda ve gümrükler kalktığında avantajlı duruma geçebilecektir.

SONUÇ

Türkiye'nin tarımsal üretim açısından kendi kendine yeten sayılı ülkelerden biri olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Ancak, "kendi kendine yetme" kavramı görelî ve esnekler. Temel gıda maddelerini ithal etme zorunluluğu olmayan bir ülke, tarımda kendi kendine yeterlidir. Beslenme alışkanlıkları, gelir düzeyi, gelir dağılımı, izlenen ekonomi politikaları vb. sosyo-ekonomik faktörler nedeniyle Türkiye'nin aslında bu alanda kendine yeten bir ülke olmadığı öne sürülebilir. Türkiye, kişi başına tüketilen protein ve vitamin kaynakları açısından dünya ülkeleri arasında gerilerde kalmaktadır. Bu açıdan, ülkemizde, "gizli açlık", "yetersiz beslenme" veya "dengesiz beslenme" hüküm sürmektedir. Bu sonuç, kendine yetmenin sosyal maliyetidir. Kısaca söylemek gerekirse, hızla artan ve gençleşen insan gücümüzün Batı normlarında beslenememesi, cari üretim ve geliriyle Türkiye'nin kendine yetememesi demektir.

Su Ürünleri üretiminde ilk 30 ülke arasında yer alan Türkiye'nin denizlerle çevrili olduğu ve iyi bir potansiyele sahip olduğu da sıkça tekrarlanmaktadır. Ancak, bu potansiyel bilimsel çalışmalarla kesin olarak saptanmış değildir. Karadeniz ve Marmara Denizi ikinci dereceden verimli alanlarken, Ege Denizi ve Akdeniz ise verimli denizler değildir.

Bu açıdan, kişi başına düşen su ürünleri tüketimini artırmak için, öncelik, yetiştiricilik ve açık deniz balıkçılığına verilmelidir. Bu ise, altyapı yatırımlarının sağlanması, ürünleri işleyecek sanayiinin kurulması ve bunları içte ve dışta pazarlayacak dağıtım-satış ağlarının oluşturulması ile mümkündür.

Kesimin, orta ve uzun vadeli finansman ihtiyacı oldukça yüksektir. Zira, gerek yetiştiricilik, gerek se açık deniz balıkçılığı sermaye-yoğun üretim tekniklerini ve eğitimi gerekli kılmaktadır.

Tarım sektörü, genelde, teşvik görmeyen ve öncelikli olmayan bir sektördür. Sektöre yapılan teşvik ve sübvansiyonlar, cari üretim düzeyinin korunarak dışa bağımlılığın önlenmesine yöneliktir. Zaten, teşvik sistemi, bir ülkenin genel üretim düzeyini artırmaz, sadece üretim kompozisyonunu değiştirir. Mevcut kaynakların öncelikli sektör ve kesimlere

kullandırılması, üretimin o sektör ve kesimlerde artışına, bu arada diğerlerinde azalmasına yol açar. Bu açıdan su ürünleri kesiminin orta ve uzun vadede geleceği pek parlak görünmemektedir. Oysa, teşvik görmese ve öncelikli sektörler sınıfına alınmasa da, su ürünleri kesimi tarım sektörü ortalamasının çok üzerinde bir büyüme trendine sahiptir. Ancak, diğer tarım kolları gibi bu kesimin de oluşturduğu birikimin ve kaynağın öncelikli sektörlerle transfer edilmesi bu kesimi de durgunluğa itebilir.

Bu açıdan ekonominin tüm kolları için geçerli olmak üzere "teşvik politikaları"nın gerekliliği üzerinde yeniden durmak gereklidir. Teşvik sisteminin temelinde, ülkenin kıt kaynak ve fonlarının, ülkeyi en hızlı kalkındıracağına inanılan sektörlerle kullandırılması yatmaktadır. Bu sektörlerin ileri-geri bağlantı katsayıları yüksektir. Böylece, teşvik sistemi bir anlamda dengesiz kalkınma stratejisi aracı olmaktadır. Oysa, teşvik sistemi, üretim-gelir yaratıcı değil, üretim-gelir saptırıcı etkiye sahiptir. Sadece ileri-geri bağlantı kıstasına dayanarak ekonomik açıdan avantajlı, sosyal açıdan ise yüksek maliyetli bu sistem üzerine kurulu bir kalkınma stratejisi, kaynakların "optimal" değil olsa olsa "optional" dağılımına yol açmaktadır. Teşvik sisteminin başarısı, ülkenin insangücününün aynı vasıflara sahip olması ile mümkün olabilir. Oysa, bir balıkçı günden güne fakirleştiği için diğer bir sektöre geçip iş bulamaz. Balsa da bunlar vasıf gerektirmeyen marjinal sektörler olacaktır.

Mevcut ekonomik tercihler sistemi içinde su ürünleri kesiminin orta-uzun vadeli finansman sorunları, yukarıdaki tartışma ışığında daha uzun yıllar askıda kalacaktır. Bu ise ülkemizin daha ileri ve sermaye yoğun üretim tekniklerine ve dolayısı ile açık deniz balıkçılığına atlatma sürecini erteletecektir. Dolayısı ile artan nüfusu beslemede, üç tarafımızı kuşatan denizlerimizi daha hızlı ve hoyratça kullanarak "meçhul" potansiyelimizi aşındıracağız. Bunun da sınırına ulaştığımızda kişi başına tüketimimizi kısacağız. Oysa, ileri-geri bağlantıları düşük de olsa su ürünleri, insangücümüzün verimliliğini ve refahını artırmada ölçülemeyen dolaylı etkilere sahiptir.

Yukarıdaki açıklamalardan, su ürünleri kesiminin kendi sorunları ile başbaşa olduğu sonucu çıkabilir. O halde kesim, sorunlarını kendi kendine çözüme durumundadır. Bu ise kesimin, milli gelirden aldığı payı büyütmesi ile mümkündür. İç satış olanakları; tüketim alışkanlıkları, soğuk zincir ve işleme tesislerinin azlığı gibi nedenlerle sınırlıdır. Su ürünleri, iç piyasada büyük oranda taze olarak tüketilmekte, bu ise kesimi, mevsimlik üretimle ve tabiat şartlarının yarattığı dalgalanmalarla başbaşa bırakmaktadır.

Dış satış olanakları da; mevsimlik üretim ve tabiat şartlarının yarattığı dalgalanmalar olduğu kadar, ithalatçının talep ve tüketim zevklerine de tabidir. Ülkemiz su ürünleri üretiminde büyük payı olan hamsi, sardalya, istavrit gibi kılçıklı ve küçük balıklar dış pazarlarda rağbet görmemektedir.

Bu yüzden, ihracatın artırılması nitelik ve nicelik yönünden üretimin değiştirilmesi ile mümkün olacaktır. Türkiye, bu kesimde de bir hammadde üreticisi olma durumundadır ve üretebileceği katma değeri Yunanistan, İtalya gibi ülkelere kaptırmaktadır. Mevsimlik üretim, soğuk zincir ve stok sorunları nedeniyle bu ülkelerin taleplerine olduğu kadar, saptadıkları fiyata da bağlı kalmakta, dolayısıyla bir haksız rekabete maruz duruma düşülmektedir.

Kesim, dış talebi yüksek ürün türleri üretimine yönelmeli ve su ürünleri üretimini artırmalıdır. Bu yüzden, yetiştiricilik önem kazanmaktadır.

Kesimin, kısa-orta-uzun vadeli sorunlarının çözümünde üretici birliklerin ve kooperatiflerin oluşturulması önemli rol oynayacaktır. Bu kooperatifler; halkın tüketim kalıplarının değiştirilmesi, bilgilendirilmesi, üretim, depolama, dağıtım, pazarlama, finansman, yatırım ve çevre kirliliği gibi sorunlarda su ürünleri üreticisinin sosyo-ekonomik güç odaklarından biri haline gelmesine yardım edebilir.

Devletin, su ürünleri kesiminin bu yöndeki örgütlenişine yasal ve kurumsal düzenlemelerle yardımcı olması gerekmektedir.

Kalkınma plân ve programlarında, sempozyum ve panellerde su ürünleri kesimine yönelik iddialı sözler kullanılmakta ve parlak bir gelecek vadedilmektedir. Diğer taraftan, T.C. Tarım Orman ve Köy İşleri Bakan

lığı bünyesindeki "Su Ürünleri Genel Müdürlüğü", önce "Su Ürünleri Daire Başkanlığına" dönüştürülmüş, sonra bu Daire Başkanlığı da kaldırılarak su ürünlerine "Koruma Kontrol Dairesi" içinde yer verilmiştir.

Oysa, birçok ülke, üretiminde söz sahibi olduğu veya olmak istediği ürünlere ilişkin bakanlıklar oluşturmuşlardır. Geniş bir ürün paftasından ziyade, daha spesifik ve dar kapsamlı bakanlıkların kurulması, sorunlarla daha yoğun ilgilenilmesi avantajını getirmektedir.

Ülkemizde de su ürünleri ve balıkçılıkla ilgili bir bakanlığın kurulması, sadece dünya üretimindeki payımız açısından dahi yeterli bir sebep teşkil etmektedir.

Kurulacak bakanlık, su ürünleri kooperatifleri ile birlikte kısa, orta ve uzun vadeli stratejileri belirlemelidir.

Su ürünleri kesimi, yeterli ve dengeli beslenen insangücünün verimlilik ve ülke kalkınmasındaki önemi nedeniyle, öncelikli bir kesim olma durumundadır.

- AKTAN, R., :Türkiye İktisadı, Ankara Üni.SBF Yayın No:425, Ankara 1978.
- ALPBAZ, A., :Su Ürünleri Yetiştiriciliği, İzmir 1984.
- BAŞOL, K., :Türkiye Ekonomisi, İstiklâl Matbaası, İzmir 1985.
- BAYKUT, F-ARTÜZ, M.İ., :Marmara Denizi'nin Hidrografisi ve Su Kirlenmesi Açısından Bilimsel Etüdü, İ.Ü.Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1986.
- BAYSAL, K., :Türkiye Ekonomisi, Birinci Kitap, İ.Ü.Yayın No: 502, İstanbul 1984.
- CHASTON, I., :Marketing in Fisheries and Aquaculture, Fishing New Books Ltd., Farnham, Surrey 1984.
- ÇELİKKALE, M.S., :Balık Üretimi, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları, Teksir No: 68.
- DİNLER, Z., :Tarım Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1988.
- DURA, C., :Tarımın Türk Ekonomisinin Gelişmesine Katkısı, Bugün ve Yarın, Enka Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.
- ELBEK, A.G., :Su Ürünleri Mevzuatı, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu, Yayınları, No:14, İzmir 1988.
- ERKAN, H., :Sosyo Ekonomik Bölgesel Gelişme-Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir 1987.
- FAO, :Conference: Agriculture Toward 2000, Twentieth Session, Rome 1979.

- İLKİN, A., :Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İst.Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No:453, İstanbul 1979.
- İTO, :Taze ve Dondurulmuş Su Ürünleri Dış Pazarlaması, İst. Ticaret Odası Yayınlar Dizisi:18, İstanbul 1983.
- KARA, Ö.F., :Karadeniz'in Balıkçılık Potansiyeli ve Bölgedeki Balık Avlanım Olanakları, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. Yayın No:32, İstanbul 1980.
- KAZGAN, G., :Tarım ve Gelişme, Der Yayınları, İstanbul 1983.
- MPM, :Türkiye'de Konserve ve Soğuk Hava Deposu İşletmeciliğinin Mevcut Durumu ve Ekonomik Önemi, Milli Produktivite Merkezi Yayını, Ankara 1968.
- _____, :Türkiye'de Konservecilik ve Soğuk Hava Deposu İşletmeciliğinin Problemleri, Geliştirilmesi ve Tavsiyeler, MPM Yayını, Ankara 1969.
- OLALI, H.-DUYMAZ, İ., :Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir Ticaret Borsası Yayın No: 28, İzmir 1987.
- ÖZGÜVEN, A., :Tarım Ekonomisi ve Politikası, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa 1977.
- ROSTOW, W.W., :The Stages of Economic Growth, Cambridge 1965.
- _____, :The Economics of Take-off into Sustained Growth, London 1963.
- SAVAŞ, V., :Kalkınma Ekonomisi, V.Baskı, İstanbul 1986.
- TAN, A., :Türkiye Ekonomisinde Tarım Kooperatifleri, Sevil Matbaası, Ankara 1983.
- T.C.Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı :Türkiye Su Ürünleri Ekonomik Araştırması, Tar. Orman ve Köyişleri Bak. Su Ürünleri Dairesi Başkanlığı Yayın No:12, Ankara 1983.
- URFF, W.Von., :Az Gelişmiş Ülkelerin Kalkınmalarında Tarım Sektörünün Rolü, Çeviri: Tefvik Pekin, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Mat., Yayın No:230, İzmir 1977.

- YİÇİTBAŞI, Ş., :Mikro İktisat, Barış Yayınları, İzmir 1985.
ZEYTİNOĞLU, E., :Türkiye Ekonomisi Dersleri, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1970.

MAKALELER

- ALPBAZ, A., :"Ziraat Fakülteleri ve Su Ürünleri Kültürü",Hayvansal Üretim, Sayı 11, Ocak 1979.
_____, :"Türkiye'de Deniz Balıkçılığı ve Sorunları", Su Ürünleri Dergisi, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu Yayını, Cilt 1, Sayı 2, İzmir 1984.
BAŞOL, K., :"Su Ürünleri ve Sorunlarımız", İzmir Ticaret Odası Dergisi, İzmir Mart-Nisan 1978.
DOĞRU, N., :"Tuttuğumuz Balığı Değerlendiremiyoruz", Milliyet Gazetesi, 11.11.1986.
ELBEK, A.G., :"Türkiye'de Su Ürünleri Ekonomisi", Su Ürünleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu Yayını, İzmir 1986.
KERNAN, D.MC., :"World Fisheries-World Concern", Brian J.Rothschild (ed.), World Fisheries Policy, Seattle 1972.
KUNDAKÇI, A., :"Balıkların Dondurulması ve Dondurularak Depolanması", Su Ürünleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, İzmir 1984.
KUZNETS, S., :"Economic Growth and the Contribution of Agriculture: Notes on Measurement", in:The Role of Agriculture in Economic Development, International Journal of Agrarian Affairs, Vol.3, No:2, 1961.
SARUHAN, E., :"Türkiye'de Açık Deniz Balıkçılığı Olanakları Üzerine Bazı Görüşler", Su Ürünleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu Yayını, İzmir 1984.
TATAR, O., :"Avrupa Topluluğu ve Su Ürünleri Politikamız", Tercüman Gazetesi, 30.6.1987.

YİĞİTBAŞI, Ş., : "Su Ürünleri Sektörünün Gelişimi ve Su Ürünleri İhracat İmkânları", Su Ürünleri Dergisi, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Yüksek Okulu, Cilt 3, İzmir 1986.

YAYINLANMIŞ TEBLİĞ- RAPOR- ARAŞTIRMA, V.B.

- ACARA, A., : "Ülkemiz ve Açık Deniz Balıkçılığı", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C.Ziraat Bankası, Su Ürünleri Krediler Müd., Yayın No:7, İzmir 1986.
- , : "4.Oturum Başkanı Olarak Yapılan Konuşma", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd., Yayın No:7, İzmir 1986.
- , : "Kalkınan Türkiye ve Su Ürünleri", Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi, I.Ulusal Deniz ve İç Tatlı Su Araştırmaları Kongresi Tebliğleri, İzmir 1983.
- , : "Su Ürünleri Sektöründe Gelişmeler", II. Türkiye İktisat Kongresi, DPT Yayınları No:1783, İzmir 1981.
- ALPBAZ, A., : "Denizlerde Su Ürünleri Yetiştiriciliği", Su Ürünleri Üretimini Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, T.C.Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd., Yayın No: 4, Ankara, 1982.
- ALPBAZ, A.-CANYURT: "Türkiye Kültür Balıkçılığı ve Sorunları", 2.Türkiye A.-HOŞSUCU, H., İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayın No:1783, İzmir 1981.
- ARTÜZ, M.İ., : "Türkiye Balıkçılığının Sorunları", Su Ürünleri Ekonomisi Dönemli Semineri, Türkiye San.Oda., Tic.Oda. ve Tic. Borsaları Birliği, Ankara 1976.
- ATAY, D., : "Cumhuriyetten Bugüne Su Ürünleri ve Sorunları", Atatürk ve Tarım Haftası, Tarım Semineri, DTCF Matbaası, Ankara 1981.
- , : "Su Ürünleri Yetiştiriciliği ve Ülkemizdeki Kurulu İşletmelerin Sorunları ve Çözüm Yolları", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd. Yayın No:7, İzmir 1986.

- BARAN, İ., : "Su Ürünleri Potansiyelimizi Değerlendirme Olanakları" Türkiye IV. Hayvancılık Kongresi, Odalar Birliği Mat., Ankara 1974.
- BAYSAL, K., : Türkiye'de Balık İstihsal ve Ticareti, İst. Üni., İkt. Fakültesi, Doktora Tezi (Yayınlanmamış), İstanbul 1964.
- CENKÇİ, İ., : "Su Ürünleri Kredileri", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C.Ziraat Bankası, Su Ürünleri Krediler Müd., Yayın No:7, İzmir 1986.
- ÇAKIR, H., : "İzmir'de Su Ürünlerinin Pazarlaması ve Tüketimi", Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), D.E.Ü. Deniz Bil.Tekn. Enst., İzmir 1988.
- ÇELİKKALE, M.S., : "İç Su Ürünleri Avcılığı ve Yetiştiriciliği", Su Ürünleri Üretimini Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, T.C.Ziraat Ban. Su Ürünleri Krediler Müd., Yayın No:4, Ankara 1982.
- _____, : "Su Ürünlerinin Önemi, Türkiye ve Dünyadaki Gelişimi", İç Su Ürünleri Yetiştiriciliği Semineri, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Su Ürünleri Daire Başkanlığı, Antalya 1983.
- _____, : "Türkiye'de Hamsi Balığı Üretimi ve Avlama Teknolojisinde Gelişmeler", Karadeniz'de Hamsi Balıkçılığı ve Sorunları (Tebliğler ve Panel), İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul 1988.
- DPT, : V.Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri ve Su Ürünleri Sanayii Özel İhtisas Komisyon Raporu, DPT Yayın No: 1989, Ankara 1985.
- _____, : III.Beş Yıllık Kalkınma Planı Su Ürünleri Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara 1971.
- _____, : Su Ürünleri Ana Planı 1984-1993, Ankara 1983.
- _____, : "Yaş Meyve, Sebze, Et ve Balık İhracatı Pazar ve Nakliye Etüdü", Ankara 1970.

- ESEN, A.R., : "Türkiye'nin Balık Üretim Potansiyeli ve Açık Deniz Balıkçılığına Geçme İmkânları", Türkiye Balıkçılığının Sorunları ve Geliştirme Çareleri Semineri, MPM Yayın No: 90, Samsun 1970.
- FAO, : 1986 Development of Aquaculture in Europe, Rome 1986.
- , : Case Studies and Working Papers Presented at the Expert Consultation on Strategies for Fisheries Development, Rome 10-14 May 1983.
- , : Perspectives for Fisheries Development 1985, General Fisheries Council for Mediterranean Symposium on Economic Problems of the Rational Exploitation of the Mediterranean Fishery Resources, Varna 7-9 March 1984.
- , : Development of Aquaculture in Europe 1986, Fifteenth F.A.O. Regional Conference for Europe, İstanbul 1987.
- GÜNEŞ, T., : "Türkiye'de Su Ürünlerinin Pazarlanması, Sorunları ve Çözüm Yolları", Su Ürünlerinin Planlı İşlenmesi, Soğuk Muhafaza ve Pazarlanması Paneli, T.C.Ziraat Ban., Su Ürünleri Krediler Müd., Yayın No:6, İzmir 1984.
- HIRASAWA, Y., : "Marketing and Distribution of Fish and Fish Products in Japan, Organizations and Problems", First Open World Conference on Cooperative Fisheries, Tokyo 1985.
- KAFALI, K., : "Deniz Ürünleri Avcılığının Geliştirilmesi İçin Kullanılması Gereken Av Araç ve Gereçleri", Su Ürünleri Üretimi Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd., Yayın No:4, Ankara 1982.
- KARA, Ö.F., : "Türkiye Deniz Balıkçılığı ve Sorunları", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd., Yayın No:7, İzmir 1986.
- KENZIE, Mac W.C., : "An Introduction to the Economics of Fishery Management", FAO Technical Paper, No:226, Rome 1983.

- KREUZER, R.-AHMED,R., :Shark Utilization and Marketing, FAO, International Trade Center, Rome 1978.
- MERT, İ., : "Su Ürünleri Potansiyelimiz ile Stoklarımıza Olumsuz Yönde Etki Yapan Faktörler", Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu, T.C.Ziraat Bankası Su Ürünleri Kredi. Müd. Yayın No:7, İzmir 1986.
- OK, O., : "Su Ürünleri İhracatı ve Sorunları", İhracatla İlgili Mevzuat ve Uygulama Semineri, İGEME, Antalya 1973.
- SARUHAN, E., : "Türkiye Tatlı Su Balıkçılığı ve Bu Konuda Bilimsel Olarak Gözetilmesi Gereken Bazı Hususlar Hakkında", Türkiye Balıkçılığının Sorunları ve Geliştirme Çareleri Semineri, MPM Yayın No:90, Samsun 1970.
- ŞAFAK, N., : "Baraj Göllerinde DSİ Tarafından Yapılan Etüd ve Balıklandırma Çalışmaları ve Elde Edilen Sonuçlar", İç Sularda Balık Yetiştiriciliği ve Sorunları Semineri, MPM Yayın No:303, Ankara.
- ŞAHİN, İ., : "Deniz Ürünleri Avcılığının Geliştirilmesi", Su Ürünleri Üretimini Artırma ve Kredilerini Yönlendirme Sempozyumu, T.C.Ziraat Ban. Su Ürünleri Krediler Müd. Yayın No:4, Ankara 1982.
- _____, : "Türkiye'de Su Ürünleri Üretim Potansiyeli, Av Araç, Gereçleri, Sorunları, Darboğazlar, Çözüm Önerileri", Su Ürünlerinin Planlı Üretimi, İşlenmesi, Soğuk Muhafaza ve Pazarlaması Paneli, T.C.Ziraat Bankası Su Ürünleri Krediler Müd. Yayın No:6, İzmir 1984.
- T.C.Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Dergisi, Su Ürünleri Özel Sayısı, Nisan 1987.
- TÜBİTAK, : Türkiye'de Su Ürünleri Araştırma Faaliyetlerinin Bugünkü Durumu ve Geleceği Hakkında Rapor, Ankara 1982.
- Türkiye Endüstrilerarası İnpıt-Output Tablosu, 1968.

_____, 1973.

_____, 1979.

ULUK, A.O., : " Su Ürünleri Dışsatımında Pazarlama Faaliyetleri ve Sorunları", Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Pazarlama Bölümü Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), İzmir 1981.

UNIDO, : Industrial Development Strategies for Fishery Systems in Developing Countries, Volume 1, Sectoral Studies Series, No:32, 1987.

İSTATİSTİK, ANKET, PROGRAM ve YILLIKLAR

DİE, : Su Ürünleri Anket Sonuçları (1970-1986).

_____, : Türkiye İstatistik Yıllığı 1987.

_____, : Türkiye İstatistik Cep Yıllığı 1986.

DPT, : Yıllık Programlar (1971-1987).

_____, : Kalkınma Planları (I., II., III., IV., V.)

_____, : V. Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler, 1972-1983, Ankara Ocak 1985.

E.C., : The European Community's Fishery Policy 1985, Periodical 1/1985 European Documentation, Rome 1985.

_____, : External Trade 1985, Analitic Tables Nimex, Lüksemburg 1986.

FAO, : Yearbook of Fishery Statistics Catches and Landings 1984, Vol. 58, Rome 1986.

_____, : Production Yearbook 1985, Vol. 38, Rome 1986.

HDTM, : Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İstatistikleri.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi